

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบัน ผู้คนมีความเชื่อว่าความนิยมการเดินทางท่องเที่ยวไปในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกคือเป็นการใช้ชีวิตสมัยใหม่ที่เป็นสากล ขณะเดียวกันสถาบันจำนวนมากก็เกิดขึ้นเพื่อสร้างความสะดวกของการเดินทาง การบูรณะโบราณสถาน การพัฒนาระบบหัตถกรรมท้องถิ่น ตลอดจนการรื้อฟื้นหรือสร้างพิธีกรรมเก่าแก่ขึ้นเพื่อให้นักท่องเที่ยว เพื่อสนับสนุนให้คนเดินทางท่องเที่ยวที่กำลังขยายตัวเพิ่มมากขึ้น

การท่องเที่ยวไม่เพียงแต่เป็นการรวมตัวของกลุ่มธุรกิจท่องเที่ยว แต่ยังกระตุ้นให้ชุมชนหันกลับมาศึกษาประวัติศาสตร์ สร้างกระแสนุรักษ์ธรรมชาติ และฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณี กระบวนการนี้มีพลังที่จะก่อรูปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมขึ้นมาใหม่ ตามความต้องการแบบใหม่ของผู้คน

การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบมหาชน (Mass Tourism) ที่ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจนขาดดุลยภาพเพียงเพื่อการกระตุ้นเศรษฐกิจ ทำให้เกิดกระบวนการทบทวนแนวคิดใหม่ จากการพัฒนาการท่องเที่ยวที่หวังผลกำไรระยะสั้น เป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism) ที่มองความหมายและความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ มองการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมอนุรักษ์และการศึกษาเรียนรู้ ผลกระทบของการท่องเที่ยวแบบมหาชนจึงทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของคนหลายกลุ่มเพื่อต่อต้านขนาดของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

การท่องเที่ยวเป็นระบบที่ซับซ้อน ดังนั้นการทำความเข้าใจการท่องเที่ยวอย่างเป็นองค์รวม จึงเป็นฐานสำคัญ (bedrock) ที่จะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในอนาคต (Mac Cannell, 1992, p. 1)

ทั้งนี้ในกรณีประเทศไทย ตลอดเวลาร่วม 5 ทศวรรษของการดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจของประเทศ นับตั้งแต่แผนการพัฒนาท่องเที่ยวแห่งชาติฉบับแรกในปี พ.ศ. 2519 ทำให้การท่องเที่ยวไทยสร้างรายได้สูงเป็นอันดับหนึ่งในภาคบริการอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 การท่องเที่ยวได้กลายเป็นอุตสาหกรรมหลักที่มี

ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและมีความโดดเด่นในฐานะของภาคธุรกิจที่ช่วยฟื้นฟูประเทศชาติจากปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540

แต่ด้วยขนาดของการพัฒนาการท่องเที่ยวของไทยที่ไม่เหมาะสมกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นหลายมิติ ท้องถิ่นไม่สามารถปรับตัวได้กับกระแสรุกคืบของการท่องเที่ยว จึงไม่ปรากฏให้เห็นถึงกรณีตัวอย่างของท้องถิ่นไทยมากนักที่ประสบความสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว นอกจากนี้อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ต่อเศรษฐกิจสังคมไทยในช่วงปลายทศวรรษ 1990 ได้ส่งผลให้ไทยต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศที่ยึดแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ไทยประสบวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ทำให้รัฐเริ่มทบทวนและปรับเปลี่ยนแนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จากเดิมที่เน้นเศรษฐกิจกระแสหลักมาสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง ขณะเดียวกัน รัฐบาลก็ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ “ฉบับประชาชน” ที่มีบทบัญญัติบังคับให้กระจายอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่นพร้อมกับผลักดันแนวคิดประชาสังคมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ตลอดจนฟื้นฟูธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเกิดเป็นกระแสท้องถิ่นนิยม (localism) ขึ้นและเริ่มปรับเปลี่ยนไปสู่แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (ปี พ.ศ. 2540-2544) (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540)

แม้ว่ารัฐจะดำเนินนโยบายการท่องเที่ยวตามแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน แต่ตรรกะของการพัฒนาการท่องเที่ยวของรัฐยังคงยึดแนวทางการพัฒนาเพื่อเพิ่มรายได้ และใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยการสร้างโครงการขนาดใหญ่ แทนที่จะให้ความสำคัญกับคุณค่าทางวัฒนธรรมท้องถิ่น

มีงานวิจัยที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคนานับประการบนเส้นทางสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในไทย ด้วยความไม่พร้อมในด้านต่าง ๆ อาทิ การวางระบบการจัดการพัฒนาบุคลากร การพัฒนาตลาด การกำหนดมาตรฐานคุณภาพ การสร้างฐานข้อมูลและองค์ความรู้ การทำงานเป็นทีมอย่างมืออาชีพ การวางแผนงบประมาณด้านการท่องเที่ยว การติดตามประเมินผล ตลอดจน การขาดเอกภาพ ระหว่างรัฐ เอกชน ชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว รัฐมุ่งทำแต่เพียงโครงการเฉพาะหน้า ขาดการดำเนินงานตามแผนที่วางไว้และไม่ดำเนินโครงการที่จัดทำขึ้นอย่างจริงจังและต่อเนื่อง (สภาพที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและ

มหาวิทยาลัยรังสิต, 2547; สมชัย วิเศษมงคลชัย, 2546; เสรี วงศ์ไพจิตร, 2537) วิธีคิดวิธีการทำงานและการจัดการที่แยกส่วน ที่เอาจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นแต่ละปีเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จ เป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้ไทยสูญเสียโอกาสที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ทิศทางที่ยั่งยืน (สมชัย วิเศษมงคลชัย, 2546)

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนั้น คือการมีส่วนร่วมของชุมชน เป้าหมายของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ไม่ใช่เพียงพัฒนาเศรษฐกิจ แต่เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมคือต้องสร้างความเชื่อมโยงของโครงสร้างสังคมและระบบเศรษฐกิจให้ร้อยรัดเป็นหนึ่งเดียวกันซึ่งเป็นการจัดการการท่องเที่ยวภายใต้บริบทของท้องถิ่น และไม่แยกการท่องเที่ยวออกจากวัฒนธรรมพื้นที่ของชาวบ้านที่ครอบคลุมถึงอาณาบริเวณที่เป็นสภาพแวดล้อม ชาวบ้านจะมีระบบความเชื่อที่ซ้อนกันอยู่กับธรรมชาติ ดังนั้นในการจัดการต้องคำนึงถึงมิติของความเชื่อ โครงสร้างสังคมและระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่น เสริมพลังและความภาคภูมิใจให้คนท้องถิ่น โดยการให้ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ทำให้ชุมชนอยู่กันแน่นแฟ้นในสังคมได้ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต้องเน้นที่ความภูมิใจในตัวเองมากกว่ารายได้ จึงจะเป็นแกนนำในการฟื้นฟู ความเข้มแข็งของชาวบ้าน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, น. 287-292)

ที่มาของการวิจัย

การท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงของแหล่งท่องเที่ยวได้นำไปสู่ประเด็นของความสงสัยที่ทำไมแหล่งท่องเที่ยวชุมชนในท้องถิ่นไทยจึงมีวงจรกิจชีวิตสั้น ซึ่งหมายถึงเมื่อไรก็ตามที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างรวดเร็ว พร้อมกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากร จากเมืองเล็ก ๆ ที่มีอัตลักษณ์กลับกลายเป็นเมืองที่อัมปลักษณ์ และไร้นักท่องเที่ยวมาเยือนอีก เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งท่องเที่ยวชุมชนในท้องถิ่นญี่ปุ่นในระหว่างที่ใช้ชีวิตที่ญี่ปุ่นปี ค.ศ. 1989-1996

จึงได้เกิดประเด็นคำถามว่าญี่ปุ่นจัดการการท่องเที่ยวในท้องถิ่นได้อย่างไรในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนได้แม้เวลาจะผ่านไปหลายทศวรรษ ความสนใจกับการค้นหาว่าอะไรคือปัจจัยที่ทำให้การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนในท้องถิ่นญี่ปุ่นประสบความสำเร็จและเริ่มศึกษาเรื่องบทบาทรัฐ และปัจจัยที่ทำให้การจัดการการท่องเที่ยวประสบความสำเร็จและพบว่าการศึกษาในเรื่องดังกล่าวไม่อาจจะเลยประเด็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์สังคมออกจากการศึกษาได้ แม้ว่าประวัติศาสตร์การเดินทางคนญี่ปุ่นเริ่มมีมาตั้งแต่

สมัยเอะโดะ (ค.ศ.1600-1868) รัฐญี่ปุ่นได้ดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศมาตั้งแต่สมัยเมจิ (ค.ศ.1868-1912) แต่รัฐเริ่มดำเนินนโยบายฟื้นฟูอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนในชนบทอย่างจริงจังตั้งแต่ทศวรรษ 1980 บนเส้นทางการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนที่ยาวนานกว่าสามทศวรรษ ญี่ปุ่นจึงมีประสบการณ์และตัวอย่างแหล่งท่องเที่ยวที่ประสบความสำเร็จและความล้มเหลวที่น่าสนใจ

การทำวิจัยในหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จด้านการจัดการการท่องเที่ยวในจังหวัดโอกินาวา (ปี ค.ศ.1998 และปี ค.ศ. 1999) และการทำวิจัยเชิงสำรวจเพื่อเสนอแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และอำเภอปางมะผ้าระหว่างปี พ.ศ. 2540-2544 (ดวงใจ หล่อธนวณิชย์ และคณะ, 2544) ได้ข้อค้นพบว่าแต่ละท้องถิ่นมีวิถีคิดที่แตกต่างกันไป ตามอุดมการณ์ ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางอำนาจของคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวกำหนดวงจรชีวิต (life cycle) ของแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น จึงย้อนกลับมาตั้งคำถามว่า ถ้าจะทำให้การจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนเกิดขึ้น และ ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนท้องถิ่นนั้น รัฐ ทูน และชุมชนควรมีการปรับเปลี่ยนบทบาทอย่างไร

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจว่าการจัดการการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงมิติด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา รัฐ ทูน และชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ศึกษาเปรียบเทียบกับไทยและญี่ปุ่น งานวิจัยนี้คือการวิจัยพื้นฐาน (basic research) ที่เลือกแนวทางการศึกษาเชิงสหสาขาวิชา (interdisciplinary) โดยมีแนวทางการศึกษาด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา-ชาติพันธุ์วรรณา เป็นหลักมาประกอบกับแนวทางการศึกษาด้านจิตวิทยาสังคม เพื่ออธิบายสังคมท้องถิ่นและปรากฏการณ์การพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยวได้อย่างรอบด้าน เพื่อที่จะสะท้อนความจริงจากมุมมองของ “คนท้องถิ่น” ว่าเขาตอบโต้ต่อการท่องเที่ยวและต่อนโยบายรัฐอย่างไร และมีวัฒนธรรมการจัดการบนฐานความเชื่อ ค่านิยมของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างไรเพื่อนำไปสู่การจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

คำถามวิจัยหลัก

1. อะไรคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการจัดการการท่องเที่ยวในระดับรัฐ ระดับท้องถิ่น ระดับหมู่บ้าน และระดับปัจเจกบุคคล
2. คนท้องถิ่นมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อสิ่งข้างนอกที่เข้ามากระทบอย่างไร

3. การพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวท้องถิ่นที่ยั่งยืนเกิดขึ้นได้อย่างไร มีเงื่อนไข ปัจจัยและองค์ประกอบอะไรที่เกี่ยวข้องบ้าง

4. การจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่นไทยและญี่ปุ่นมีเงื่อนไขและปัจจัยแตกต่างกันอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวท้องถิ่นใน 4 ระดับ คือระดับรัฐ ระดับท้องถิ่น ระดับหมู่บ้าน ระดับปัจเจก

2. อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ความหลากหลายของคนในชุมชน ปฏิริยาการตอบโต้ของคนท้องถิ่นต่อสิ่งภายนอกที่มากระทบ

3. ต้องการสร้างความชัดเจนเรื่องการพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยวเมืองปายในบริบทของไทยเทียบกับเมืองโยมิตันในบริบทของญี่ปุ่น

4. เพื่อศึกษาเงื่อนไข ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวของไทยและญี่ปุ่น เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถเข้าใจเงื่อนไข ปัจจัยในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวไทยกับญี่ปุ่น ในระดับรัฐ ระดับท้องถิ่น ระดับหมู่บ้านและระดับปัจเจก

2. สามารถเข้าใจปรากฏการณ์การท่องเที่ยวท้องถิ่นไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และปฏิริยาของ “คนท้องถิ่น” ว่าเขาตอบโต้ต่อการท่องเที่ยวและต่อนโยบายรัฐอย่างไร

3. ประมวลองค์ความรู้พื้นฐานที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ที่มองการจัดการการท่องเที่ยวทั้งระบบและสอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น

4. ได้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในอนาคตแนวทางในการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่นไทยที่ยั่งยืน

คำหลัก

วัฒนธรรม (culture)

ความยั่งยืน (sustainability)

การจัดการการท่องเที่ยว (tourism management)

บูรณาการ (integration)

ขอบเขตของการศึกษา

ในงานวิจัยนี้เน้นศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในท้องถิ่นและวิเคราะห์การพัฒนา และการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่นของไทย ในยุคฟื้นฟูท้องถิ่นที่เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เพื่อนำมาเทียบเคียงกับการศึกษาปรากฏการณ์การท่องเที่ยวท้องถิ่นในญี่ปุ่น ที่เริ่มใน “ยุคท้องถิ่น” (jihou no jidai) คือ ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 ที่รัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินนโยบายฟื้นฟูเศรษฐกิจท้องถิ่นที่เน้นชุมชนจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว แม้ว่าปรากฏการณ์ของการเกิดกระบวนการฟื้นฟูท้องถิ่น และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในประเทศญี่ปุ่น จะคล้ายกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ช่วงทศวรรษ 1990 แต่แตกต่างกันที่เวลา รูปแบบ และอุดมการณ์แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว ดังนั้นการศึกษากิจการการท่องเที่ยวท้องถิ่นญี่ปุ่นจึงน่าจะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจปรากฏการณ์สังคมและการท่องเที่ยวไทย

บททวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยว

การทบทวนวรรณกรรมการท่องเที่ยวไทยระหว่างปี พ.ศ. 2529-2545 ประเด็นเรื่องปัญหาการจัดการการท่องเที่ยวไทย และเรื่องผลกระทบจากการท่องเที่ยวไทยทั้งในแง่สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจศึกษามากที่สุด (ดวงใจ หล่อธนวนิชย์ และ นฤตย์ นิมสมบุญ, 2543; นฤตย์ นิมสมบุญ, 2545)

อมรา พงศ์ศาศพิชญ์ (2543) กล่าวถึงปัญหาของการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยบนกระบวนการทัศน์เก่า¹ คือการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยไม่คำนึงถึงความสามารถในการรองรับของพื้นที่ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นคล้าย ๆ กันทั่วโลก แต่ในประเทศกำลังพัฒนา จะได้รับผลกระทบทางมิติทางสังคมและวัฒนธรรม

มาก เป็นพิเศษ (เสรี วงศ์ไพจิตร, 2537) กล่าวว่าผลกระทบจากการท่องเที่ยวในไทยออกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ ปัญหาด้านกายภาพ ปัญหาด้านสังคม และปัญหาด้านวัฒนธรรม

1. ปัญหาทางด้านกายภาพ เป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ สาเหตุหนึ่งมาจากการที่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปใช้บริการจนเกินกว่าที่ทรัพยากรเหล่านั้นจะสามารถรองรับได้ สภาพปัญหาหรือผลกระทบทางด้านกายภาพที่เกิดขึ้นมีหลากหลายปัญหาเท่าที่รวบรวมได้มีดังนี้ (1) ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดิน (การบุกรุกที่สาธารณประโยชน์ และการบุกรุกป่าชายเลนและพื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติ) (2) ปัญหาอาคารและสิ่งปลูกสร้าง (รูปแบบ ชนิด ประเภทของอาคารสิ่งปลูกสร้าง ความแออัดของอาคารสิ่งปลูกสร้าง การดัดแปลงธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยว) (3) ปัญหาการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกโดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม (4) ปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวและขาดการดูแลรักษา (การทิ้งขยะไม่เลือกที่ การปล่อยน้ำทิ้งที่เกิดจากชุมชน โรงแรมลงสู่แม่น้ำ/ลำคลอง/ทะเล การระเบิดปลา การทอดสมอเรือทำให้ปะการังถูกทำลาย การจับปลาสวยงามไปขาย และปัญหามลพิษ)

2. ปัญหาด้านสังคม ได้แก่ ปัญหาโสเภณีและการบริการทางเพศ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความไม่เสมอภาคระหว่างชุมชน ในเรื่องการกระจายรายได้ ปัญหาการแอบอ้าง/หลอกหลวง/เอาัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว ปัญหาค่าครองชีพสูงในแหล่งท่องเที่ยวและปัญหาการรบกวนความสันโดษและความสงบในสังคมหรือชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว

3. ปัญหาการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมประเพณี ได้แก่ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบวัฒนธรรมและประเพณี ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างนักท่องเที่ยวกับคนท้องถิ่น ปัญหาการลอกเลียนแบบพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

Cohen (1996 อ้างใน มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ, 2544) ได้ศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม และผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมต่อการท่องเที่ยวกรณีของประเทศไทย ได้ข้อสรุปว่า แนวโน้มของการท่องเที่ยวในประเทศไทย ใน 3-4 ทศวรรษ ที่ผ่านมาคือ การเปลี่ยนแปลงเชิงขนาด : จากการท่องเที่ยวของคนจำนวนไม่มากและการให้บริการแบบเป็นกันเองมาสู่บริการที่ไม่ค่อยจะเป็นกันเอง (Massification : From Personalized to Impersonal Tourism)

การขยายตัว : จากการกระจุกตัวสู่การกระจายตัวทางการท่องเที่ยว (Expansion : From Centralized to Dispersed Tourism) จากแหล่งท่องเที่ยวที่รู้จักกันดี คือกรุงเทพฯ สวนสามพราน พัทยา เชียงใหม่ มาสู่การเปิด “พื้นที่ท่องเที่ยว” (Tourist Space) ที่เพิ่มขึ้น เช่น ทิวไรป่า เชียงใหม่-เชียงราย พื้นที่เกาะ เช่น ภูเก็ต สมุยและการท่องเที่ยวเพื่อบริการทางเพศ ซึ่งเริ่มจาก

ฐานทัพสหรัฐอเมริกาในประเทศ มาสู่ยุคของนักท่องเที่ยว “ธรรมดา” จากยุโรป ญี่ปุ่น และ ตะวันออกกลางความหลากหลาย : จากการท่องเที่ยวแบบเดียวมาสู่การท่องเที่ยวที่หลากหลายมากขึ้น (Heterogenization : From Homogeneous to Diversified Tourism) ซึ่ง Cohen จำแนกประเภทการท่องเที่ยวในประเทศไทยออกเป็น

1. การท่องเที่ยวเพื่อชมความงามตามธรรมชาติ (Natural attractions) เช่น ตามอุทยานแห่งชาติ ซึ่งรวมไปถึงการท่องเที่ยวซึ่งเน้นการไม่ทำลายธรรมชาติ หรือ eco-tourism

2. การท่องเที่ยวตามสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ (Historic attractions) ตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่นอยุธยา สุโขทัย รวมไปถึงปราสาทหินในภาคอีสาน และแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ เช่นบ้านเชียงใน อุดรธานี

3. การท่องเที่ยวเพื่อรู้จักคนกลุ่มน้อย (Ethnic attractions) เชียงใหม่ ซึ่งในยุคบุกเบิกคือ เส้นทางไหว้พระบนดอยสุเทพ ผนวกกับการแวะชมหมู่บ้านแม่वादอยปุย ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวของความต้องการชมหมู่บ้าน ชาวเขาแท้ ๆ (authentic แบบเดิมมากกว่า แม่वादอยปุย ซึ่งเป็นการค้า มากเกินไป และสูญเสียความบริสุทธิ์ของวิถีชีวิตดั้งเดิมไปแล้ว (spoiled))

4. การท่องเที่ยววัฒนธรรม (Cultural tourism) เช่น การท่องเที่ยววัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในความสนใจของนักท่องเที่ยวมาตั้งแต่ยุคแรก การท่องเที่ยวสถานที่ที่น่าสนใจตามงานประเพณีต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่ต่างกันตาม “ปฏิทินการท่องเที่ยว” เช่นแก่เทียนเข้าพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานี งานช้างสุรินทร์ เทศกาลกินเจที่ภูเก็ต เทศกาลดอกไม้ประดับที่เชียงใหม่ และเทศกาลหุ่นฟางนกที่ชัยนาท

5. การท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อน (Vacationing attractions) เช่น การเที่ยวตามชายหาด ดำน้ำแหล่งปะการัง หรือเล่นกอล์ฟ

นอกเหนือจากการท่องเที่ยว 5 ประเภทที่ Cohen กล่าวไปแล้ว น่าจะเพิ่มประเภทที่ 6 คือการท่องเที่ยวเพื่อสัมผัสชีวิตในชนบทในสังคมไทย เช่น พักค้างคืนในหมู่บ้าน ที่ปลายโพงพาง เที่ยวตลาดบก แม้ว่าการท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าวจะยังไม่มีการเติบโตมากนัก แต่หากใช้ตัวแบบการอธิบายของ Cohen ว่า การท่องเที่ยวมักจะเริ่มจากขนาดเล็ก มาสู่ปริมาณการท่องเที่ยวที่มากขึ้น การท่องเที่ยวประเภทนี้ก็มีความเป็นไปได้ที่จะเติบโต (มิ่งสรรพ์ ชาวสอาด และคณะ, 2544)

ในแง่ของผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม Cohen วิเคราะห์ในกรณีศึกษาการท่องเที่ยวชาวเขา ซึ่ง paradox ของการท่องเที่ยว ก็คือ นักท่องเที่ยวต้องการเห็นชุมชนที่บริสุทธิ์ในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ จึงพยายามเปิด “พื้นที่ท่องเที่ยว” ใหม่ ๆ เพื่อค้นหาความบริสุทธิ์นั่นเอง ก็ก่อให้เกิดความไม่บริสุทธิ์นั้น และในกระบวนการค้นหานั่นเอง ก็ก่อให้เกิดความ

ไม่บริสุทธิ์ในชุมชนนั้น ๆ และนักท่องเที่ยวรุ่นหลัง ๆ และบริษัทท่องเที่ยวก็จำเป็นต้องเปิด “ที่ท่องเที่ยว” เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

Cohen เปรียบเทียบหมู่บ้านชาวเขา 5 แห่งที่ถูกท่องเที่ยว คือ แม้วดอยปุยในเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวดั้งเดิม ที่รู้จักกันดีกับหมู่บ้านชาวเขาอีก 4 แห่งในเชียงราย เน้นอนว่า แม้วดอยปุยซึ่งถูกท่องเที่ยวมาเป็นเวลานานได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างสำคัญ ชาวบ้านเริ่มรู้จักการทำมาค้าขายของที่ระลึกและหัตถกรรมพื้นเมืองแก่นักท่องเที่ยวอย่างเป็นล่ำเป็นสัน รวมไปถึงการขายของเลียนแบบเครื่องประดับดั้งเดิมซึ่งส่งขึ้นมาจากโรงงานที่ผลิตในพื้นที่ราบ รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการค้าขายนำไปสู่การขายตัวของร้านค้าถาวร และมีการปรับปรุงที่อยู่อาศัยที่ใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกลับทำให้บ้านแม้วดอยปุย เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวน้อยลง เพราะแลดูไม่เหมือนกับวิถีชีวิตแม้วแบบดั้งเดิมที่นักท่องเที่ยวจินตนาการไว้ว่าน่าจะเป็น จนต้องการร่วมพิจารณากันระหว่างชาวบ้านและองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อรักษาความเป็นแหล่งท่องเที่ยวเอาไว้ ด้วยการแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 2 ส่วนระหว่างส่วนแบบประเพณีดั้งเดิม ให้เป็น “พื้นที่ท่องเที่ยว” สำหรับนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม กับอีกแห่งที่เป็นที่อยู่ “จริง” สำหรับหมู่บ้านอีก 4 แห่งในเชียงรายนั้น หมู่บ้านลีซอ เป็นหมู่บ้านที่เริ่มถูกท่องเที่ยวตั้งแต่ประมาณต้นทศวรรษ 1970 ครั้งแรกที่ Cohen ได้ไปท่องเที่ยวหมู่บ้านแห่งนี้ตามโปรแกรมทัวร์ป่า มาตรฐาน 3 วัน 2 คืน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่นักท่องเที่ยวยังไม่มากนัก ในปี ค.ศ. 1973 เขาทานอาหารกับชาวบ้านและนอกในบ้านของชาวบ้าน ในขณะที่ปี 1977 นักท่องเที่ยวแยกไปกินและนอนในที่ต่างหาก ในขณะที่ชาวบ้านกินในครัว และไม่พยายามยุ่งเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวมากนัก ซึ่ง Cohen มองว่าใกล้เคียงกับลักษณะที่พักแบบ “bed and breakfast ในบริเตนหรือไอร์แลนด์ หรือการท่องเที่ยวที่เรียกว่า agritourism ในอิตาลี

อย่างไรก็ตาม แม้นักท่องเที่ยวจะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่เศรษฐกิจของหมู่บ้านก็ยังคงอยู่กับเกษตรมากกว่าการท่องเที่ยว กล่าวโดยสรุป ในหมู่บ้านที่ได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว เช่น แม้วดอยปุย ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้น (แม้จะไม่ได้เกิดจากการพัฒนาทั้งหมดก็ตาม) ในทางกลับกัน ชาวบ้านกลับรู้สึกไม่ต้องการสูญเสียการท่องเที่ยวไป และพยายามจัดให้มี “พื้นที่ท่องเที่ยว” หมู่บ้าน ขณะที่หมู่บ้านที่มีการท่องเที่ยวน้อย เน้นอนยังไม่มีผลกระทบในทางลบมากนักแต่ก็จะยังไม่มีแหล่งรายได้จากการท่องเที่ยว ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับการทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้าและจักรวรรดินิยมในการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นข้อถกเถียงในทางมานุษวิทยาการท่องเที่ยวในยุคแรก

ในขณะที่ด้านหนึ่งมีความเห็นว่า การท่องเที่ยวจะนำมาซึ่งรายได้ให้แก่ประเทศที่ถูกท่องเที่ยว ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ก็ได้วิเคราะห์ว่าจะมีผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินตกแก่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากกว่ากัน ในอีกด้านหนึ่งนักมานุษยวิทยา ก็มักจะชี้ให้เห็นผลกระทบในเชิงลบต่อชุมชนจากการท่องเที่ยว เนื่องจากชุมชนพยายามเอาใจนักท่องเที่ยวมากเกินไป จนดูเหมือนว่าชุมชนเหล่านั้นกำลังพยายาม “ขาย” วัฒนธรรมของตนเอง (มิ่งสรรพ ขาวสะอาด และคณะ, 2544, น. 308-318)

จากการประมวลปัญหาและอุปสรรคของพัฒนาการการท่องเที่ยวของไทยในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (2520-2524) ถึงฉบับที่ 8 (2540-2544) พบว่าการบริหารงานของรัฐเป็นการบริหารแบบต่างคนต่างทำ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ขาดความประสานงานร่วมมือกันระหว่างหน่วยงาน ไม่มีแผนงบประมาณด้านการท่องเที่ยว ไม่มีการติดตามประเมินผล ดังนั้นเป้าหมายที่กำหนดไว้ยังขาดแผนปฏิบัติการที่มีความสมบูรณ์ของภาครัฐและภาคเอกชนที่น่าสังเกตว่า แม้จะมีการระบุโครงสร้างองค์กรภาครัฐ และองค์การภาพเอกชนที่เข้ามาบริหารจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว แต่ขาดการกำหนดบทบาท อำนาจหน้าที่ การประสานงานที่ชัดเจน และขาดการสร้างเครือข่ายการบริหารที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว (มิ่งสรรพ ขาวสะอาด และคณะ, 2544, น. 83-84)

ภายหลังจากที่รัฐบรรจุการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเข้าไว้ในแผนแม่บทการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2539 ประกอบกับผลจากวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ผลักดันให้รัฐทบทวนแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว และหันมาส่งเสริมการท่องเที่ยวท้องถิ่นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่น จนเกิดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวชุมชน (Community tourism) ทั้งที่เป็นความร่วมมือของประชาชนผู้นำท้องถิ่น หรือผู้นำธรรมชาติ กับหน่วยงานภาครัฐ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กรมพัฒนาชุมชน กรมประชาสัมพันธ์ หรือกับนักวิชาการในสถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินการในชุมชน คือที่หมู่บ้านธารปราสาท จังหวัดนครราชสีมา และรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวที่องค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) เป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินการ ส่วนมากเป็นหมู่บ้านทางภาคเหนือ

จากข้อมูลของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย มีชุมชนหันมาส่งเสริมและจัดการท่องเที่ยวมากกว่า 52 แห่งทั่วประเทศ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จและมีผู้สนใจมาก ได้แก่หมู่บ้านทรงไทยปลายโพงพาง จังหวัดสมุทรสงคราม ชุมชนบ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนสวนไม้ผลไม้ดอกคลองบางช้าง สามพราน จังหวัดนครปฐม ชุมชนบ้านห้วยฮี้ ตำบลห้วยบุลึง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวชุมชนที่หมู่บ้านทรงไทย ตำบลปลายโพงพาง

อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงครามมีกำนันเป็นแกนหลักในการบริหารจัดการและติดต่อประสานงานกับภายนอก ชาวบ้านส่วนใหญ่พอใจผลตอบแทนที่เป็นรายได้จากกิจกรรมท่องเที่ยว รายได้ส่วนหนึ่งแบ่งให้กับองค์การบริหารส่วนตำบล มีความร่วมมือภายในชุมชนดียิ่งขึ้น สมาชิกชุมชนมีวิสัยทัศน์กว้างไกลขึ้น และมีการเรียนรู้เชิงธุรกิจมากขึ้น เกิดความภาคภูมิใจในชีวิตความเป็นอยู่ และเอกลักษณ์ของชุมชนมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่งของชุมชน พบว่ามีการบางแยกกลุ่ม และมีความขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชน เกิดการแย่งผลประโยชน์จากทรัพยากร แย่งชิงอำนาจ และอิทธิพลทางการเมืองระหว่างกลุ่มผู้นำเดิมกับกลุ่มผู้นำใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้นำกลุ่มทั้งสองก็ยังคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก ชาวบ้านที่นี้ก็ยังคงให้ความเคารพนับถือ ศรัทธา เชื่อมั่นในตัวผู้นำ เพราะมีผลงานในการพัฒนาชุมชน แม้ว่าชาวบ้านที่เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มให้บริการที่พัก บางคนรู้สึกว่าคุณไม่ได้รับความเสมอภาคในการรับจัดแบ่งนักท่องเที่ยวให้มาพักที่บ้าน แต่ก็เก็บความรู้สึกเอาไว้ เนื่องจากไม่ต้องการสร้างความขัดแย้งกับผู้นำชุมชน

ความสัมพันธ์ภายในของชุมชนจากกรณีศึกษานี้ สอดรับกับคำอธิบายลักษณะโครงสร้างสังคมไทย เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์-ผู้ใต้อุปถัมภ์ ความสัมพันธ์แบบนี้ เป็นรากฐานของการจัดการกลุ่มซึ่งเรียกกันว่า กลุ่มอุปถัมภ์ กลุ่มอุปถัมภ์เป็นกลุ่มที่มีการจัดสมาชิกของกลุ่มลดหลั่นกันเป็นชั้น ซึ่งไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางชนชั้นที่ขัดแย้ง หากแต่มีผลประโยชน์ร่วมกัน คือ ผู้อุปถัมภ์ให้การคุ้มครอง ความช่วยเหลือ จากฐานทรัพยากรที่มาจากความรู้ความสามารถการครอบครองปัจจัยการผลิต ขณะที่ผู้ใต้อุปถัมภ์ให้ความภักดี การเสนอสนองไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว แต่เป็นความผูกพันที่ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ไม่มีสิ้นสุด ตราบใดที่ฐานะทั้งสองฝ่ายยังไม่เปลี่ยนแปลง และวัฒนธรรมดังกล่าวจะทำให้เกิด บุญคุณ เกรงใจ กตัญญู เป็นต้น (อภิชาติ พันธเสน, 2539, น. 254; พรศิริ บูรณเขตต์, 2537, น. 42-56)

จากการศึกษาของนพรัตน์ (2541, น. 1, 78-79) เรื่องการสื่อสารในการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อำเภอลานนา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่าบทบาทสำคัญของผู้นำชุมชนในการจัดการ เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวงและการกำหนดแผนการจัดการ กฎระเบียบ การเผยแพร่ข้อมูล การดูแลและบริการนักท่องเที่ยว และการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้นำซึ่งแก้ไขโดยอาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ

วัฒนธรรมการจัดการที่เป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จในการท่องเที่ยวของชุมชนไทยคีรีวง และชุมชนปลายโพงพาง ที่กล่าวข้างต้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ชีวิต เข้มเจริญ (2544, น. 76-77) เรื่อง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการของกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนพบว่าปัจจัยหลักและปัจจัยเสริม คือปัจจัยด้านสังคม

วัฒนธรรมของชุมชนบ้านถ้ำลอด ซึ่งประชากรกว่าร้อยละ 80 เป็นชาวไทยใหญ่ ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเครือญาติ มีความเชื่อเพื่อ สามัคคี ชุมชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย รักสงบเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ทำให้คนในชุมชนนี้ รวมตัวกันง่าย มีความร่วมมือ ร่วมคิดแก้ไขปัญหา รวมถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างแผนการจัดการถ้ำลอดเพื่อการท่องเที่ยวและปัจจัยหลักด้านภาวะผู้นำชุมชน เกิดจากการที่มีความสัมพันธ์แบบสังคมเครือญาติของชาวบ้านถ้ำลอด ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างลูกบ้านกับผู้นำชุมชน ให้เป็นไปในแนวระนาบยอมรับซึ่งกันและกัน ความเป็นประชาธิปไตยสูง กลุ่มผู้นำมีความหลากหลายมากประสบการณ์และกลุ่มคนรุ่นใหม่มีความคิดริเริ่ม ทั้งหมดนี้ส่งผลต่อการร่วมกันพัฒนา

ส่วนปัจจัยเสริมเกิดจากการมีส่วนร่วมของภาคีภายนอก อันได้แก่ ภาครัฐที่ให้ความร่วมมือกับชุมชนในการให้ความรู้เกี่ยวกับถ้ำและให้ความร่วมมือในการจัดการรูปแบบนำเที่ยว การร่วมกำหนดกฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติ มาตรการเพิ่มรายได้ให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริม นักวิชาการส่วนใหญ่มุ่งเน้นการแสวงหาความรู้ และการส่งเสริมการอนุรักษ์ทางกายภาพเป็นหลัก องค์การเอกชนส่วนใหญ่ ให้ความร่วมมือในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว และงานประชาสัมพันธ์ โดยให้ประโยชน์แก่ชุมชนบ้างในรูปของการเสริมความรู้ด้านภาษาเพื่อรับนักท่องเที่ยว จากบทบาทของภาคีต่าง ๆ มีผลต่อกระบวนการสร้างแผนการจัดการถ้ำลอด และทำให้ชุมชนมีความรู้เพิ่มขึ้น แต่ไม่มีส่วนต่อกระบวนการตัดสินใจในการจัดการตั้งกลุ่มของชุมชนแต่อย่างไร

จากผลการวิจัยข้างต้นสรุปได้ว่าภาวะความเป็นผู้นำของชุมชนความพอใจผลตอบแทนจากการท่องเที่ยว ความภาคภูมิใจท้องถิ่น ความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงในระบบเครือญาติ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและวางแผน เป็นวัฒนธรรมการจัดการของชุมชนในท้องถิ่นไทย ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมการจัดการที่ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการท่องเที่ยวของกรณีต้นแบบของญี่ปุ่น 8 ด้าน คือ (1) การเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการ (2) ความรู้ (3) ความงาม (4) ความรักท้องถิ่น (5) การได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ (6) ความเคารพบรรพบุรุษ ความเชื่อผีปู่ย่า (7) ความสัมพันธ์แบบพึ่งพิง (8) ภาวะผู้นำ (Mizoo, 1994, pp.13, 16-19; Umezawa, 1992, p. 25; Suzuki, 1997, pp.110-112; Yamauchi, 1998, pp. 4-5, 200-203; Ashiba, 1994, pp. 243-248; Tamura, 2000, p. 191)

แม้ฮ่องสอนเป็นจังหวัดที่มีการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับนักวิจัย และสร้างองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืนมาตั้งแต่

ปี 2540 งานวิจัยกลุ่มนี้เป็นการสร้างองค์ความรู้เรื่องความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ เวิร์น กล้วยไม้ป่า พรรณปลา หอยทากจิ๋ว นก ถ้าเพื่อเป็นแนวทางหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่เป็นงานวิจัยเชิงวิชาการที่ให้ชุมชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนในกระบวนการวิจัยตามความเหมาะสมงานวิจัยกลุ่มจะใช้วิธีการศึกษาโดยออกสำรวจ เก็บตัวอย่าง บรรยายลักษณะ การตรวจลักษณะ จัดทำรูปวิธาน จำแนกชนิดและเก็บเป็นหลักฐานในรูปแบบของภาพถ่าย

สุมน มาสุธน และคณะ (2542) ศึกษาความหลากหลายของเวิร์นในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จังหวัดแม่ฮ่องสอนร่วมกับชาวบ้านเจ้าของพื้นที่บ้านห้วยฮี้ อำเภอเมือง บ้านห้วยเสือเฒ่า อำเภอเมืองและบ้านถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า

จากการสำรวจและเก็บตัวอย่างเวิร์นพบว่าบ้านห้วยฮี้มีเวิร์นค่อนข้างมากในสภาพธรรมชาติ แต่เวิร์นที่พบบ้านห้วยเสือเฒ่า และเวิร์นที่พบบ้านถ้ำลอดมีสภาพค่อนข้างแห้งแล้งส่วนมากแห้งคาคัน ยกเว้นเวิร์นที่อยู่ใกล้ร่องน้ำยังมีชีวิตอยู่ จากนั้นนำตัวอย่างเวิร์นที่พบมาตรวจเอกลักษณ์ศึกษาสัณฐานวิทยาและนิเวศวิทยาจำแนกชนิดของเวิร์นที่มีศักยภาพเพื่อใช้เป็นไม้ประดับ สมุนไพร และอาหาร จัดทำรูปวิธาน เก็บเป็นหลักฐานรูปถ่าย เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานของการศึกษาความหลากหลาย การใช้ประโยชน์ให้ถูกวิธี และส่งเสริมการขยายพันธุ์ชนิดของเวิร์นที่คัดเลือกเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและถ่ายทอดความรู้เรื่องเวิร์นให้ชุมชนในท้องถิ่นเพื่อเป็นแนวทางหนึ่งเพื่อเพิ่มรายได้แก่ชุมชนที่จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จิตราพรรณ พิลึก และคณะ (2542) สำรวจกล้วยไม้ป่าและวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในเขตอำเภอเมืองและ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน วิธีการศึกษาคณะวิจัยกับชาวบ้านเจ้าของพื้นที่ร่วมกันสำรวจพันธุ์กล้วยไม้ (พื้นที่เดียวกับโครงการเวิร์น) จากการสำรวจพบกล้วยไม้ป่า 172 ชนิด ใน 61 สกุล นักวิจัยและชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดเส้นทางเดินป่าที่พบต้นกล้วยไม้ป่าขึ้นหนาแน่น ในงานวิจัยนี้คณะนักวิจัยได้วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อเอื้องคำ และพัฒนาสูตรอาหารให้ง่ายสำหรับเพาะเมล็ดในสภาพปลอดเชื้อ และนำไปสอนให้ชาวบ้านสามารถเพาะเมล็ดกล้วยไม้ได้ เมื่อต้นกล้าแข็งแรงชาวบ้านจะเอาไปปลูกในเส้นทางท่องเที่ยวป่า ทั้งนี้เพื่อการอนุรักษ์และการขยายพันธุ์ขายเป็นรายได้เสริมแก่ชาวบ้าน

นริทธิ์ สีตะสุวรรณ และคณะ (2542) สำรวจชนิดของนกและพัฒนาศักยภาพของชุมชนตัวอย่างเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในพื้นที่ 4 หมู่บ้าน เป็นพื้นที่เดียวกับงานวิจัยเวิร์นและกล้วยไม้ป่า ได้สำรวจชนิด และพฤติกรรมของนก บันทึกเรื่องราวความเชื่อภูมิปัญญาถิ่นของชนเผ่าที่เกี่ยวข้องกับนกซึ่งแตกต่างกันจากผู้เฒ่าของหมู่บ้านพร้อมทั้ง

ฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนในพื้นที่ที่เป็นผู้ช่วยวิจัยเพื่อเป็นวิทยากรอบรมการดูแลคนแก่หมู่บ้านสำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

สมโภชน์ ศรีโกมาตร และคณะ (2542) ศึกษาเรื่องโปงและสัตว์ป่าในจังหวัดแม่ฮ่องสอน กำหนดพื้นที่ 3 จุดคือ ที่โปงสัก อยู่ใกล้ศูนย์สมุนไพโรโปงแสนปีอยู่บ้านห้วยโปงและโปงหลวงอยู่ บ้านเมืองแพม พบโปงในแม่ฮ่องสอนยังคงสภาพทางกายภาพแต่กลับไม่ได้เป็นจุดศูนย์รวมของสัตว์ป่า เพราะการล่าสัตว์และการรบกวนจากสัตว์เลี้ยงพวกวัวควายที่เข้าไปใช้โปงบริเวณที่มีความหลากหลายของสัตว์ป่าสูงและการลดลงของประชากรของสัตว์ผู้ล่าจำพวกเสือ ดาวเสือโคร่งจากการไล่ล่าของชาวเขาในพื้นที่ทำให้สัตว์ที่เคยเป็นเหยื่อของเสือเช่นหมูหริ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น จากการสำรวจผู้วิจัยเห็นว่าแม่ฮ่องสอนยังคงมีชุมชนสัตว์ป่าเหลืออยู่แต่มีจุดจำกัดมากที่จะพาคนไปดูสัตว์ป่าจึงต้องคิดเรื่องการอนุรักษ์พลิกพื้นที่ชุมชนสัตว์ป่าก่อนที่จะนำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เข้าไป

ชวลิต วิทยานนท์ และคณะ (2542) ศึกษาเพื่อทำแผนแม่บทการอนุรักษ์พรรณปลาของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจากการสำรวจทั้งหมด 5 พื้นที่พบจำนวน พันธุ์ปลา 31 ชนิด ส่วนมากอยู่ในวงศ์ปลาตะเพียน ในจำนวนนี้เป็นปลาชนิดใหม่อย่างน้อย 3 ชนิดที่บ้านห้วยเตี้อำเภอเมืองอยู่ริมน้ำปายเป็นหมู่บ้านที่มีการทำประมงมากและจัดตั้งองค์การในการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยชาวบ้านเองงานวิจัยนี้พบว่าความหลากหลายของพรรณปลาในแม่ฮ่องสอนลดลงอย่างมากเพราะมลภาวะจากบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรทำให้สีของลำน้ำขุ่นแสดงถึงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ค่อนข้างหนาแน่นอย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้ได้พยายามเสนอช่วงเวลาที่เหมาะสมกับกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดำน้ำดูปลาในลำน้ำ

สมศักดิ์ ปัญญา และคณะ (2542) ศึกษาและเก็บตัวอย่างหอยทากจิวเขาหินปูนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ในถ้ำบริเวณอำเภอปางมะผ้า ได้แก่ที่ถ้ำลอด ถ้ำผามอน และบางส่วนของถ้ำแม่ละนาและบริเวณใกล้เคียง โดยทำการศึกษาทางอนุกรมวิธาน คือหอยทากหอยทากชื่อทางวิทยาศาสตร์ และตั้งชื่อใหม่กรณีพิสูจน์ว่าเป็นชนิดใหม่ งานวิจัยนี้ทำให้ทราบระบบขนาดใหญ่ของระบบนิเวศเขาหินปูนที่มีชีวิตกลุ่มเล็ก ๆ อาศัยอยู่ หอยทากจิวมีขนาดเล็กมาก ความสูงของเปลือกขนาด 1 มม. ถึง 5 มม. หากินตอนกลางคืน ต้องมองด้วยกล้องจุลทรรศน์ งานวิจัยพบว่าที่แม่ฮ่องสอนมีหอยทากสกุลใหม่ที่เพิ่งพบมีขนาดเล็กที่สุด (สำนักงานจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2542, น. 18-65)

สิทธิพงษ์ ดิลกวนิช และคณะ (2542) ทำการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งมีถ้ำหนาแน่นที่สุดในประเทศไทย มีมากกว่า 200 แห่งและที่อำเภอ

ปางมะผ้าที่ ถ้ำจำนวนมากถึง 88 แห่ง ในงานวิจัยนี้สำรวจถ้ำครอบคลุมเฉพาะ อำเภอปางมะผ้า และอำเภอเมือง ซึ่งมีถ้ำหนาแน่น ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำของและลุ่มน้ำกลางได้จัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ ที่บอกสภาพความสัมพันธ์ของถ้ำกับสภาวะแวดล้อมภายนอกถ้ำในการจัดการปัญหาของถ้ำแต่ละแห่ง ใช้วิธีการศึกษาแบบสหสาขาวิชา คือธรณีวิทยาและอุทกวิทยา โบราณคดี การจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม

จากประเด็นวิจัยที่นำเสนอข้างต้น นอกจากการสร้างองค์ความรู้ด้านความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ที่สำคัญคือ เป็นกระบวนการวิจัยที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านเจ้าของพื้นที่เข้าร่วมในกระบวนการสำรวจ กับนักวิจัย นอกจากนี้ยังมีการจัดประชุมเวทีชาวบ้านในบางพื้นที่ เพื่อสร้างความรู้เพื่อการพัฒนา และหาแนวทางร่วมกับชาวบ้านหาแนวทางนำผลการวิจัยไปสู่การปฏิบัติ เป็นที่น่าสังเกตว่าในการประชุมร่วมกันของชาวบ้านที่ บ้านแม่ละนา บ้านจะโป๊ะ บ้านบ่อไคร้ เมื่อหรือถึงข้อตกลงเรื่องกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ปรากฏว่าทุกหมู่บ้านต้องการจัดการกันเองโดยไม่ผ่านศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่บ้านแม่ละนา ถึงแม้ว่าบ้านแม่ละนาจะมีประสบการณ์การจัดการการท่องเที่ยว และมีการวางกฎระเบียบของการเที่ยวถ้ำอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้ชุมชนในบางพื้นที่ได้จัดประชุมเพื่อกำหนดกิจกรรมเพื่อสร้างจิตสำนึกและพัฒนาไกด์ในท้องถิ่น

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2543) ศึกษางานวิจัยเชิงนิเวศความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรเพื่อพยายามที่จะตอบคำถามว่า ชุมชนท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีระบบและภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มไทใหญ่ ปกาเกอญอ กะเหรี่ยงแดง จีนฮ่อ ลีซอ มูเซอร์ดำ มูเซอร์แดง ตลอดเวลาที่ผ่านมากการท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อการปรับตัวทางวัฒนธรรมและศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเป็นอย่างไร เราจะเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและระบบการจัดการทรัพยากรเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างไร และความเป็นไปได้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชน เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเช่นการพัฒนา ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านและการพัฒนาพืชผักสมุนไพรเพื่อการค้า โดยที่ผลของโครงการจะนำไปสู่การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยที่ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญ ในการวางแผนการบริหารจัดการและการจัดสรรผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการพัฒนาในลักษณะที่เป็นธรรม และมีการใช้ประโยชน์จากการใช้สภาพแวดล้อมที่ยั่งยืน

จากการวิจัยพบว่าบริบทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตภาคเหนือตอนบนเชื่อมโยงกับปัญหาความด้อยพัฒนาและความเป็นคนชายขอบของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งถูกกระทำให้

กลายเป็นผู้ถูกท่องเที่ยว ปัญหาพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงอยู่ที่ (1) การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน (2) การเสริมองค์การชุมชนในการจัดการทรัพยากร (3) การฟื้นฟูจิตสำนึกในธรรมชาติแวดล้อม (4) ศักดิ์ศรีทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าทั้งการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักท่องเที่ยวกับชาวบ้าน (5) ระบบการบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ (6) มีการกระจายรายได้ผลประโยชน์อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะมีศักยภาพในการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ชุมชนหันมาอนุรักษ์และพัฒนาธรรมชาติแวดล้อมอย่างยั่งยืน นอกจากนี้มีการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ ด้านอาหารและยาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใน จังหวัดแม่ฮ่องสอนรวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น

ในงานวิจัยชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ จากการที่คณะผู้วิจัย ได้นำข้อมูลประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เส้นทางและรายการท่องเที่ยว และนำปัญหาและผลกระทบจากการท่องเที่ยว มาวิเคราะห์ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน และเสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาองค์การชุมชนเพื่อจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ยุทธศาสตร์ด้านการตลาด และด้านการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว ยุทธศาสตร์การพัฒนาสื่อและการประชาสัมพันธ์ ยุทธศาสตร์การพัฒนาสินค้าท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้พบว่าปัญหาและอุปสรรคสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมี 3 ประการคือ (1) ปัญหาการขาดความเชื่อมั่นของชาวบ้าน ความแตกแยกขัดแย้งของชุมชน ความด้อยประสิทธิภาพของผู้นำ และองค์การชุมชนในการบริหารจัดการ ปัญหาการขาดเครือข่ายของชุมชนในละแวกใกล้เคียงในการบริหารจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวร่วมกัน (2) ปัญหาการประสานงานจากรัฐการขาดนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างชัดเจนจากหน่วยงานของรัฐ (3) ปัญหาการประสานงานจากผู้ประกอบการภาคเอกชนภาคธุรกิจการท่องเที่ยวทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ บริษัทรถเช่า โรงแรม และธุรกิจบ้านพัก เป็นต้น ผู้ประกอบการหลายส่วนยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในลักษณะตลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงและมีทัศนคติไม่สู้ดีนักกับการจัดการการท่องเที่ยวของชาวบ้าน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และผลประโยชน์ที่เคยเหลื่อมล้ำกันอย่างมากระหว่างบริษัทนำเที่ยวกับชาวบ้าน คณะผู้วิจัยเคยจัดเวทีแลกเปลี่ยนกับชมรมธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอนมาครั้งหนึ่งและพบว่าปัญหาความไม่เข้าใจสามารถแก้ไขได้หากมีการพูดคุยกันอย่างต่อเนื่องและมีการประสานผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

งานวิจัยนี้เป็นทั้งงานวิจัยพื้นฐานซึ่งมุ่งเน้นการวิจัยในลักษณะการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการเก็บข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพระหว่างชุมชนกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแต่ในขณะเดียวกันงานวิจัยนี้มีลักษณะเป็นงานวิจัยเชิงนโยบายและปฏิบัติการ (policy-cum-action research) โดยเน้นการค้นหานโยบายที่เหมาะสมกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อีกทั้งหาแนวทาง กิจกรรมและมาตรการในการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปพร้อมกัน วิธีวิจัยงานวิจัยนี้คัดเลือกหมู่บ้านสำหรับการทำวิจัยและเก็บข้อมูลโดยมีเงื่อนไขในการคัดเลือก เช่นหมู่บ้านค่อนข้างเก่า มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม ตั้งอยู่บนเส้นทางท่องเที่ยวหลักของจังหวัดแม่ฮ่องสอนและเป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการท่องเที่ยวหรือมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปเป็นประจำทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนยังคงมีสภาพสมบูรณ์และชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากร จากเงื่อนไขดังกล่าว จึงเลือกพื้นที่วิจัย 7 แห่ง คือ บ้านปางหมู (ไทใหญ่) บ้านห้วยโป่งอ่อน (กะเหรี่ยงแดง) บ้านรักไทย อำเภอเมือง (จีนฮ่อ) บ้านผามอน (มุเซอร์แดง) บ้านบ่อไคร้ (มุเซอร์ดำ) บ้านเมืองแพม (ปกากะญอ) และบ้านน้ำริน อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ลีซอ)

มีการจัดเวทีร่วมกับชุมชนเพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกรอบและแนวทางในการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตั้งแต่ต้น เก็บข้อมูลภาคสนามในประเด็นต่าง ๆ เช่น ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ประวัติความเป็นมาของชุมชน (การตั้งถิ่นฐาน ปัญหาความขัดแย้งทั้งภายในชุมชนกันเองและระหว่างชุมชนกับภายนอก) สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมที่อาจเป็นจุดสนใจในการท่องเที่ยว ระบบการจัดการทรัพยากร โดยพยายามทำความเข้าใจมุมมองชาวบ้านว่า ชุมชนมีวิถีคิดเกี่ยวกับทรัพยากรอย่างไร มีระบบการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร โดยแบ่งองค์ความรู้ออกเป็น 3 ส่วน คือ (1) องค์ความรู้ท้องถิ่น เกี่ยวกับพืชอาหาร พืชสมุนไพร (2) องค์ความรู้ระบบการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากร ข้อมูลส่วนนี้พยายามตอบคำถามว่าชาวบ้านมีจารีตประเพณีในการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างไร วิธีการในการคัดเลือกเก็บรักษาสายพันธุ์พืชอย่างไรและ (3) องค์ความรู้การจัดการทรัพยากรชุมชนกับระบบความเชื่อและจารีตประเพณีรวมทั้งความพยายามของชุมชนในการปรับเปลี่ยนระบบการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยข้อมูลภาคสนามเหล่านี้เป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์เพื่อประเมินศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเพื่อนำไปสู่การจัดเตรียมกิจกรรมและ

มาตรการต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อไป (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2543, น. 1-5, 15-17)

แต่ผู้เขียนเห็นว่ากรอบแนวคิดหลักในการศึกษาวิจัยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ยศ สันตสมบัติ เสนอไว้ในงานวิจัยเป็นการนำเสนอกรอบแนวคิดทางมานุษยวิทยาด้านการท่องเที่ยวแนวมาร์กซิสต์ใหม่จึงให้ความสำคัญกับการความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพต่อชุมชนที่ไร้อำนาจต่อรองหรือตกอยู่ในสภาวะของความเป็นชายขอบ และเน้นการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม ในกรอบแนวคิดของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในงานวิจัยนี้ให้ความสำคัญด้านความหลากหลายทางวัฒนธรรม และมองประเด็นด้านความขัดแย้งในวัฒนธรรมเน้นมุมมองเชิงวิพากษ์วิจารณ์โดยเฉพาะต่อปัญหาความไม่เป็นธรรมในสังคมซึ่งฝังรากลึกในโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยความขัดแย้งที่ศึกษาเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในด้านอำนาจในการจัดการทรัพยากรและความขัดแย้งในด้านวิถีชีวิตและวิธีการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันในระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นท้องถิ่น หรือรัฐหรือผู้ประกอบการเอกชน

นอกจากนี้งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาซึ่งในแง่ที่เป็นกลุ่มศึกษา “วัฒนธรรมพื้นบ้านและชาติพันธุ์” เริ่มจากการศึกษาชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ของหมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม จึงมีสมมุติฐานหลัก ๆ ในทำนองเดียวกับมิติสัมพัทธนิยมทางวัฒนธรรม (cultural relativism) โดยเน้นความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี ความเชื่อและพิธีกรรม วิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ตลอดจนวิถีคิดของชาวบ้านด้านการจัดการทรัพยากร พร้อม ๆ กับที่คณะผู้วิจัยมองว่ากลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่เป็นผู้ถูกท่องเที่ยวเป็นคนชายขอบที่หลุดออกจากศูนย์กลางอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวและกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม เช่น กะเหรี่ยงคอยาว กลายเป็นชุมชนที่ถูกโยกย้าย ถูกแย่งชิงและเปิดให้นักท่องเที่ยวดูประหนึ่งเป็นสวนสัตว์มนุษย์

แต่ผู้ศึกษาเห็นว่างานวิจัยชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวของยศเป็นการมองชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ในหมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายแบบสุดขีดโดยที่มองข้ามการศึกษาวิถีคิดของผู้ประกอบการเอกชนทั้งที่เป็นคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ที่เป็นหน่วยสำคัญของระบบการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอนมองข้ามวิถีคิดของนักท่องเที่ยวในการเข้าไปสัมผัสวัฒนธรรมที่แตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ และมองข้ามประเด็นปัญหาพื้นฐานทางการเมือง (Hall, 1994, pp. 8-19 อ้างถึงในยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2543, น. 6) เช่น ใครหรือกลุ่มคนใดเป็นผู้ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงจากการท่องเที่ยวและกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้มีบทบาทและมีอิทธิพลเพียงใดต่อกระบวนการกำหนดนโยบายและแผนการท่องเที่ยวมักกำหนดโดยรัฐบาลหรือหน่วยงานของรัฐซึ่งตอบสนอง

ความคิดเห็น และความต้องการของกลุ่มผลประโยชน์ระดับสูง แต่ขณะเดียวกันกลับไม่เคยให้ความสนใจกับปัญหา ผลกระทบและความต้องการของชุมชนท้องถิ่น

ต่อเนื่องจากการศึกษาวิจัยชุมชนกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของ ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2543) ได้มีงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้แก่ งานวิจัยของ สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ (2544) ศึกษาชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่อำเภอปางมะผ้าและงานวิจัยของ อุดร วงษ์ทับทิม และคณะ (2545) ศึกษาชุมชนกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับวัฒนธรรมชุมชนตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย

สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ (2544) นักพัฒนาโครงการฟื้นฟูชีวิตและวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอนศึกษาชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยสร้างกระบวนการวิจัยให้ชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน² คือบ่อไคร้ จะโป้ และแม่ละนามาร่วมกันออกกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน และออกข้อปฏิบัติสำหรับนักท่องเที่ยว และกฎระเบียบในการจัดการการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยตั้งศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่แม่ละนา ใช้วิธีหมู่บ้านจัดการตนเอง จัดทำระบบบัญชีรายรับรายจ่าย แต่ในเรื่องของการเปิดถ้ำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นั่น ชุมชนบ่อไคร้และชุมชนจะโป้ไม่เห็นด้วย เพราะชุมชนไม่ได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวเท่าที่ควร และเกรงว่าจะทำไร่ไถ่เลี้ยงสัตว์บริเวณปากถ้ำไม่ได้ (สินธุ์ สโรบล, 2546, น. 184-192)

จากกระบวนการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนได้ข้อสรุปร่วมกันในเรื่องการออกกฎระเบียบให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติและบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนที่นำทรัพยากรออกจากถ้ำในวงเงินสูงสุด 3,000-5,000 บาท และวางกฎเกณฑ์ด้านการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนในหมู่บ้านแม่ละนา โดยตั้งศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่แม่ละนา ใช้วิธีหมู่บ้านจัดการตนเอง จัดทำระบบบัญชีรายรับ รายจ่ายโดยได้รับการร่วมมือประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน แต่ชุมชนบ้านบ่อไคร้และบ้านจำโป้กลับไม่เห็นด้วยกับการเปิดถ้ำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพราะไม่ได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวเท่าที่ควรและเกรงว่าจะไม่ได้ทำไร่ไถ่เลี้ยงสัตว์บริเวณปากถ้ำ (สินธุ์ สโรบล, 2546, น. 184-192)

ผู้เขียนเห็นว่างานวิจัยชุมชนของสุภาวดีมีสิทธิ์เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้เพื่อหารูปแบบการจัดการของชุมชนแต่ในเรื่องผลประโยชน์การจัดการทรัพยากรที่ไม่ลงตัวทำให้ไม่อาจเกิดความร่วมมือได้อย่างที่คนนอกคิด

อุดร วงษ์ทับทิม และคณะ (2545) ศึกษาชุมชนกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับวัฒนธรรม ชุมชน ตำบลแม่ฮี้ ที่อำเภอปาย โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อเปลี่ยนแปลงไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน นำทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม มาเป็นปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยว และให้ความสำคัญอันดับต้นในการพัฒนาขีดความสามารถ และเสริมสร้างศักยภาพของคนในท้องถิ่น มีการระดมความคิด การฝึกอบรม เชื่อมโยงชุมชนเป็น เครือข่ายการเรียนรู้มีการถ่ายโอนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้คนในชุมชนแม่ฮี้ ให้ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมประเพณีมีการ จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้นำทรัพยากรท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาเป็นปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมก่อให้เกิด การเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรมค่านิ่งขีดความสามารถในการรองรับทางธรรมชาติและป้องกันมิให้ เกิดผลกระทบในด้านลบในระยะสั้นและระยะยาว

งานวิจัยนี้พยายามตอบคำถาม 2 ข้อ คือ (1) รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และวัฒนธรรมของตำบลแม่ฮี้เป็นอย่างไร (2) ชุมชนสามารถนำทรัพยากรท่องเที่ยวทางธรรมชาติและ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมา เป็นปัจจัยในการจัดการการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับ บริบทชุมชนได้อย่างไร เพื่อตอบคำถามการวิจัยดังกล่าว นักวิจัยทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง และให้ เยาวชนในชุมชนแม่ฮี้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆด้านการจัดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศและวัฒนธรรมในพื้นที่ดังกล่าว เช่นกิจกรรมเดินป่าศึกษาธรรมชาติและมาศึกษาระบบ นิเวศร่วมกันประมาณ 12 เดือนของผืนป่าบ้านแม่ปิงและป่าบ้านแม่เย็นด้านทิศตะวันตกของ อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง นักวิจัยได้ข้อสรุปว่ามีศักยภาพสูงพอที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงนิเวศ

การศึกษาเพื่ออนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเมืองแม่ฮ่องสอนและบริเวณเกี่ยวเนื่อง โดย อรศิริ ปาณินท์ และคณะ (2537) ศึกษาโดยใช้สาขาวิชาการออกแบบและวางผังชุมชน สาขา สถาปัตยกรรม เป็นแนวทางหลักในการศึกษา โดยใช้วิธีการสำรวจสภาพทางกายภาพจาก ภาพถ่ายในทุกอำเภอ และออกสำรวจภาคสนามเพื่อให้เห็นภาพทางกายภาพและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและสัมภาษณ์ผู้ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และรวบรวม เอกสารทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น นโยบายและแผนโครงการ ที่เกี่ยวเนื่องต่าง ๆ สถิตินักท่องเที่ยวและสถิติที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาเห็นว่างานวิจัยนี้ยังเป็นการทำวิจัยมองพื้นที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในมิติด้าน การอนุรักษ์และการจัดการพื้นที่ในมุมมองทางสถาปัตยกรรมและการวางผังชุมชนโดยมองรัฐเป็น

ตัวตั้งในการอนุรักษ์ ขาดการพิจารณาความเห็นของคนในพื้นที่ที่ต้องการให้ดำเนินการอนุรักษ์ และการวิเคราะห์ เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพกายภาพในชุมชนที่เปลี่ยนไป จากเดิมที่มีลักษณะความเป็นท้องถิ่นสูง

ในอีกด้านหนึ่งของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของไทย พบว่ามีปัญหาและอุปสรรค ในการจัดการท่องเที่ยวเหมือนกัน ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2543) ศึกษาเรื่องการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์ ในพื้นที่ศึกษา 7 หมู่บ้านในอำเภอแม่ฮ่องสอน พบว่า ปัญหาและอุปสรรคสำคัญของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ของกลุ่มชาติพันธุ์ คือ (1) ปัญหา การขาดความเชื่อมั่นของชาวบ้าน ความแตกแยกขัดแย้งของชุมชน ความด้อยประสิทธิภาพของ ผู้นำ และองค์กรชุมชนในการบริหารจัดการเครือข่ายของชุมชน ในระแวกใกล้เคียง ในการบริหาร จัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวร่วมกัน (2) ปัญหาการประสานงานของภาครัฐ และการขาด นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างชัดเจน และ (3) ปัญหาการประสานงานจาก ผู้ประกอบการภาคธุรกิจท่องเที่ยวทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ บริษัทรถเช่า โรงแรม และ ธุรกิจบ้านพัก เป็นต้น ผู้ประกอบการหลายส่วนมีความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน ลักษณะที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง และมีทัศนคติไม่สู้ดีกับการจัดการการท่องเที่ยวของ ชาวบ้าน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และผลประโยชน์ที่เหลื่อมล้ำกันอย่างมากระหว่างบริษัทนำ เที่ยวกับชาวบ้าน

ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ พิกุล สิทธิประเสริฐกุล (2543, น. 132-136) เรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ของอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน สรุปว่า ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างภาคีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ มีอำนาจ และบทบาทในการจัดการทรัพยากรไม่เท่าเทียมกัน ภาคเอกชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ ภาครัฐ ก็ใช้อำนาจเงินในการผลักดันกฎหมาย และนโยบายการพัฒนาต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ต่อ การประกอบธุรกิจตน ส่วนภาครัฐอาศัยอำนาจตามกฎหมายที่ให้สิทธิรัฐในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ขณะที่ภาคประชาชนที่ปางมะผ้าไร้อำนาจทางเศรษฐกิจ และอำนาจการ ต่อรองเพื่อรักษาสิทธิในการจัดการทรัพยากร ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนสังคม วัฒนธรรมประเพณีไป ตามการเรียกร้องของธุรกิจท่องเที่ยวมากกว่าความต้องการของชุมชน

นอกจากนี้ ในด้านของบทบาทองค์การบริหารส่วนตำบลในการส่งเสริมการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ พบว่าปัญหาและอุปสรรค คือ ขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการอบรมความรู้ ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขาดงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยขาดวัสดุอุปกรณ์สื่อสารและองค์การบริหารส่วนตำบลส่วนใหญ่ไม่ปฏิบัติงานด้านในการ

เผยแพร่ อบรมจัดกิจกรรม พัฒนาบุคลากร ติดตามประเมินผลการจัดการ (ปริญญา พรหมมินทร์, 2542, น. 104-105) ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ศิริพันธ์ ไพโรจน์รัตน์ (2543, น. 78-79) เรื่องความพร้อมผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบลในการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในเชิงบรรยาย พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลในสภาพตำบล มีความรู้ ประสบการณ์ ความสามารถในการจัดการท่องเที่ยวน้อยและไม่ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจสู่ประชาชนอย่างแท้จริง ขาดการประชาสัมพันธ์การมีส่วนร่วมของประชาชน

อุดร วงษ์ทับทิม และคณะ (2545, น.93) ศึกษาชุมชนกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กับ วัฒนธรรมชุมชน ที่ตำบลแม่สี อำเภอปาย ได้สรุปวิถีชีวิตของคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน ในด้านรูปแบบการจัดการ ว่า ไม่ค่อยเห็นด้วยกับการเปิดผืนป่าต้นน้ำมาจัดการเป็นแหล่งท่องเที่ยว และเสนอให้มีการกำหนดระยะเวลาท่องเที่ยวผืนป่าประมาณ 2-3 เดือน และในการเข้าไปเที่ยวชมผืนป่าอนุรักษ์ของชุมชน ต้องมีคนในชุมชนเป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยว ส่วนในด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์มีความหลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรมประเพณีสูง ลีซอ และละหู่มีวิถีชีวิตที่อิงกับการเกษตร และมีการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นอย่างดี ชาวบ้านส่วนหนึ่งกังวลกับผลกระทบจากการท่องเที่ยวและการเข้ามาของวัฒนธรรมภายนอก และเกรงว่าอาจสูญเสียอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต

อย่างไรก็ตาม สภาพปัญหาของปายในปัจจุบัน พบว่า มีความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และปัญหาการซื้อที่ดินจากคนนอกเพื่อประกอบธุรกิจท่องเที่ยว (ร้อยละ 80) เปิดเกสต์เฮ้าส์ ร้านอาหาร ปางช้าง เปิดให้เช่ารถ เป็นต้น คนปายเป็นลูกจ้าง ส่วนหนึ่งถอยร่นเข้าไปในเขตป่า ที่ดินเปลี่ยนมือจากคนปายไปเป็นของคนต่างถิ่น ปัจจุบัน คนปายรู้สึกว่าคุณกระทำจากคนต่างถิ่นที่ไม่เคารพในวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเป็นเจ้าของพื้นที่ของคนปาย

สาเหตุของปัญหา คือนโยบายการท่องเที่ยวของรัฐที่เน้นปริมาณ ขาดกลไกที่จะนำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่การปฏิบัติ ขาดการประสานงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ไม่เอื้ออำนาจหรือแนะนำชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพได้ องค์การปกครองท้องถิ่นไม่กำหนดมาตรฐาน กฎระเบียบที่ผู้ประกอบการสามารถปฏิบัติตามได้ (เครือข่ายคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2546)

จากการทบทวนผลงานวิจัยด้านการจัดการการท่องเที่ยวของไทยและของจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ในแม่ฮ่องสอนยังมีสำนึกรักท้องถิ่นและต้องการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและธรรมชาติไว้ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการจัดการท่องเที่ยว แต่ความขัดแย้งเชิงอำนาจและผลประโยชน์ที่หลือมล้ำกันระหว่างรัฐ ผู้ประกอบการภาคธุรกิจท่องเที่ยวกับ

ชาวบ้านในพื้นที่ และการจัดสรรผลประโยชน์ภายในชุมชนที่ไม่เท่าเทียม เป็นอุปสรรคในการร่วมมือในการจัดการการท่องเที่ยว ประกอบกับ บทบาท และความรู้ความสามารถในการจัดการของรัฐ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนการท่องเที่ยว

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยด้านการจัดการท่องเที่ยวของญี่ปุ่น พบว่า (เพิ่มเติม) ตัวชี้วัดความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวท้องถิ่นของญี่ปุ่น (Mizoo, 1994, pp.13, 16-19; Umezawa, 1992, p. 25; Suzuki, 1997, pp.110-112; Yamauchi, 1998, pp. 4-5, 200-203; Ashiba, 1994, pp.243-248; Tamura, 2000, p. 191) พิจารณาขึ้นจากตัวชี้วัด 5 ด้าน คือ (1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผน (2) ความร่วมมือในการอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น (3) การกระจายรายได้ท่องเที่ยวภายในชุมชน (4) การมีนักท่องเที่ยวมาอย่างต่อเนื่อง หรือมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (5) มีการออกกฎระเบียบท้องถิ่นเพื่ออนุรักษ์ และควบคุมการใช้ทรัพยากร ซึ่งคล้ายคลึงกับเงื่อนไขในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืนของ Godfrey (1993, pp. 237-238) เรื่อง "Tourism and sustainable development towards a community framework" ที่พัฒนาขึ้นจากกรอบแนวคิดของความยั่งยืนของ WCED ว่าจำเป็นต้องมีเงื่อนไขต่อไปนี้ คือ (1) การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของท้องถิ่นในด้านอื่น ๆ (2) วางแผนการใช้ที่ดินอย่างรอบคอบ (3) สนับสนุนผลิตภัณฑ์ที่ทำจากทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก (4) สื่อสารและให้ประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม (5) วิจัยความต้องการของนักท่องเที่ยวและเชื่อมโยงกับความสามารถในการรองรับของท้องถิ่น (6) จัดการผลกระทบด้านลบอย่างเป็นระบบ (7) จัดโปรแกรมการศึกษาและสร้างจิตสำนึกแก่ชุมชน (8) เสนอการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างธุรกิจท่องเที่ยวและชุมชนอย่างเท่าเทียม แต่ปัญหาที่พบในการศึกษาของ Godfrey คือขาดแบบจำลองหรือตัวอย่างที่นำเอาแนวคิด "ความยั่งยืน" ไปใช้ในการปฏิบัติจริง และเสนอว่าควรมีการนำนิยามนี้ไปใช้ในการทำงานกับท้องถิ่น ทดสอบวิธีของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจในการจัดการการท่องเที่ยว

ในขณะที่ตัวชี้วัดความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวของไทย มีเงื่อนไขแตกต่างกันไปตามกรอบแนวคิดขององค์การรัฐ เอ็นจีโอ หรือนักวิชาการ ที่เข้าไปเป็นแกนหลักในการจัดการท่องเที่ยวในท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่ก็ได้พัฒนาขึ้นจากกรอบแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวยั่งยืนของ WCED เช่นกัน

อย่างไรก็ตามในงานวิจัยนี้ จะใช้ตัวชี้วัดความสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยวของญี่ปุ่น เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาเปรียบเทียบการจัดการการท่องเที่ยวระหว่างญี่ปุ่นกับไทย

ทั้งนี้เนื่องจาก ประสบการณ์ ความรู้ในการจัดการท่องเที่ยวของท้องถิ่นญี่ปุ่นที่ได้ลองผิดลองถูก มาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่รัฐดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวท้องถิ่น ในปีคริสต์ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

จากการทบทวนวรรณกรรม และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการจัดการ การท่องเที่ยว จึงนำมาสู่คำถามวิจัยที่ได้นำเสนอไว้ในหน้า 4-5

แนวคิด ทฤษฎี และเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษารัฐ ทูนและชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน กรณีศึกษาของไทย เปรียบเทียบกับญี่ปุ่น มีความจำเป็นต้องสร้างความชัดเจนเรื่องกรอบแนวคิดด้านการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและแนวคิดที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ สิ่งที่อยู่เบื้องหลังในการจัดการการทรัพยากร เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน อธิบายสภาพความเป็นจริงของการพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยว ในระดับต่าง ๆ ของรัฐ ทูน และชุมชน โดยเฉพาะข้อมูลที่น่าสนใจและมีรายละเอียดเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมาของการพัฒนาการท่องเที่ยว การจัดการของชุมชนท้องถิ่น และข้อมูลอื่น ๆ เช่นการเคลื่อนย้ายเข้ามาของกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมได้นี้สามารถอธิบายถึงการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม และภาพรวมของประวัติการพัฒนาการท่องเที่ยวท้องถิ่น เนื้อหาในบทนี้ประกอบด้วยแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดด้านการท่องเที่ยว 4 มุมมอง
2. โลกาวัดตนกับการท่องเที่ยว
3. แนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน
4. บทบาท รัฐ ทูนและชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน
5. วัฒนธรรมกับการจัดการการท่องเที่ยว

1. แนวคิดด้านการท่องเที่ยว 4 มุมมอง

ในการให้ความหมายของการท่องเที่ยวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งมาจากความซับซ้อนของ กิจกรรมท่องเที่ยวในปัจจุบัน และความสนใจซึ่งแตกต่างกันในกิจกรรมดังกล่าว ในงานวิจัยนี้แบ่ง ความหมายของการท่องเที่ยวออกเป็น 4 มุมมอง คือ

1.1 มุมมองเชิงธุรกิจ

การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับธุรกิจต่าง ๆ ที่ตอบสนองความต้องการและอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว และสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการและการบริโภคอันหลากหลายของนักท่องเที่ยว (Middleton, 1998, p. 17) ธุรกิจท่องเที่ยวประกอบด้วย

1. ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยวโดยตรง คือ ธุรกิจการขนส่ง ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจภัตตาคาร ธุรกิจนำเที่ยว (Travel Expeditors)

2. ธุรกิจที่สนับสนุนการท่องเที่ยว ให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ ความสะดวกสบาย และพอใจสูงสุด ได้แก่ ธุรกิจเพื่อการบันเทิง พักผ่อน และกิจกรรมการท่องเที่ยว

3. ธุรกิจร้านค้าและบริการอื่น ๆ เช่น สถานีบริการน้ำมัน ธุรกิจการรักษาพยาบาล ธุรกิจเสริมความงาม ซึ่งเป็นธุรกิจที่มุ่งตอบสนองลูกค้าทั่วไป รวมทั้งนักท่องเที่ยวด้วย เป็นธุรกิจที่ทำให้การบริการนักท่องเที่ยวมีความสมบูรณ์แบบ และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและการวิจัยการท่องเที่ยว ประกอบด้วย การส่งเสริมและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การวิจัยและพัฒนาตลาดการท่องเที่ยว การลงทุนและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ให้บริการในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการพัฒนาบุคลากรผู้ให้บริการ (Suzuki, 1974, p. 27; Donald, 1990, p. 47; Mizoo, 1994, p. 54)

1.2 มุมมองด้านอุปสงค์ หรือแรงจูงใจในการเดินทาง

อุปสงค์และอุปทาน เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยว อุปสงค์ (demand) การท่องเที่ยว หรือความต้องการของนักท่องเที่ยวที่จะเดินทางไปซื้อสินค้าและบริการในสถานที่ท่องเที่ยว เกิดจากแรงจูงใจหลายปัจจัย อาทิ ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี การคมนาคมขนส่ง และการสื่อสาร การจัดการเมืองให้น่าเที่ยว นักท่องเที่ยวมีรายได้และชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นและมีเวลาว่างเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ปัจจัยความพร้อมของอุปทาน (supply) การท่องเที่ยว อาทิ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ราคาการเดินทาง กฎหมาย กฎระเบียบ ที่เกี่ยวข้อง ความปลอดภัย และสื่อประชาสัมพันธ์ ตลอดจน องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวชาติ และบริษัทจัดนำเที่ยว (tour operators) ยังเป็นผู้สร้างความต้องการของนักท่องเที่ยวขึ้นมาโดยการคิดหาสินค้าท่องเที่ยว (tourism product) หรือจัดเตรียมการด้านการบริการเดินทาง ที่พัก และจัดหาสถานที่ท่องเที่ยวที่มีมรดกทางวัฒนธรรม หรือมีสิ่งประดิษฐ์ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ แหล่งช้อปปิ้ง

หรือสถานที่ที่มีวิถีการดำเนินชีวิตหรือมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เป็นแบบเฉพาะ (Burns & Holden, 1995, pp. 14-15, 22-23; Poon, 1993, pp. 207) ซึ่งในบางประเทศมีหน่วยวิจัย หรือคลังสมอง (think tank) ที่ช่วยคิดแผนการวิจัยด้านตลาดท่องเที่ยว คอยป้อนข้อมูลให้กับหน่วยงานรัฐ หรือภาคเอกชนให้รู้ถึงองค์ประกอบในการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว และติดตามพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น ที่ประเทศญี่ปุ่น ซึ่ง Ascher (1985, p. 13) เน้นว่าลักษณะของอุปทานของการท่องเที่ยวทำให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะที่มีความแตกต่างจากการผลิตและการบริการอื่น ๆ

1.3 มุมมองของความคิยุคหลังสมัยใหม่

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมเพื่อการพักผ่อน แต่นักท่องเที่ยวกลับคาดหวังถึงการจัดการที่เป็นระบบและไม่บกพร่อง นักท่องเที่ยววาดฝันถึงความสุขที่จะได้รับจากสื่อที่พบเห็นในชีวิตประจำวันโดยผู้ให้บริการการท่องเที่ยวที่ต้องจัดการตอบสนองต่อจินตนาการของนักท่องเที่ยว (Urray, 1990, p. 23) ในขณะที่นักท่องเที่ยวต่างก็วาดฝันว่าจะมีประสบการณ์ที่ต่างออกไปจากชีวิตประจำวัน ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ซึ่งคล้ายกับจินตนาการ และการสัมผัสกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นของแท้ (authenticity) ในแหล่งท่องเที่ยว แต่วัฒนธรรมกลับถูกจัดให้อยู่ในรูปของพิพิธภัณฑ์ หรือ สร้างสังคมและวัฒนธรรมจำลอง จึงไม่สามารถแสวงหาประสบการณ์จริงได้จากการท่องเที่ยว (Turner, 1994, p. 96)

ความคิดหลังสมัยใหม่มักจะถูกใช้ในความหมายที่เน้นหนักถึงปริณทลทางวัฒนธรรม (Rosenau, 1992) แต่มีความเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับปริณทลทางเศรษฐกิจและการเมือง กล่าวก็คือ การเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่การผลิตมาเป็นสังคมบริโภคนิยมที่ตลาดก้าวเข้ามาเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมแทนที่สิทธิอำนาจทางการเมือง และทุนนิยมแบบการตลาด ได้ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างรวมถึงปริณทลทางวัฒนธรรมได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (commodified) การท่องเที่ยวได้ถูกโยงเข้ากับการบริโภค Robert Hughes (1980, pp. 383-385) เน้นกระบวนการทำให้งานศิลปะเป็นสินค้า ซึ่งในทศวรรษ 1970 กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปะถูกชี้นำด้วยการตลาด (อ้างถึงใน Burns & Holden, 1995, pp. 11,15)

แรงขับเคลื่อนอีกประการหนึ่งสำหรับการท่องเที่ยวของโลกคือ การโหยหาอดีต (nostalgia) Urry (1990, p. 16) เน้นว่าการโหยหาอดีตกลายเป็นส่วนหนึ่งของการสั่งสมเงิน (cash nexus) ในการแปรกิจการของรัฐให้เป็นรูปการค้าดำเนินการของเอกชน (privatization) เช่น

การบริหารพิพิธภัณฑ์ โดยการสร้างแรงจูงใจด้วยวิธีการตลาดแบบใหม่หรือการนำเสนอแบบใหม่ ทำเรื่องราวในอดีต เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ให้เป็นสินค้า (commodifying the past) ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของการท่องเที่ยวร่วมสมัย การท่องเที่ยวได้กลายเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ การจัดหารายได้ การหาความสนุกสนาน จึงทำให้คนหลายร้อยล้านคนเกิดความพึงพอใจ ผ่อนคลาย ได้พักผ่อน (อ้างถึงใน Burns & Holden, 1995, pp. 12-13; Urry 2002, pp. 118-119)

1.4 มุมมองเชิงระบบ

การท่องเที่ยวเป็นระบบที่เปรียบเสมือนกับใยแมงมุม (spider's web) คือเมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งถูกแตะต้องมันก็จะสะท้อนสะเทือนกันไปถึงทั่วทุกส่วน (Mill and Morrison, 1985, p. xix) ในทรรศนะของ Gunn (1988, p. 68) การท่องเที่ยวซึ่งจะเป็นระบบที่ดำเนินงานได้ (functioning tourism system) ต้องมีองค์ประกอบหลักซึ่งประกอบด้วย นโยบายรัฐบาล ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรวัฒนธรรม ความเป็นผู้นำในองค์กร การเงิน การแข่งขัน ลักษณะของผู้ประกอบการ (entrepreneurship) และชุมชนที่มีอิทธิพลที่มีต่อระบบการท่องเที่ยวที่ทำให้การท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทานภายในระบบท่องเที่ยว

MacCannell (1992) มองว่าระบบการท่องเที่ยวเป็นระบบที่ซับซ้อน ดังนั้น การทำความเข้าใจการท่องเที่ยวอย่างเป็นองค์รวมเป็นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในอนาคต แม้ว่าจะยังไม่สามารถให้คำนิยามของการท่องเที่ยวอย่างครอบคลุม การมองการท่องเที่ยวในรูปของระบบใหญ่หรือระบบย่อยหลายระบบ มีข้อดีทำให้การพิจารณาการท่องเที่ยว ต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบย่อย ในขณะเดียวกันจำเป็นต้องพิจารณาผลกระทบของอิทธิพลภายนอกทั้งเศรษฐกิจการเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะสามารถเข้าใจการท่องเที่ยวอย่างเป็นองค์รวมมากขึ้น

ในระบบการท่องเที่ยวร่วมสมัยที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่ 1. ระบบ (System) 2. กระบวนการ (Process) 3. สินค้าด้านการท่องเที่ยว (Product) และ 4. ผลกระทบ (Consequences) องค์ประกอบทั้ง 4 ส่วนมีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะไปกำหนดลักษณะของการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว การท่องเที่ยวต้องถูกผูกโยงเข้ากับความคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในกรอบที่กว้างขึ้น และยังได้รับอิทธิพลภายนอก

ของเศรษฐศาสตร์การเมืองในระดับนานาชาติ และปัจจัยอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการท่องเที่ยว เช่น โลกาภิวัตน์ การแพร่ของข่าวสารข้อมูล (Burns, 1999, p. 17)

แต่ข้อจำกัดของการมองแบบการหน้าที่ (functionalism) คือ มักจะตั้งข้อสันนิษฐานว่า ทุกส่วนมีอำนาจเท่ากัน และในระบบจะมีความสมานฉันท์ และการปรับตัว แต่ไม่สามารถละเลย ประเด็นความขัดแย้งและการปะทะขององค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถอธิบายความต่างของ อำนาจแต่ละองค์ประกอบทำให้ไม่สามารถอธิบายการปะทะและ ความขัดแย้ง

ความหมายของการท่องเที่ยวใน 4 มุมมองช่วยให้เข้าใจองค์ประกอบของระบบการท่องเที่ยว และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาและจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว

2. โลกาภิวัตน์กับการท่องเที่ยว

กระบวนการโลกาภิวัตน์ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของนโยบายรัฐบาล ผ่านการเปิดการค้าระหว่างประเทศมากขึ้น แต่ที่ผ่านมา ยิ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การค้าเสรีมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งดูเหมือนว่าเงื่อนไขทางการค้าที่เกิดความเสมอภาคดูจะไม่ชัดเจนมากขึ้นทุกที คำมั่นสัญญาที่รัฐบาลไทยให้ไว้กับองค์การการค้าโลก ประเทศในกลุ่มเอเปคและกับองค์การประเทศในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรื่องการเปิดเสรีการค้าระหว่างประเทศ การปรับลดกำแพงภาษี หรืออื่น ๆ ซึ่งเป็นหนึ่งในแพคเกจของเงื่อนไขการกู้ยืมเงินจากองค์การการเงินระหว่างประเทศที่ รัฐบาลไทยเกี่ยวพันอยู่ในปัจจุบัน

การนิยาม “โลกาภิวัตน์” แฝงไปด้วยแนวคิดเสรีนิยมใหม่ (Neo-Liberalism) ที่ประเทศต่าง ๆ พากันปฏิรูประบบเศรษฐกิจให้เปิดกว้างและเสรีมากขึ้น เพื่อเตรียมพร้อมต่อการแข่งขันในทางเศรษฐกิจ โดยเปิดโอกาสให้นักธุรกิจต่างชาติเข้ามาลงทุน และนำกลไกตลาดเข้ามาประยุกต์ในระบบเศรษฐกิจ และลดข้อจำกัดต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวซึ่งเป็นธุรกิจด้านบริการก็ถูกผลักดันให้เปิดเสรี ตามเงื่อนไขเวลาที่ตกลงไว้ในการเจรจาข้อตกลงทั่วไปว่าด้วยพิกัดอัตราภาษีศุลกากรและการค้า (General Agreement on Tariffs and Trade, 1993) ดังนั้นการสร้างกฎระเบียบ แบบแผนการแข่งขันด้านการค้าและบริการในธุรกิจการท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างประเทศ (จุลชีพ ชินวรรณ, 2542) แรงกดดันดังกล่าว ส่งผลให้ประเทศต่าง ๆ ต้องปรับระบบเศรษฐกิจให้เปิดกว้างอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเกิดการรวมกลุ่มเศรษฐกิจ (Emerging Economies) เช่นเดียวกับไทยได้

ร่วมมือกับกลุ่มประเทศอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง (ลาว กัมพูชา เวียดนาม พม่า จีน) ที่มีศักยภาพของการท่องเที่ยวสูงมาก

แม้ว่า คนมักมองโลกาภิวัตน์เพียงด้านเดียวที่ก่อให้เกิดผลในด้านลบแต่อุปัทวอะไร (Appadurai, 1990, pp. 295-310) เสนอว่าเราน่าจะทำความเข้าใจกระบวนการทางวัฒนธรรมระดับโลกด้วยวิธีการมองแบบใหม่ เพราะว่าเศรษฐกิจวัฒนธรรมโลกยุคใหม่มีความซับซ้อนเป็นลักษณะหลักกระบวนการโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่ไม่ลงตัวเป็นรูปร่างที่แน่นอน มีลักษณะที่เคลื่อนที่ได้ ไม่คงตัว และไหลเวียน ขณะเดียวกันอุปัทวอะไร เสนอว่าเราไม่มีทางเข้าใจโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นด้วยการอาศัยเพียงตัวแบบศูนย์กลาง-รอบนอก (center- periphery) ได้อีกต่อไป และยังได้เสนอว่าโลกาภิวัตน์นั้นพึงพิจารณาในแง่เป็นกระแสโลก (global flows) ซึ่งมี 5 กระแส ได้แก่ 1. กระแสเคลื่อนย้ายด้านประชากร (humanscapes) 2. กระแสเทคนิควิทยา รวมทั้งเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีด้านข่าวสารสนเทศ (technoscapes) 3. กระแสเงินตรา (financescapes) 4. กระแสสื่อ (mediascapes) ได้แก่ภาพที่แพร่กระจายด้วยสื่อ รวมทั้งขีดความสามารถที่จะแพร่ภาพเหล่านี้ และ 5. กระแสความคิด (ideoscapes) ได้แก่การแพร่กระจายจินตภาพอุดมการณ์ รวมทั้งศัพท์แสงด้านความคิดและอุดมการณ์ (Appadurai, 1996 อ้างถึงใน สุริชัย หวันแก้ว, 2545, น. 31)

ในการทำงานเดียวกันกระแสโลกาภิวัตน์ก็ส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์หรือตัวตนทางวัฒนธรรม (cultural identity) ได้หลายทาง เช่นกัน คือ

1. อัตลักษณ์ของชาติ หรือวัฒนธรรมแห่งชาติที่เสื่อมลง หรืออ่อนตัวผู้กร่อนลง กล่าวคือ ถูกกระทบและกระแทกจากพลังภายนอก จนถูกทำลายหรือเสื่อมลงด้วยกระแสวัฒนธรรมแบบแปรเป็นเนื้อเดียวกัน สิ่งที่ตามมาคือวัฒนธรรมไทยได้กลายเป็นเพียงสินค้า ทางวัฒนธรรมในตลาดโลก เช่น มวยไทย อาหารไทย ผ้าไหม เป็นต้น วัฒนธรรมด้านวัตถุของชุมชนท้องถิ่นจึงมีโอกาสกลายเป็นสินค้าในตลาดโลกมากขึ้นทุกที

2. อัตลักษณ์เฉพาะตัวกลับมีความเข้มข้นและเด่นชัดขึ้น ความเป็นตัวตนของท้องถิ่นหรือของชาติ กลับถูกกระตุ้นหรือตอกย้ำให้เข้มแข็งขึ้น ดังนั้นการต่อสู้กับกระแสโลกาภิวัตน์ต้องอาศัยวิธีการสร้างเสริมความเชื่อมั่นในชาติ ชาติพันธุ์ของตน คล้ายกับว่ามีธาตุแท้ของวัฒนธรรม (essentialism) แห่งชาติดั้งเดิม เช่น “ความเป็นไทย”

3. อัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นใหม่ อัตลักษณ์ชาติแบบเก๋าอ่อนตัวลง ชีวิตจิตใจและอัตลักษณ์ของกลุ่มและสังคมมีความหลากหลายขึ้น เพราะกระแสโลกาภิวัตน์เป็นตัวกระตุ้นให้สำนึกทางอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมฟื้นคืนสูงขึ้น โดยอาศัยรากฐานทางด้านชาติพันธุ์ ภาษา

ศาสนา ฯลฯ ในทางตรงกันข้าม บางกรณีก็เห็นว่าจำเป็นต้องสร้างสรรค์อัตลักษณ์องค์ประกอบทางวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ แทนที่ของเดิมที่ผู้กร่อน หรือกระจัดกระจายไปแล้ว ในบางกรณีต้องมีการสำรวจรากฐานเดิมที่ยังลึกลงไปมากขึ้นเช่น กระแสความสนใจภูมิปัญญาชาวบ้าน ทั้งนี้ อัตลักษณ์ใหม่ของกลุ่มของท้องถิ่น หรือของประเทศย่อมเป็นผลจากการปฏิสัมพันธ์กับกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีทั้งด้านบวกและด้านลบควบคู่กันไป แม้กระทั่งต่อกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเอง (สุริชัย หวันแก้ว, 2545, น. 34 -36, 41 -45)

การท่องเที่ยวเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (cultural transformation) อย่างรวดเร็ว เรามีข้อสังเกตว่า หลายประเทศใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมที่ขับเคลื่อนให้ผู้คนในต่างประเทศได้รู้จักภาพลักษณ์ของสังคมประเทศตนได้อย่างรวดเร็ว คือเป็นการมุ่งขยายวัฒนธรรมเพื่อผลทางเศรษฐกิจ โดยใช้กลไกตลาดและสื่อเป็นตัวขับเคลื่อนและชี้นำ โดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ในสังคมนั้น เป็นต้นทุนของการท่องเที่ยว แต่การมุ่งนำวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ หรือเป็นแนวทางการตลาดเพื่อขายวัฒนธรรมที่ฉาบฉวยหวังเพื่อเม็ดเงิน ดังเช่นการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เป็นมาตลอด ย่อมที่จะก่อให้เกิดความไม่ยั่งยืนในด้านต่าง ๆ ต่อสังคมท้องถิ่น

3. แนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

จากแนวคิดการพัฒนา สู่ แนวคิดพัฒนาอย่างยั่งยืน

ทฤษฎีการพัฒนาแบ่งออกเป็นเป้าหมายของการพัฒนา (the ends) และกลยุทธการพัฒนา (the means) กลยุทธการพัฒนาเป็นวิธีการของการนำกระบวนการพัฒนาไปประยุกต์ใช้ โดยมีอุดมการณ์เฉพาะเป็นตัวกำหนด การทำความเข้าใจแนวคิดเชิงทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังคำว่า “การพัฒนา” และ “อุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง” กลยุทธที่คอยขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวจึงเป็นสิ่งสำคัญ แม้ว่าการพัฒนาจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เรื่องการเติบโตทางเศรษฐกิจมาสู่การมองการท่องเที่ยวอย่างเป็นองค์รวมที่ครอบคลุมด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม ทฤษฎีการพัฒนาเกิดขึ้นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เปลี่ยนแนวคิดจากภาวะทันสมัย (modernisation) มาสู่แนวคิดพัฒนาอย่างยั่งยืน (David J.Telfer, 2004, p. 338)

ตั้งแต่การสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ระเบียบโลก (international order) ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดินแดนที่ถูกปกครองโดยอาณานิคมมากกว่า 90 แห่งได้รับอิสรภาพ ในช่วงทศวรรษ 1950-1960 หลายประเทศมีความแตกต่างกันทางเศรษฐกิจ และมาตรฐานการดำรงชีวิตระหว่างประเทศ “เก่า” และรัฐเกิดใหม่ ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจที่ “การพัฒนา” กลายเป็นเป้าหมายสำคัญของประเทศพัฒนาแล้วและประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก มีการส่งเสริมแผนพัฒนาระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่นในปี 1975 สหประชาชาติบันทึกว่ามีประเทศไม่น้อยกว่า 323 ประเทศวางแผนพัฒนาชาติที่มีองค์กรทางด้านเทคนิคเข้าร่วมการวางแผนและเตรียมการนับตั้งแต่ปี 1951 การพัฒนาในช่วงแรกเน้นการสร้างประเทศให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialisation) เพิ่มผลผลิตและเร่งการเติบโตด้านส่งออกเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศ และการปรับปรุงสมดุลทางการค้า มากกว่าที่จะเน้นการพัฒนาคนที่เกี่ยวข้องกับการผลิต (United Nations Development Annual Reports 1950 - 1960; Rostow, 1960; Goulet, 1968; Seer, 1969 อ้างใน Sofield 2003, p. 4)

“การพัฒนา” จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่มีการปรับเข้ากับรูปแบบของเศรษฐกิจทุนนิยม และเข้าใจกันว่า ความทันสมัย (modernisation) เป็นการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญจากเศรษฐกิจเพื่อยังชีพที่มีฐานชนบท (subsistence economies) สู่การสร้างประเทศอุตสาหกรรมตามรูปแบบของตะวันตก

ปลายทศวรรษ 1960 และ 1970 มีการวิพากษ์ทฤษฎีความทันสมัยว่าเป็นวิธีทางหนึ่งที่จะปิดบังผลเสียหรือผลกระทบจากกฎข้อกำหนดที่ประเทศอาณานิคมได้เปรียบ และผลกระทบของการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจ (Dependency) มุมมองของการวิพากษ์ระบบทุนนิยมในการแสดงความรับผิดชอบต่อประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งทำให้บรรดานักวิพากษ์ระบบทุนนิยมผู้ต่อต้านระบบทุนนิยมเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในการพัฒนาที่มีแนวโน้มจะเอาหลักการมาร์กซิสต์มาประยุกต์ใช้ (Toye, 1987) ทฤษฎีการพึ่งพิงกับอำนาจเมืองศูนย์กลางมหานคร (metropolitan) ที่เป็นศูนย์กลางของทุนนิยมโลก ที่ร่วมกันวางแผนควบคุมเมืองชายขอบ (periphery) ที่เปรียบเสมือนรัฐในประเทศกำลังพัฒนา กลายเป็นประเด็นที่สำคัญในการวิเคราะห์เรื่องการพัฒนา

จึงเป็นเหตุผลหนึ่งในการศึกษาในเรื่องการพัฒนาโดยเพิ่มมิติทางสังคม เพราะการพัฒนาถูกตีความว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่มองว่าการศึกษาและสุขภาพเป็นเรื่องสำคัญ การจัดสรรผลประโยชน์ (redistribution) ทางเศรษฐกิจที่ถูกนำมาบูรณาการเพื่อการพัฒนาที่มีความยุติธรรมทางสังคม (Mehmet, 1978)

หลังจากที่ทฤษฎีฟุ้งฟางกับภาวะทันสมัยไม่สามารถอธิบายความหลากหลายด้านการพัฒนาของรัฐและภูมิภาคต่าง ๆ ได้ กรอบแนวคิดหลังทันสมัย (Post Modernism) จึงให้หยิบยืมแนวคิดมาจากทฤษฎีฟุ้งฟางและภาวะทันสมัยและให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์การพัฒนา ที่ไม่เหมือนกับแบบแผนของการพัฒนาแบบเก่า (Apter,1987; Harkin, 1995 อ้างถึงใน Sofield,2003, p.5)

สู่แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาเป็นเรื่องที่มีการโต้เถียงกันมากกว่า 20 ปี มีการเสนอแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ในความหมายกว้างว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนครอบคลุมทั้งอาณาบริเวณทางชีวกายภาพและอาณาบริเวณด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการประชุมของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (World Commission on the Environment and Development :WCED) ในปี 1987 โดยมีหลักการที่สำคัญข้อแรก ว่า

“การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาต้องตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องถูกบั่นทอนความสามารถของเขาในการที่จะสนองความต้องการของเขาเอง” (Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs)

หลักการที่สำคัญข้อที่สอง คือการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และระบบนิเวศที่สมดุลย์และสมบูรณ์ (ecological integrity) ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมีปัญหหลายด้านทั้งในทางปฏิบัติและการดำเนินการองค์ประกอบหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืนคือการเสนอนโยบายที่มีการคาดเดาและเตรียมการล่วงหน้า โดยมีประเมิณผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมถือเป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบายและการพัฒนาที่ตระหนักถึงความเสมอภาคทางสังคม (social equity) ที่เป็นหัวใจของสังคมที่ยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ท้าทายการพัฒนาในแนวคิดแบบเก่า (conventional) เพราะเกิดคำถามจากประเทศต่าง ๆ ที่ถูกจัดลำดับขั้นของการพัฒนา ด้วยทฤษฎี การทำให้ทันสมัย ทฤษฎีฟุ้งฟาง ที่ให้คุณค่าในการวัด “การพัฒนา” แตกต่างกันไปตามฐานคิดเชิงทฤษฎี

อย่างเช่น ทฤษฎีที่ให้คุณค่ากับระบบนิเวศ (สังคมวัฒนธรรม) มากกว่าเรื่องอื่นแนวคิดใหม่นี้จึงท้าทายการวิพากษ์ทฤษฎีการพัฒนาอื่น ๆ ที่ใช้กันเป็นสากลเพราะแนวคิดการพัฒนายั่งยืนสนับสนุนรูปแบบเฉพาะที่แตกต่างกันตามแต่ละประเทศ ภูมิภาค ระบบนิเวศและวัฒนธรรม

ในทำนองเดียวกันแนวคิดการพัฒนายั่งยืนทำให้แนวคิดโลกาภิวัตน์ก้าวเข้าไปในบริบทของการพัฒนาในหลายประเทศ ที่ยอมรับถึง ความรับผิดชอบต่อผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ที่อาจขยายขอบเขตข้ามพรมแดนทางการเมืองไปยังประเทศอื่น ๆ ภูมิภาคอื่น หรือสู่ระดับโลก

จากการท่องเที่ยวแบบมหาชนสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

ประเทศที่พัฒนาแล้วได้เร่งส่งเสริมการท่องเที่ยวในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนทำให้ประชาชนในซีกโลกตะวันตก เริ่มตั้งคำถามต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1960 ว่า การท่องเที่ยวทำรายได้ให้กับประชาชนจริงหรือ การท่องเที่ยวมีส่วนในการทำลายธรรมชาติหรือไม่ กระแสวิพากษ์นี้มีพลังมากขึ้นในทศวรรษ 1970 คนทั่วไปจึงเริ่มหันมาสนใจการทำลายสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวจึงถูกมองว่าเป็นตัวเร่งให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่เราเรียกว่าการท่องเที่ยวแบบมหาชน (mass Tourism : MT) (Yasumura, 2003, p. 211; Maeda, 1998, p. 5) ยิ่งการท่องเที่ยวระหว่างประเทศขยายตัวก็ยิ่งทำให้เกิดเสียงวิพากษ์ MT สูงขึ้นตามมา ก่อให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมในสังคมประเทศกำลังพัฒนาในเอเชียและทั่วโลกที่เริ่มปรับเปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรมแห่งการบริโภค ในคริสต์ทศวรรษ 1970 ขณะที่ประเทศพัฒนาแล้วได้เริ่มพัฒนาไปสู่สังคมสารสนเทศ

ในทศวรรษ 1980 ปัญหาของการท่องเที่ยวแบบมหาชนในประเทศกำลังพัฒนาที่เปิดรับการท่องเที่ยวได้ก่อนเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม โสเภณี การเพิ่มขึ้นของอาชญากรรม การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่น การตกเป็นเมืองขึ้นทางสังคมเศรษฐกิจ ทำให้หลายประเทศทั่วโลกเริ่มตระหนักและหันมาร่วมมือแก้ไขอย่างจริงจังและเสนอการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ ในปลายทศวรรษ 1980 กลไกที่ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวเป็นผลจากระบบโลกใหม่ (Wallerstien, 1979)

ที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอันทรงพลังเข้าไปครอบงำโลก มีความซับซ้อนและเป็นระบบที่สร้างความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา และสร้างความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น (Burns, 1995; Mowforth, 1988, pp. 1-5; Yasumura, 2003, p. 212) ทำให้หลายประเทศทั่วโลกเริ่มตระหนักและหันมาร่วมมือแก้ไขอย่างจริงจัง และเสนอการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ในปลายคริสต์ทศวรรษ 1980

แนวความคิดทบทวนการท่องเที่ยวจึงเกิดขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และได้รับการพูดถึงอย่างกว้างขวางอีกครั้งภายหลังจากการประชุมสิ่งแวดล้อมโลก (Earth Summit) เมื่อปี 1992 ซึ่งมีการกล่าวถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน และได้เชื่อมโยงมาสู่การท่องเที่ยว จนเกิดเป็นแนวความคิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนที่ประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) ที่กรุงริโอเดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ผลลัพธ์สำคัญที่ได้จากการประชุมนี้ คือ แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda21) เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน และเป็นแนวทางให้กับประเทศต่าง ๆ ในโลก ที่สามารถนำไปปรับใช้ตามลำดับความสำคัญก่อนหลัง เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาและความจำเป็นของแต่ละท้องถิ่น แนวทางการดำเนินงานต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ในแผนปฏิบัติการ 21 ได้กำหนดไว้สำหรับทั้งในปัจจุบัน จนกระทั่งถึงศตวรรษที่ 21 (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาเพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม, 2537) ที่ใช้แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (WCED, 1987; WTTC, WTO and Earth Council, 1996) ซึ่งยึดหลักปรัชญาการพัฒนาที่ยั่งยืน (WCED, 1987) มีการเสนอการพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (sustainable tourism development : STD) เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแนวใหม่ เป้าหมายของแผนปฏิบัติการนี้ คือ พัฒนาการรับรู้และความเข้าใจต่อประโยชน์ที่จะได้รับการท่องเที่ยวว่า การท่องเที่ยวสามารถส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ ช่วยส่งเสริมการพัฒนาอย่างเสมอภาค ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนฝายเจ้าบ้าน ให้ประสบการณ์ที่มีคุณภาพสูงสำหรับนักท่องเที่ยว และช่วยรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540)

คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก องค์การสหประชาชาติ (PATA)³ ให้ข้อเสนอว่า

“.....การจะทำให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้มีผลกำไรและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและจะต้องให้ผลตอบแทนระยะยาว แต่แนวทางนี้จะไม่สำเร็จหากไม่มีแนวทางใหม่ที่แตกต่างจากเดิมในการวางแผนและพัฒนาอุตสาหกรรมนี้” (... the tourism industry must be profitable and environmentally sustainable if it is to provide long-term benefits, but this will not be achieved without a new and different approach to industry planning and development)

Mowforth and Munt (1998, pp. 1-5) วิพากษ์การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนว่าความยั่งยืนเป็นเพียงแนวคิดเพื่อสร้างสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อมกับทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีความคิดที่ลึกซึ้งเพียงพอ เป็นเพียงแต่การใส่แนวคิดเรื่องความยั่งยืนให้กับแหล่งท่องเที่ยวของประเทศในโลกที่สามที่ถูกกระบวนการโลกาภิวัตน์ดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณการท่องเที่ยว (sphere

of tourism) เพื่อให้ประเทศเหล่านี้ใส่ใจกับสิ่งแวดล้อม และชักนำประเทศในโลกที่สามสู่การเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อมในระดับโลกแทนที่จะมาพิจารณากันอย่างจริงจังในเรื่องการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การท่องเที่ยวร่วมสมัย จึงจำเป็นต้องมองประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม การพัฒนา และความยั่งยืนให้ชัดเจน คำว่า "ความยั่งยืน" ถูกนิยาม หรือ ถูกตีความในมุมมองของปัจเจกบุคคล (individuals) หรือองค์การ (organisations) กลุ่มต่าง ๆ ทางสังคม (social groups) ว่าแต่ละมุมมองแตกต่างกันอย่างไร อาทิ บริษัทข้ามชาติอาจตีความ "ความยั่งยืน" ว่าทำอย่างไรที่จะจูงใจลูกค้าซื้อผลิตภัณฑ์บนพื้นฐานความคิดที่ตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม การตีความอาจแตกต่างจากชุมชนและกลุ่มนักเคลื่อนไหวที่ต่อต้านการทำลายชนบทที่คิดว่าทำอย่างไรจึงจะรักษาธรรมชาติรักษาโลก "ความยั่งยืน" เป็นแนวคิดที่แฝงด้วยอำนาจ ที่หมุนกลับไปสู่แนวคิดอุดมการณ์ และการครอบงำ (ideology and hegemony) ดังนั้น การจะค้นหาคำถาม "การท่องเที่ยวและความยั่งยืน" จำเป็นต้องถามคำถามเชิงวิพากษ์ว่า ความยั่งยืนคืออะไร และใครเป็นผู้นิยามความหมาย ทำให้อะไรจึงจะยั่งยืน

3.1 แนวคิดการพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในประเทศไทย

ในประเทศไทย แนวคิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เพราะอิทธิพลของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนโลก ผลักดันแนวทางการดำเนินนโยบายสู่การพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยบรรจุไว้ในแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด, 2540) ที่ยึดแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว สอดรับกับแนวทางการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาฉบับที่ 8 (2540-2544) ที่ยึดปรัชญาการพัฒนาที่ยั่งยืน เน้นคนเป็นศูนย์กลาง และเพื่อพัฒนาชุมชน (ประเวศ วะสี, 2543)

ขณะเดียวกันรัฐบาลและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยประกาศให้นโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ (Ecotourism)⁴ เป็นวาระแห่งชาติโดยตามฐานคิดของ WCED (อนุชา เล็กสกุลดิถิกและคณะ, 2540) มุ่งสร้างจิตสำนึก รักษา ระบบนิเวศ มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับท้องถิ่น เน้นชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร แต่ ยศ สันตสมบัติ (2544, น. 7-10) มอง "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ" ในมิติทางสังคมวัฒนธรรมว่า เป็นการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนและหรือในระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศชุดหนึ่ง เพื่อการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาตนเอง รวมทั้งการจัดการและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแวดล้อมสำหรับ

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และเป็นธรรมบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเน้นหลักทางศีลธรรม และความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน และความสมดุลของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นสำคัญ

ประเทศไทยใช้ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ในฐานะที่เป็นคำไวพจน์ของ “การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน” (Sustainable Tourism) และ “การท่องเที่ยวทางเลือก” (Alternative Tourism) มีความหมายกว้างและครอบคลุม การท่องเที่ยวที่พึ่งชุมชน (Community based Tourism) ที่มีนิยามแตกต่างกันไปว่าเป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของกิจกรรมการท่องเที่ยว จัดการท่องเที่ยวและร่วมกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว ที่ตอบสนองความต้องการชุมชนอย่างแท้จริง เป็นการท่องเที่ยวที่ชุมชนเป็นเจ้าของ และดูแลจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว เพื่อนำรายได้จากการท่องเที่ยวไปเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชนให้ดีขึ้น โดยชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและ เป็นแกนในการดำเนินการ วางแผน และประเมินติดตามผล (พจนานุกรม, 2544, น. 12-13)

การท่องเที่ยวชุมชนเป็นแนวทางที่กลุ่มองค์กรพัฒนาชุมชนระดับประเทศ ระดับท้องถิ่น กรมพัฒนาชุมชน หน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นักวิชาการ และข้าราชการ ภาครัฐรับเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาท้องถิ่น (local development) และเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สร้างความเข้มแข็ง (empowerment) ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ให้กับชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

3.2 แนวคิดการพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในประเทศไทยญี่ปุ่น

ในญี่ปุ่น “การพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืน” และ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ไม่ปรากฏในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศแบบบูรณาการ (ภาษาญี่ปุ่น) ในช่วงทศวรรษ 1990 “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” เป็นกิจกรรมท่องเที่ยวทางเลือกที่องค์กรไม่หวังผลกำไร (NPO : non profit organisation) นักวิชาการสนับสนุนและพยายามผลักดันในบางพื้นที่ โดยการนิยามความหมายว่าเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวที่มีสำนึกด้านอนุรักษ์ระบบนิเวศ (Hashimoto, 2003, p. 64) เป็นกิจกรรมที่ใส่ใจกับชีวิตสัตว์และดอกไม้ใบหญ้าตามธรรมชาติ ในระบบนิเวศที่สมบูรณ์ (Kitagawa, 1999, p. 200) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นกิจกรรมรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแนวใหม่ (New tourism) เช่นเดียวกับ กิจกรรมท่องเที่ยวสีเขียว (green tourism) แต่รัฐส่วนกลาง กระทรวงเกษตร ป่าไม้และประมงของญี่ปุ่นกลับสนับสนุนการท่องเที่ยวสีเขียวและพัฒนาขึ้นเป็นการท่องเที่ยวสีเขียวตามแบบฉบับของญี่ปุ่น (Nihon gata giriin tsuritsu) คือการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเกษตร

เพื่อแก้ปัญหาการเกษตรในชนบทและปัญหาประชากรเบาบาง ย้ายไปทำงานในเมือง (Yokoyama, 2006, pp. 33, 38-43) นอกจากนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นยังสนใจในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เป็นมรดกโลก (World Cultural Heritage) เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยวท้องถิ่น

ญี่ปุ่นมีการทบทวนแนวคิดในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศมาโดยตลอด ตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เพื่อให้สอดคล้องกับปรัชญาพื้นฐานในการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ⁵ ที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศ และให้สอดคล้องกับสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศ และสามารถรับมือกับวิกฤติอันเกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ทำลายสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ จากประสบการณ์การพัฒนาการท่องเที่ยวช่วงทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมมาก จนเกิดกระบวนการต่อต้านของชุมชนในหลายพื้นที่ และในที่สุดญี่ปุ่นปรับแนวทางมาสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม สังคมเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างจริงจัง และเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการการท่องเที่ยวตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา

ในช่วงปลายทศวรรษ 1980 ถึงทศวรรษ 1990 นับเป็นการเคลื่อนไหวครั้งใหม่ในชนบทของญี่ปุ่น ผลจากนโยบายฟื้นฟูชนบทในญี่ปุ่นมีการพัฒนาในชื่อ “furusato to mura” (หมู่บ้านชนบทถิ่นบ้านเกิด) ที่ให้ท้องถิ่นทั่วประเทศดึงอัตลักษณ์ท้องถิ่นออกมา (Yamamura, 1990, p. 56) เพื่อดึงคนในเมืองใหญ่มาเที่ยวหมู่บ้าน “ชนบท” สร้างกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวลองทำเกษตรด้วยตัวเอง นโยบายของแผนพัฒนาประเทศฯ ฉบับที่ 4 (ค.ศ. 1987-1997) ที่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนระหว่างท้องถิ่น และการแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศ เน้นการสร้างเครือข่ายการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนเมืองกับชุมชนหมู่บ้านที่ทำอาชีพเกษตร และประมง วางเครือข่ายการคมนาคมและเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศ ยกกระดับคุณภาพชีวิต สร้างสภาพแวดล้อมเมืองที่อาศัยให้น่าอยู่ด้วยปรัชญาพื้นฐานในการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศญี่ปุ่นจึงไม่ใช่คำว่า “การพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืน” ในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ

3.3 เงื่อนไขการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (sustainable tourism)

จากกรอบแนวคิดของความยั่งยืนของ WCED (1987) Godfrey (1993, pp. 237-238) พัฒนาเงื่อนไขในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืน (Tourism and sustainable development towards a community framework) ว่าจำเป็นต้องมีเงื่อนไขต่อไปนี้ คือ (1) การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของท้องถิ่นในด้านอื่น ๆ (2) วาง

แผนการใช้ที่ดินอย่างรอบคอบ (3) สนับสนุนผลิตภัณฑ์ที่ทำจากทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก (4) สื่อสารและให้ประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม (5) วิจัยความต้องการของนักท่องเที่ยวและเชื่อมโยงกับความสามารถในการรองรับของท้องถิ่น (6) จัดการผลกระทบด้านลบอย่างเป็นระบบ (7) จัดโปรแกรมการศึกษาและสร้างจิตสำนึกแก่ชุมชน (8) เสนอการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างธุรกิจท่องเที่ยวและชุมชนอย่างเท่าเทียม แม้ว่าปัญหาที่พบในการศึกษาของ Godfrey คือขาดแบบจำลองหรือตัวอย่างที่น่าเอาแนวคิด “ความยั่งยืน” ไปใช้ในการปฏิบัติจริง ควรมีการนำนิยามนี้ไปใช้ในการทำงานกับท้องถิ่น ทดสอบวิธีของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจในการจัดการการท่องเที่ยว

แต่เงื่อนไขในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืนของ Godfrey คล้ายคลึงกับเงื่อนไขที่ชี้วัดความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวท้องถิ่นของญี่ปุ่น 5 ด้านคือ (1) ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนในการจัดการและวางแผนการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นโดยตรงและโดยอ้อม (2) มีการรักษาทรัพยากรท้องถิ่น ความร่วมมือในการอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น (3) การกระจายรายได้ภายในชุมชนและกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นในระยะยาว (4) แหล่งท่องเที่ยวที่จะต้องได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง หรือมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (5) มีการออกกฎระเบียบท้องถิ่นเพื่ออนุรักษ์ และควบคุมการใช้ทรัพยากร (Mizoo, 1994, pp. 13, 16-19; Umezawa, 1992, p. 25; Suzuki, 1997, p. 110-112; Yamauchi, 1998, pp. 4-5, 200-203; Ashiba, 1994, p. 243-248; Tamura, 2000, p. 191) ในขณะที่ตัวชี้วัดความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวของไทย ส่วนใหญ่อาศัยกรอบแนวคิดการพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืนของ WCED (1987) ดูได้จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของประเทศไทยในมิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ (2540) และแผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน อนุชา เล็กสกุลดิถกและคณะ (2540) แต่ตัวชี้วัดความสำเร็จที่สังเคราะห์ขึ้นจากงานสนามของ องค์การพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) ดูได้จากงานของ พจนา สนวนศรี (2544) เพื่อใช้เป็นกรอบชี้วัดความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนในญี่ปุ่นกับไทย ที่เสนอข้างต้น เป็นแนวทางของการวิจัยเพื่อค้นหาปัจจัย หรือองค์ประกอบเบื้องหลังของการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืน

4. บทบาท รัฐ ทนและชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

การจัดการท่องเที่ยวเป็นกระบวนการทำงานขององค์กรต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่ครอบคลุมด้านการวางแผนแหล่งท่องเที่ยว การ

พัฒนาด้านสินค้าและการตลาด การจัดโครงสร้างองค์การและการควบคุมคน และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงิน ข้อมูลให้บรรลุดัตุประสงค์ตามนโยบายที่วางไว้และใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Walter, J., 2001)

การท่องเที่ยวเป็นระบบที่ซับซ้อนและปรับตัวตลอดเวลา (complexity and adaptive system) มีผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องข้องในการวางแผนพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวมีเป็นจำนวนมาก เช่น รัฐบาล หน่วยงานราชการ องค์กรภาคธุรกิจ ชุมชน นักท่องเที่ยว นักวิชาการ นักวางแผน องค์กรพัฒนาชุมชน (เอ็นจีโอ) เป็นต้น

อุตสาหกรรมท่องเที่ยวมีธุรกิจการท่องเที่ยวและธุรกิจบริการจำนวนมากมายกเว้นคือมีภาคเอกชน รวมถึงองค์กรที่สร้างผลกำไรตั้งแต่ระดับโรงแรมข้ามชาติไปจนถึงเกสต์เฮาส์หรือร้านอาหารที่มีเจ้าของกิจการเพียงคนเดียว และมีองค์กรอีกจำนวนมากที่ไม่ใช่ของรัฐบาล (Non Government Organizations-NGOs) มีทั้งกลุ่มระดับชาติและระดับท้องถิ่นที่มีความสนใจปัญหา สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรม องค์กรเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวชุมชน

ในการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวไม่สามารถละเลยต่อความจริงในมิติทางการเมืองและอำนาจ การเมืองเป็นสิ่งที่ซับซ้อนอำนาจและอำนาจก็เป็นสิ่งที่คนได้รับจากระบบบริหารและการเมือง คุณดมการณ์ของรัฐเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อบทบาทรัฐด้านการจัดการและการทำนโยบายท่องเที่ยว (Elliott, 1997, p. 54)

ก่อนที่จะกล่าวถึงกรอบแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทรัฐในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว มีแนวคิดของ Walter C. and Stephen J. ด้านบทบาทใหม่ของรัฐในเชิงการจัดการและการวิพากษ์บทบาทรัฐของ Scotts, J., (1998, pp. 4-7) และมุมมองหลักของนักวิชาการไทย

Walter C. and Stephen J. (1999, pp. 133-153) เสนอบทบาทใหม่ของรัฐที่ยึดอุดมการณ์เสรีนิยมและทุนนิยมในปลายศตวรรษที่ 20 ในทางการเมือง บทบาทรัฐเชิงการจัดการ (Managerial state) ถูกมองว่ามี 5 ประเด็น คือ 1. รัฐมีบทบาทเสมือนผู้ประสานของระบบที่ซับซ้อน ที่ประกอบขึ้นเป็นสังคม 2. มีบทบาทรัฐที่ทำให้สำนักของประชาชนกลายเป็นผู้บริโภค (Consumerization of the citizens) ประชาชนมองนโยบายรัฐ และมองรัฐโดยการคำนวณเรื่องอรรถประโยชน์ ประชาชนส่วนใหญ่ต้องอยู่นอกกลไกการปกครองของรัฐ เพื่อให้รัฐดำเนินหน้าที่ได้คล่องตัวตามเกณฑ์ของงานในระบบราชการ ทั้ง ๆ ที่มีในความเป็นจริงมีประชาชนที่สามารถต่อรองกับรัฐและหาผลประโยชน์จากกลไกรัฐ แต่รัฐก็ต้องจัดการทำให้ประชาชนรู้สึกถึงการอยู่ในสังคมเดียวกัน อย่างเท่าเทียม 3. บทบาทรัฐเชิงจัดการชีวิตเศรษฐกิจชาติ (Managing National

Economic Life) รัฐเข้าไปแทรกแซงโดยตรงในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมด้านอุตสาหกรรม โดยการเข้าไปโอนกิจการต่าง ๆ ที่รัฐมองว่าเป็นบริการที่รัฐให้กับประชาชน หรือโดยการทำให้บริษัทเอกชนทำตามกฎหมายสิ่งแวดล้อม หรือโดยการจัดการบริการทางสังคม หรือโดยการกระตุ้นเศรษฐกิจในบางกรณีรัฐแทรกแซงเศรษฐกิจทางอ้อมโดยการเพิ่มแรงจูงใจและยับยั้งโดยใช้มาตรการด้านภาษี หรือการอุดหนุนให้เป็นประโยชน์ต่ออุตสาหกรรมบางประเภท หรือการลงทุนในอุตสาหกรรมบางอย่าง กลยุทธ์ที่ใช้จะขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านสถานการณ์ภายในรัฐ ซึ่งแตกต่างกันไปตามลักษณะพิเศษของแต่ละรัฐ 4. บทบาทรัฐที่เข้าไปจัดการด้านสวัสดิการสังคม (Managing Welfare) สวัสดิการสังคมเป็นด้านที่สำคัญที่สุดของรัฐทุนนิยมที่เข้าไปจัดการ โครงการสวัสดิการสังคมเหล่านี้มักจะเป็นช่องทางที่จะรัฐจะเอาเงินใส่เข้าไปในระบบ ไปสู่ผู้บริโภค เพื่อให้เกิดการจ้างงานซึ่งเป็นส่วนประกอบในการจัดการระบบเศรษฐกิจ และ 5. บทบาทรัฐในการจัดการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง จัดให้เกิดกระบวนการประชาธิปไตย กระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น

แต่ทำไมรัฐถึงถูกมองเป็นศัตรูของประชาชนรอบ ๆ ข้าง Scotts, J. (1998, pp. 4-7) ชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบหลักที่ทำให้โครงการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนล้มเหลว

องค์ประกอบแรกคือ ปัญหาที่รัฐเข้าไปมีบทบาทในการจัดการด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการรักษาสวัสดิการและเสรีภาพ เรียก เผด็จการสมัยใหม่ รัฐให้สวัสดิการสังคมได้ รัฐให้สิ่งที่ดีและสิ่งที่ไม่ดีแก่ประชาชนได้ รัฐมีบทบาทได้ทั้งพระเอกและผู้ร้าย

องค์ประกอบที่สอง คือ อุดมการณ์ที่เป็นอุดมการณ์สมัยใหม่มาก (high modernism) ลัทธิความสมัยใหม่สูง เป็นสิ่งที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ ไม้เว้นแม้แต่นายทุนทั้งหลาย ก็ยังต้องการให้นโยบายของรัฐ ช่วยให้เขาบรรลุเป้าหมาย ในงานของ Scotts เรียกคนเหล่านี้ที่ยึดอุดมการณ์สมัยใหม่มาก (high modernism) เป็นพวกข้าราชการที่มีอำนาจ กลุ่มที่มีอำนาจรัฐ “Head of state” (ประมุขรัฐ ผู้นำระดับสูงของรัฐ) มักจะชอบรูปแบบเฉพาะบางอย่างของการวางแผนและองค์กรทางสังคม กลุ่มที่มีอำนาจรัฐนี้ทำให้เกิดโครงการขนาดใหญ่ เช่น เชื้อขนขนาดใหญ่ ระบบการคมนาคมและการสื่อสารที่มีการรวมศูนย์อย่างสูง โรงงานใหญ่ ฟาร์มใหญ่ ๆ เนื่องจากรูปแบบเหล่านี้เหมาะกับทัศนะแบบ high modernism และยังเป็นคำตอบของผลประโยชน์ทางการเมือง ในฐานะที่เขาเหล่านี้ดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการของรัฐ อาจมองได้ว่าเขาเชื่อว่าอุดมการณ์สมัยใหม่มาเป็นแบบฉบับที่แสดงถึงความเข้มแข็ง ความมั่นใจเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และเทคนิคต่าง ๆ ความมั่นใจของการขยายตัวของการผลิต ความพึงพอใจของรัฐที่เห็นความต้องการของประชาชนเพิ่มขึ้น หรือความสามารถเอาชนะธรรมชาติของมนุษย์ หรือการออกแบบระเบียบทางสังคมอย่างสมเหตุสมผลที่สุดสอดคล้องกับความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์และ

กฎธรรมชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก อันเป็นผลพลอยได้ของความก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมอย่างไม่เคยมีมาก่อน

องค์ประกอบที่สาม คือ เรื่องเกี่ยวกับรัฐบาลแบบอำนาจนิยม ถ้ามองดูรัฐบาลแบบอำนาจนิยม จะมีความสามารถในการใช้อำนาจการบังคับทุกอย่างเพื่อจะให้ได้มาซึ่งสิ่งที่รัฐต้องการ ก็ทำให้เข้าใจองค์ประกอบ 2 ข้อข้างต้นง่ายขึ้น

องค์ประกอบที่สี่ คือ ประชาสังคมที่ไร้ความสามารถที่จะต่อต้านแผนหรือนโยบายต่าง ๆ ของรัฐ ขาดองค์ประกอบประชาสังคมที่เข้มแข็งที่จะสามารถต่อต้านอำนาจรัฐ

ในกรณีของสังคมไทยก็เช่นกัน รัฐมักถูกมองว่าเป็นผู้ร้ายมากกว่าผู้ดี ในสายตาของประชาชน อย่างเช่นงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) เรื่อง วัฒนธรรมความจน มองว่านโยบายรัฐทำให้คนจนลง และทำลายอัตลักษณ์ท้องถิ่น งานเขียนของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2543) เรื่อง ทักษะนอกกรีต สังคม-วัฒนธรรม ปัจจุบันผันแปร ที่มองว่าการพัฒนาของรัฐทำให้ชีวิต วัฒนธรรม ในท้องถิ่นล่มสลาย และงานของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543) มองบทบาทรัฐในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ทำให้ป่าหมด ส่วนงานของ ชัยนต์ วรรณะภุติ (2538) มองว่ารัฐใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือ โดยที่ชาวบ้านกลายเป็นผู้ที่ถูกท่องเที่ยว

ในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวมีรัฐบาลหลายระดับที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ตั้งแต่ระดับชาติ ระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น ไปจนถึงระดับหมู่บ้าน ภาครัฐในที่นี้หมายถึง ภาคราชการ (public sector) กระทรวง เจ้าหน้าที่รัฐ (statutory authorities) องค์การ และหน่วยงานราชการของรัฐ และรัฐบาลท้องถิ่น รัฐมนตรีกระทรวงการท่องเที่ยวและกระทรวงการท่องเที่ยว องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศ บางครั้งเส้นแบ่งระหว่างองค์การภาครัฐกับภาคเอกชนไม่ชัดเจน องค์การรัฐบางภาคส่วนกลับแข่งขันกับองค์กรเอกชนในการทำตลาด หรือภาครัฐกับภาคเอกชนร่วมกันทำธุรกิจ อย่างเช่นกรณีของญี่ปุ่น มีการจัดรูปแบบองค์การในการจัดการร่วมระหว่างรัฐและภาคเอกชน เรียกว่า dai san sector

รัฐบาลเป็นผู้มีอำนาจและบทบาทเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในฐานะผู้ควบคุม จัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อไม่ให้เกินขีดความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ และยังเป็นผู้กำหนดนโยบาย ปัญหาคือนโยบายรัฐด้านต่าง ๆ ที่มีเจ้าหน้าที่รัฐและกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม (John Eden in Bukart and Medik, 1975, p. 205) ทำอย่างไรทำให้ภาคประชาชน และภาคเอกชนมันหลักการ และระบบการควบคุมอำนาจว่าถูกใช้เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมในกระบวนการที่ชอบธรรมและเหมาะสม ในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวรัฐไม่อาจละเลยแนวคิดด้าน

ความสามารถในการรองรับ (carrying capacity concept) และแนวคิดด้านวงจรชีวิตของการท่องเที่ยว (tourism life cycle concept) แนวคิดหลังนี้ชี้ว่าแหล่งท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีการเติบโตในทุกระดับชั้นตั้งแต่เริ่มเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวจนเสื่อมโทรม ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่ารัฐจะจัดการทรัพยากรอย่างไรให้แหล่งท่องเที่ยวเติบโตอย่างยั่งยืน เพราะโดยธรรมชาติ การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่มีคนเป็นฐาน (people based tourism) และมีลักษณะ multi-faceted (Theobald, 1994, p. 159)

4.1 การปรับบทบาทรัฐ ในการจัดการทรัพยากร⁶ เพื่อการท่องเที่ยว

สังคมไทยมีทุนทางสังคมอยู่มาก เพียงแต่ว่าทุนทางสังคมนั้น ไม่ได้มีโอกาสพัฒนาปรับเปลี่ยนให้ก้าวหน้าสมควรตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเท่านั้น การลงทุนทางสังคมจึงต้องเริ่มจากการมองหาทุนทางสังคม ที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย แล้วหาทางพัฒนาทุนทางสังคมเข้มแข็งขึ้น ซึ่งหมายถึงการฟื้นชีวิตใหม่ที่สามารปรับตัวได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541)

ตลอดสิบปีที่ผ่านมา รัฐสนับสนุนให้ชุมชนนำวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นทุนทางสังคมมาใช้เป็นทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว แต่ในทางกลับกันรัฐกลับไม่มีกลไกสนับสนุนให้ทุนทางสังคมเหล่านั้นดำรงอยู่

ในทรรศนะของนิธิ มองว่า รัฐส่วนกลางในรูปของกระทรวง กรม กอง หรือหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการจัดการวัฒนธรรมจะต้องมีภาระสำคัญ 4 ข้อ คือ 1. การสร้างความรู้ให้เห็นความแตกต่างของกลุ่มคนต่าง ๆ ของคนในสังคม ต้องยอมรับว่ามันมีความแตกต่างและความแตกต่างนั้นไม่อยู่ในลักษณะของลำดับชั้น มีความเสมอภาค และต้องสร้างความรู้ให้คนในสังคมเข้าใจว่ามีกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แตกต่างไปโดยมีเหตุผลทั้งสิ้น 2. จำเป็นต้องอนุรักษ์สิ่งเก่า ด้วยการสร้างฐานความรู้ที่เข้มแข็งเกี่ยวกับวัฒนธรรมเก่า ๆ ของคนทุกกลุ่ม เราจำเป็นต้องอนุรักษ์สิ่งนี้ไว้เพื่อเป็นคลังข้อมูลเป็นคลังของแรงบันดาลใจ เพื่อการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพื่อคนที่จะได้สร้างหรือปรับฐานรากได้ใหม่ได้จากฐานความรู้เดิม 3. หน่วยงานรัฐต้องมองลึกรูปแบบภายนอก คืออย่าพยายามศึกษาเก็บข้อมูลเฉพาะถิ่นที่มันเป็นรูปแบบภายนอก แต่ต้องมองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เข้าใจถึงการทำงานของรูปแบบวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยทุกวันนี้ ยกตัวอย่างเช่น คนชั้นกลางมักมองว่าชาวบ้านไม่มีกติกาดังจริง ๆ แล้ว มองย้อนกลับไปในอดีต พบว่าชาวบ้านมีกติกายะยะมาก การที่อยู่ในหมู่บ้านก็ต้องมีกติกาคือเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา สิ่งสำคัญคือต้องให้พลังอำนาจ (empower) แก่วัฒนธรรม

กระแสรอง (วัฒนธรรมกระแสหลักไม่ต้องไปเสริมอะไรมากนัก) จะต้องทำความเข้าใจวัฒนธรรมกระแสรองทั้งหลาย เผยแพร่วัฒนธรรมกระแสรองในฐานะทางเลือก 4. อย่าเอาวัฒนธรรมกระแสรองหรือกระแสหลักเป็นเพียงเครื่องมือ เช่นเป็นเครื่องมือเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว วัฒนธรรมมันเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ให้เกิดชีวิตคน และอย่าบังคับวัฒนธรรมกระแสหลักลงไปในกลุ่มคนที่อยู่ในวัฒนธรรมกระแสรอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2545)

ปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบและแนวคิดในการจัดการทำให้การท่องเที่ยวของญี่ปุ่นประสบความสำเร็จระยะยาวนั้น ในทฤษฎีของ Suzuki เสนอวิธีคิดแก่รัฐท้องถิ่นในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดผลดีต่อท้องถิ่นในระยะยาวนั้น รัฐระดับท้องถิ่นควรคิดไปในแนวทางที่แตกต่างจากรัฐส่วนกลาง หาวิธีจัดการแบบพึ่งตนเอง ไม่หวังพึ่งระบบเงินสนับสนุนจากรัฐส่วนกลาง ใช้ความรู้สึก (sense) ในการฟื้นฟูท้องถิ่นโดยอาศัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมเป็นหัวใจสำคัญ เข้าถึงความงามของธรรมชาติ และมองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงฤดูกาลจึงจะสามารถสร้างเสน่ห์ให้กับท้องถิ่นได้ ไม่มุ่งเน้นการกระตุ้นเศรษฐกิจของท้องถิ่นเพียงด้านเดียว ค้นหา และฟื้นฟูประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิธีการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่น และภูมิทัศน์ของท้องถิ่นในอดีต และบูรณาการทุกสิ่งเข้าด้วยกัน สร้างขึ้นเป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกันแนวคิดของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2545) และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2545) นอกจากนี้รัฐท้องถิ่นควรขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐระดับจังหวัด ระดับประเทศ และภาคเอกชนที่เป็นธุรกิจท้องถิ่น ชักชวนคนมีอำนาจเข้ามาช่วยด้วย สร้างเครือข่ายที่ช่วยเพิ่มพูนความรู้ความสามารถของคนจากที่ต่าง ๆ ภายในประเทศ วางเป้าหมายเพื่อสร้างอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่มีความสมดุลระหว่างอุตสาหกรรมท้องถิ่น กับแนวคิด “การสร้างบ้านแปลงเมือง” (machi zukuri) โดยมีคนทำหน้าที่ประสานงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

ในผลงานวิจัยเชิงสำรวจเรื่อง “นโยบายการกระตุ้นแหล่งท่องเที่ยว : วิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้แหล่งท่องเที่ยวได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง และกระตุ้นเศรษฐกิจของท้องถิ่น” ในแหล่งท่องเที่ยวจำนวน 8 แห่ง ที่วิเคราะห์จากปฏิบัติการของรัฐ สรุปพบว่า บทบาทของรัฐที่เป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จมี 4 ประการ คือ (Japan National Tourism Organization : JNTO, 1992, น. 3-4, 6-7)

1. การควบคุมและอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวและสภาพแวดล้อมด้วยระบบกฎหมาย
2. การกำหนดนโยบายท่องเที่ยว
3. การจัดเตรียมความพร้อมขั้นพื้นฐานในแหล่งท่องเที่ยว
4. การวางระบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

การวางระบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วยปฏิบัติการด้าน การวางรากฐาน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน การสร้างกฎระเบียบเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและระบบ เงินสนับสนุนของภาครัฐเพื่อพัฒนาธุรกิจท้องถิ่น การจัดการและสร้างคน การจัดการระบบการ ท่องเที่ยวที่เกิดผลต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น และการสร้างเสน่ห์ให้แก่ธุรกิจท่องเที่ยว

การจัดการและสร้างคน ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการวางระบบการจัดการแหล่ง ท่องเที่ยวที่เป็นปฏิบัติการของรัฐมีเข้ามา มีบทบาทหน้าที่ในการเตรียมความพร้อมให้ชุมชน อาทิ การสร้างผู้นำที่เข้มแข็งในชุมชนกลุ่มต่าง ๆ การจัดการเพื่อให้รัฐประสานงานแนวระนาบ การจัดการกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่สมาคมท่องเที่ยว การจัดบทบาทของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง กับการท่องเที่ยวให้ชัดเจน การพัฒนาธุรกิจของผู้ประกอบการที่มี sense การจัดอบรมเพื่อสร้าง คนให้มีความสามารถในหลายด้าน การวางระบบเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวหลายแห่งเข้าด้วยกัน เพื่อรองรับพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

ที่ผ่านมา การพัฒนาการท่องเที่ยวในท้องถิ่นญี่ปุ่น รัฐระดับจังหวัด รัฐส่วนกลางเป็น แกนนำ (gyoosei shudoo) ในการจัดการท่องเที่ยว ออกกฎระเบียบ จัดการด้านสาธารณูปโภค เตรียมความพร้อมด้านที่พัก สิ่งอำนวยความสะดวกที่สร้างรายได้ทางเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น และ ให้คำแนะนำแก่ประชาชน ภาคธุรกิจ และองค์กรเอกชนไม่หวังผลกำไร (NPO) (Kudoo in Yamajoo, 2003, pp. 4-5)

แต่ในปัจจุบัน รัฐท้องถิ่นในระดับอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน (shi choo son) ร้อยละ 80 ได้ ปรับบทบาทมาดำเนินการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวของท้องถิ่นเอง ซึ่งในกระบวนการ ก่อนที่จะดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยว รัฐท้องถิ่นจะเตรียมความพร้อมด้านระบบการจัดการ แหล่งท่องเที่ยว กำหนดเส้นทางการเดินทาง กำหนดจุดให้ข้อมูลท่องเที่ยว งานทั้งหมดนี้ สัมพันธ์กับการสร้างจิตสำนึกของประชาชนในท้องถิ่น การสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น ความ ภาคภูมิใจในท้องถิ่น การยกระดับภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว และการตระหนักถึงเสน่ห์ของ ท้องถิ่น (Ueda in Yamajoo, 2003, p. 65)

4.2 การปรับบทบาทของภาคเอกชน ต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไป

ปัจจุบันการท่องเที่ยวเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ที่มี เป้าหมายเพื่อหารายได้และสร้างความสนุกสนานเพลิดเพลินและได้พักผ่อน นอกจากนี้การ ท่องเที่ยวยังเชื่อมโยงกับการบริโภคนิยม (Consumerism) ซึ่งสังคมบริโภคนิยมเกิดขึ้นในภาวะ

ที่ทุนและอุตสาหกรรมสามารถใช้เทคโนโลยีผลิตได้เร็วและมากจนระบายสินค้าไม่ทัน จึงต้องมีการคิดค้นทางการตลาด ส่งเสริม การขายและโฆษณาเร่งเร้าให้มีการซื้อสินค้ารูปแบบต่าง ๆ ผ่านเครือข่ายโลก เทคโนโลยีได้สร้างความสามารถในการสื่อสารที่รวดเร็ว มีผลทำให้สินค้าที่มีความคล้ายคลึงและไม่มี ความแตกต่าง (homogenization) กลายเป็นสินค้าทั่วไปเช่น อาหารจานด่วน เครื่องดื่ม ในการท่องเที่ยวจะเห็นได้ว่าแพคเกจท่องเที่ยวในวันหยุดมีลักษณะกิจกรรมคล้ายคลึงกันไปทุกแห่ง

การแพร่กระจายของเทคโนโลยี ทำให้สิ่งของทางวัฒนธรรมสร้างได้เป็นจำนวนมาก ราคาถูกและกระจายสินค้ารวดเร็ว (Walker, 1983, p.18 quoted in Burns & Holden 1995, p. 16) ผู้ผลิตสินค้าและ ผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยวแข่งขันกันสร้างทางเลือกให้กับผู้บริโภค ผู้บริโภคก็มีแนวโน้มที่จะเลือกสรรสินค้าที่ต่ำกว่าราคาประหยัด ภาคธุรกิจท่องเที่ยวก็จำเป็นต้องพัฒนาสินค้าท่องเที่ยวและ การบริการที่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่มีความละเอียดอ่อนและมีรสนิยมที่หลากหลายและแตกต่างกันไปตามอายุ เพศ เชื้อชาติ ฐานะเศรษฐกิจ ค่านิยมทางสังคม วัฒนธรรม และการศึกษา นักท่องเที่ยวจากทั่วทุกมุมโลก สามารถเข้าถึงข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวได้ จดจูงที่ปัก จดสายการบินและชำระเงินผ่านทางอินเทอร์เน็ตได้อย่างสะดวกรวดเร็ว สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลสถานที่เที่ยวและบริการ ระหว่างนักท่องเที่ยวด้วยกันผ่านทางเว็บไซต์ที่จัดทำขึ้นเอง การขยายตัวของสังคมข่าวสารส่งผลต่อพฤติกรรม การตัดสินใจและรูปแบบการเดินทางของนักท่องเที่ยว ทำให้รูปแบบการบริการด้านการท่องเที่ยวขยายตัว ธุรกิจท่องเที่ยวก็ได้รับผลในเชิงบวก

ในทางกลับกัน ผลจากโลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบต่อธุรกิจท่องเที่ยวที่ไม่สามารถปรับตัวทันต่อพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไป จากเดิมที่เดินทางเป็นกลุ่มใหญ่กับบริษัทนำเที่ยว เทียวตามโปรแกรมตามที่บริษัทนำเที่ยวกำหนด (Mass Tourists) เปลี่ยนแปลงมาเป็นการเดินทางเป็นกลุ่มเล็ก จัดการเดินทางเอง (Free Individual Tourists) จึงทำให้ระบบธุรกิจจัดนำเที่ยวที่จัดการธุรกิจแบบผูกขาดกับธุรกิจที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึกในท้องถิ่นที่เคยรับเฉพาะกลุ่มนักท่องเที่ยวแบบ Mass tourists ต้องปรับปรุงหรือเลิกกิจการ

กระบวนโลกาภิวัตน์ได้เร่งการขยายตัวของการเดินทางไปต่างประเทศของ คนญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นทุกปี สาเหตุจากราคาค่าเดินทางที่ถูกลงและคนญี่ปุ่นก็เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การท่องเที่ยวไปจากเดิมที่เที่ยวเป็นกลุ่มใหญ่ มาเดินทางเป็นกลุ่มเล็ก เที่ยวใกล้ ถูก จึงทำให้แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ชนบทของญี่ปุ่นที่ไม่สามารถปรับตัวให้ทันกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไป ตกอยู่ใน “สภาพที่กลวง” (kuu doo ka) คือ ไม่มีทรัพยากรท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดคน

มาเที่ยว โดยที่รัฐท้องถิ่น และ ธุรกิจท่องเที่ยวของคนท้องถิ่นไม่สามารถคิดหาวิธีปรับกิจกรรมคุณภาพการบริการที่สอดคล้องกับความต้องการที่หลากหลายของนักท่องเที่ยวญี่ปุ่น

เนื่องจากทัศนคติของประชาชนญี่ปุ่นที่มีต่อการทำงาน การใช้เวลาว่าง การดำเนินชีวิต และพฤติกรรมการท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไป (Kudoo in Yamajoo, 2003, p. 2) ที่มีแนวโน้มที่จะท่องเที่ยวเพื่อเติมเต็มให้กับชีวิต ต้องการความสุขทางใจมากกว่าสิ่งของ สนใจประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่น ใส่ใจกับอาหารปลอดภัย และบริโภคผลิตภัณฑ์ที่สามารถรับรู้เรื่องราวรู้จักหน้าตาผู้ผลิต และห่วงใยธรรมชาติในแหล่งท่องเที่ยวตามหมู่บ้านเกษตรในชนบท (Oohama in Yamajoo, 2003, p. 38) ทำให้ภาคเอกชนต้องปรับวิธีคิดและรูปแบบการส่งเสริมการท่องเที่ยว สร้างความแปลกใหม่ และสร้างอัตลักษณ์ให้กับท้องถิ่น เพื่อตอบสนองพฤติกรรม และความต้องการของประชาชนในประเทศ ขณะเดียวกันก็สร้างประโยชน์ต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น และนำความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี มาเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์บนฐานข้อมูลที่ได้จากการสำรวจพฤติกรรม และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวญี่ปุ่น เพื่อพัฒนาสินค้าท่องเที่ยวและบริการที่เข้าถึงความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ดีขึ้น

4.3 การปรับบทบาทชุมชนกับการจัดการการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

การพัฒนาท่องเที่ยวที่ยั่งยืน เป็น การเพิ่มรายได้ให้คนในท้องถิ่น การเสริมพลังอำนาจในการจัดการทรัพยากร จัดการชีวิต และจัดการการธุรกิจท่องเที่ยว การรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ การรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น (Timothy.D.J., 2004, pp. 151-152)

การเสริมพลังอำนาจ (empowerment) ที่ใช้ในการวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ หมายถึง กระบวนการทำให้มีพลัง ทำให้มีอำนาจเป็นของตนเองในแง่เศรษฐกิจ แง่จิตวิทยา แง่สังคม และแง่การเมือง

การทำให้เกิดพลังในแง่เศรษฐกิจ คือการกระจายเงินในท้องถิ่นที่เป็นชุมชนปลายทางของนักท่องเที่ยวให้ได้รับผลประโยชน์ทางการเงิน มีพัฒนาการของการบริการในท้องถิ่นและโครงการพัฒนาทำให้คนมุ่งไปสู่การศึกษาที่สูงขึ้น และมีโอกาสในการฝึกอบรม

การทำให้มีพลังในแง่จิตวิทยา คือมีความมั่นใจในชุมชนของตนเอง มีความภูมิใจในตัวเอง เพราะได้รับการยอมรับจากภายนอกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้ท้องถิ่น การที่คนในชุมชนสามารถมีงานและมีเงินทำให้เขายกสถานะในตัวเองได้ โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงและเยาวชน

การทำให้เกิดพลังในแง่สังคม คือการทำให้เกิดความสมดุลในชุมชน เกิดความช่วยเหลือในชุมชน และเกิดความร่วมมือกันทั้งปัจเจกและครอบครัว เงินที่ได้จากการท่องเที่ยวเอามาใช้ประโยชน์ทางสังคม เช่นในการพัฒนาการศึกษา หรือสร้างถนน

การทำให้มีพลังในแง่การเมือง คือ สร้างระบบของเวทีที่มีตัวแทนที่คนสามารถที่จะตั้งคำถามหรือแสดงความเป็นห่วงเป็นใยได้ในเวทีนั้น ทำให้คนในชุมชนตั้งประเด็น คำถาม ความสนใจ ความกังวลใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้ องค์การที่ทำงานด้านการท่องเที่ยวค้นหาความคิดเห็นของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนและปัจเจกซึ่งทำให้คนเหล่านี้แสดงความคิดเห็นของตนเองได้ (Scheyvens, R., 1999 cited in Timothy, D.J., 2004, pp. 152)

กรอบแนวคิดในการศึกษา “ชุมชน” ในงานวิจัยนี้จึงมีสองแนวคิด คือ แนวคิดชุมชนแบบประเพณี (traditional community) ซึ่งกล่าวถึงชุมชนในรูปแบบทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (structural - functionalism) เพื่อทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม และเป็นฐานสู่การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน กับ แนวคิดชุมชนปฏิบัติ (the community of practice) ซึ่งกล่าวถึงชุมชนในแนวคิดเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) เพื่อวิเคราะห์ปฏิกริยาตอบโต้ของชุมชนต่อการท่องเที่ยวและต่อนโยบายรัฐ

การสร้างความเข้มแข็งเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกนำมาได้เถียงในการวางแผนการท่องเที่ยวชุมชน ชุมชนในหลายประเทศถูกจัดวางไว้นอกกระบวนการตัดสินใจในการวางแผนและแผนเพื่อชุมชนโดยชุมชน จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้รัฐบาล นักวางแผน นักพัฒนาไม่สามารถนำนโยบายไปปฏิบัติ ถึงแม้มีการเสนอแนวทางในการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เน้นการควบคุมกระบวนการพัฒนาว่าควรจะให้ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน อย่างไรก็ตามยังคงมีปัญหาในการนำแผนไปปฏิบัติที่มาจากกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน (Haywood, 1988, cited in Sofield, 2003, p. 114)

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการท่องเที่ยวมักถูกมองว่าเป็นสิ่งจำเป็น ขณะที่การสร้างความเข้มแข็งกลับมักถูกมองว่าเป็นอะไรที่อยู่นอกกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยว ทั้ง ๆ ที่ เป็นกระบวนการสำคัญในการปรับบทบาทชุมชนให้อำนาจ มีพลังของตนเองในการต่อรองหรือตอบโต้นโยบายหรือสิ่งต่าง ๆ สร้างผลกระทบในการใช้ชีวิต

เพื่อให้กรอบแนวคิดในการศึกษา “ชุมชน” ในงานวิจัยมีความชัดเจน เพื่อการวิเคราะห์ชุมชน กับการจัดการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว ในสองประเด็นที่ ว่าคนท้องถิ่นมีปฏิกริยาตอบโต้ต่อการท่องเที่ยวและต่อนโยบายรัฐเป็นอย่างไร และ บริบทสังคมวัฒนธรรม หรือค่านิยมชุมชนมีอิทธิพลต่อการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่นอย่างไร

เนื่องจากสิ่งที่เรียกว่า “ชุมชน” (community) อยู่ในสถานการณ์และเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ โดยเชื่อมโยงกับระบบสังคมขนาดใหญ่เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สามารถศึกษาชุมชนโดยมีทัศนคติว่า ชุมชนมีหลักการระบบ และโครงสร้างโดยรวมของตนเองนั้น ชุมชนเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับแนวคิดประชาสังคมในจินตนาการที่เรียกว่า Orientalism การศึกษาชุมชนในสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในศตวรรษที่ 20 ในหลายกรณีนั้น ชุมชนได้ถูกรวบครองภายใต้กระบวนการปกครองของรัฐ-ประชาชาติ หรืออำนาจอาณานิคมต่าง ๆ กล่าวคือภายใต้การปกครองประเภทนี้การศึกษาชุมชนจะสามารถทำให้เราเข้าใจระบบโครงสร้างของสังคมได้ ด้วยเหตุนี้ชุมชนจึงกำเนิดขึ้น และเป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษาสำหรับนักมานุษยวิทยาใช้เพื่อการพรรณนาการศึกษามานุษยวิทยาเหล่านี้ได้พยายามจะแสวงหาลักษณะพิเศษที่เป็นโครงสร้างเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมภายในชุมชน แต่การศึกษาชุมชนในลักษณะนี้ เป็นเพียงการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ภายในชุมชนเท่านั้น ยังไม่ได้คำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้น (Tanabe, 2549, pp. 1-2)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดชุมชนแบบประเพณีตามกรอบแนวคิดของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543, น. 1) อธิบายโครงสร้างสังคม ระบบเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ จักรวาล ความเชื่อและสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น แนวคิดนี้ มองว่าชุมชน คือ องค์การทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อยู่รวมกันและมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม ระบบความเชื่อ พิธีกรรมและการเมือง การปกครองจนทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ มีอะไรหลายอย่างร่วมกัน และคล้ายคลึงกัน จนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน ที่ประกอบด้วยคนกลุ่มต่าง ๆ เป็นชุมชนท้องถิ่นตามธรรมชาติที่อยู่ร่วมกันมาช้านาน ร่วมกันคิดวัฒนธรรมเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นระบบกฎเกณฑ์

เป็นกรอบในการศึกษาทำความเข้าใจชุมชนแบบประเพณีของสังคมเกษตรที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ในด้านโครงสร้างสังคม ความสัมพันธ์ภายในชุมชน สังคมวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ที่ข้าพเจ้ามีสมมุติฐานว่า องค์ประกอบเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวิถีคิดและรูปแบบในการจัดการการท่องเที่ยวของคนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

เนื่องจากการสร้างพลังอำนาจให้ชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน จึงไม่อาจละเลยแนวคิดชุมชนปฏิบัติ (the community of practice) ในการวิเคราะห์และตอบคำถามว่า คนท้องถิ่นมีปฏิริยาต่อการท่องเที่ยว และนโยบายรัฐอย่างไร แนวคิดชุมชนปฏิบัติ ซึ่งกล่าวถึงชุมชนด้วยแนวคิดทางเสรีนิยมใหม่(neo-liberalism) ภายใต้แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับตัวตนที่ควบคุมตนเอง (self regulation) ที่จะช่วยอธิบายให้เห็นประชาชนในฐานะผู้มีบทบาทในการเข้าร่วมพัฒนาท้องถิ่นด้วยตัวของเขาเอง หากประชาชน

มองการพัฒนาท้องถิ่นหรือรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นว่าเป็นโครงการของตนเอง ประชาชนเหล่านี้ก็จะมีนโยบายหรือวิธีการพัฒนาของตัวเองโดยใช้วิธีต่าง ๆ ที่อาจจะรวมนักวิชาการ ประชาชนหรือกลุ่มคนนอกที่เข้ามาอาศัยวัฒนธรรมท้องถิ่นทำมาหากินให้มาร่วมมือเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

อย่างเช่นที่เกิดขึ้นในกรณีของของหมู่บ้านทะเลโทะมิ บทบาทชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นบนแนวคิดด้านการอนุรักษ์ ที่มีกระบวนการสั่งสมความรู้และประสบการณ์จากการศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จด้านการจัดการการท่องเที่ยว และเชิญนักวิชาการ นักเคลื่อนไหวมาให้ความรู้แก่ชุมชนบนเกาะอย่างต่อเนื่อง จากนั้นจึงร่วมกันร่างกฎหมายท้องถิ่นขึ้นจนสำเร็จเป็นเวลาถึง 16 ปี นับตั้งแต่มีการตั้งกลุ่มอนุรักษ์เกาะ Taketomi ขึ้นมา จากนั้นจึงนำเสนอให้องค์การบริหารส่วนตำบลรับร่างและบัญญัติเป็นกฎหมายของหมู่บ้าน ในแต่ละเดือนคณะกรรมการของหมู่บ้านจะนัดประชุมหารือแนวทางการจัดการภายในหมู่บ้าน (Kokkuritsu kokkai toshokan, 1993)

ในทำนองเดียวกัน บทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน ประการแรก คิดหาแนวทางจัดการธุรกิจท่องเที่ยวที่ให้ชาวบ้านบนเกาะดำเนินการเองและมีรายได้จากการท่องเที่ยว สอง จัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยใช้พื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของวัดในการจัดแสดงข้าวของเครื่องใช้ของชาวบ้าน และจัดศูนย์บริการข้อมูลท่องเที่ยว สาม จัดเก็บภาษีท่องเที่ยวจากตามสัดส่วนรายได้จากการท่องเที่ยว เพื่อกระจายความเท่าเทียมในการใช้ทรัพยากรบนเกาะ โดยนำภาษีไปใช้ในการกำจัดขยะและกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรมงานประเพณีบนเกาะ เพื่อปรับปรุงหมู่บ้าน สี่ ร่างกฎระเบียบท้องถิ่น ที่คำนึงถึงประโยชน์ของชุมชน โดยยึดหลักแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรและความงดงามของท้องถิ่นที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ “ไม่ขายที่ดิน” “ไม่ทำทะเลสกปรก” “ไม่ทำหมู่บ้าน รก” “ไม่ทำลายภูมิทัศน์” และ “สืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น” และ ห้า ประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล และรับเรื่องราวร้องทุกข์ของชาวบ้าน

5. วัฒนธรรม⁷ กับการจัดการการท่องเที่ยว

“วัฒนธรรม” มีการให้ความหมายที่แตกต่างกันไปตามบริบท Burns (1999, pp. 57-58) นิยามวัฒนธรรมว่า คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมกับสิ่งประดิษฐ์ ซึ่งรวมถึงภูมิปัญญา สถาบันสังคม วิทยาศาสตร์ ศิลปะฯ และแม้แต่การ

ต้อนรับนักท่องเที่ยว หรือการเป็นนักท่องเที่ยวต่างก็มีความหมายเชิงวัฒนธรรม วัฒนธรรมประกอบด้วยรูปแบบพฤติกรรม ความรู้ และค่านิยม ซึ่งได้รับและส่งผ่านจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

ทุกวัฒนธรรมสะท้อนระบบค่านิยม โดยพื้นฐาน ค่านิยมคือสิ่งที่หยั่งรากลึกลงในความเชื่อของบุคคล กลุ่มและสังคม จนได้รับการยกย่องให้เป็นแนวทางในการยึดถือ ปฏิบัติ ค่านิยมร่วมของบุคคล กลุ่มและสังคมจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ขณะเดียวกันค่านิยมเป็นตัวสร้างปทัสถาน (norms) และบทบาท (roles) บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของมนุษย์ (White hill, 1995, p. 45)

“การจัดการท่องเที่ยว” เป็นกระบวนการทำงานขององค์กรต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ที่ครอบคลุมด้าน การวางแผนแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาด้านสินค้าและการตลาด การจัดโครงสร้างองค์การ และการควบคุมคน และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงิน ข้อมูลให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามนโยบายท่องเที่ยวที่วางไว้ และใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Walter, J., 2001) โดยที่ผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องในการจัดการท่องเที่ยว ประกอบด้วย รัฐส่วนกลาง รัฐท้องถิ่น องค์กรทุนข้ามชาติ ทุนต่างถิ่น และ องค์กรชุมชนท้องถิ่น

โดยทั่วไป การวางแผนการท่องเที่ยวจะพิจารณาจากภูมิประเทศเป็นเกณฑ์ในการแบ่งการดำเนินการ มี 5 ระดับ คือ ระดับระหว่างประเทศ ระดับประเทศ ระดับจังหวัดหรือระดับภาค ระดับแหล่งท่องเที่ยว และระดับโครงการเฉพาะ (Gunn, 1994; Inskeep, 1991, 1994; Smith, 2000, p. 107) ซึ่งในงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาการวางแผนระดับแหล่งท่องเที่ยว ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาด้านกายภาพ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ส่วนใหญ่รัฐบาลท้องถิ่น (regional government) เป็นผู้บังคับใช้แผนในการพัฒนาการท่องเที่ยว

Smith (2000, pp. 108 -109) เสนอว่า การวางแผนการท่องเที่ยวที่มีการบูรณาการเป็นวิธีที่ทำให้การท่องเที่ยวพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งการบูรณาการจำเป็นต้องมีการบูรณาการแนวตั้ง (vertical integration) ซึ่งเป็นการทำงานประสานเชื่อมโยงอย่างเป็นระดับชั้น ในการจัดสรรทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกันก็มีการบูรณาการในแนวระนาบ (horizontal integration) ซึ่งเป็นการทำงานประสานเชื่อมต่อกันระหว่างจังหวัดกับแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ เพื่อสะดวกในการจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานและการตลาด

ความสำเร็จในการจัดการการท่องเที่ยว ขึ้นอยู่กับบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐ ในการกำหนดแนวทาง และกฎเกณฑ์ในการนำไปปฏิบัติ และประสานงานร่วมกันระหว่างองค์กรที่เกี่ยวข้อง แต่ในทางปฏิบัติ พบว่าปัญหาความร่วมมือในการจัดการการท่องเที่ยวของญี่ปุ่นและการจัดการ

ของไทยคือ การขาดการประสานงานระหว่างองค์การรัฐ ทูต และชุมชนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าเป็นเพราะ ความแตกต่างของวัฒนธรรมองค์การของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการวางแผนและจัดการการท่องเที่ยว

ผู้วิจัยเห็นสอดคล้องกับSmith ว่าการที่จะจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนจะต้องมีการวางแผนอย่างบูรณาการ แต่ “บูรณาการ” ที่จะนำไปสู่การจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนที่ใช้ในการวิจัยนี้ หมายถึง การบูรณาการภายใน (internal integration) ที่เกิดขึ้นระหว่างองค์การที่เกี่ยวข้องในการจัดการการท่องเที่ยวในท้องถิ่น หรือหมายถึง การก้าวข้ามอิทธิพลของวัฒนธรรมองค์การมาสู่ค่านิยมร่วม (shared values) ในการวางแผนและจัดการการท่องเที่ยว

ในทฤษฎีของ G. Hofstede (1978) วัฒนธรรมองค์การคือ แนวทางร่วมกันที่คนในองค์การรับรู้ปรากฏการณ์รอบตัว การรับรู้เช่นนี้เกิดจากการที่คนในองค์การมีความเชื่อและค่านิยมร่วมกันทำให้มองปรากฏการณ์ไปในด้านเดียวกัน เปรียบคล้ายกับสมองได้รับการโปรแกรมให้รับรู้และคิดในด้านนั้นอย่างอัตโนมัติ ซึ่งการโปรแกรมห่วงเกิดจากการถ่ายทอดความเชื่อ และค่านิยมจากคนรุ่นก่อน (อ้างถึงใน สิทธิโชค วรรณสันติกุล, 2539, น. 8; Whitehill, 1991, p. 39) Hofstede ให้ความหมาย วัฒนธรรม คือ ค่านิยม ปทัสถาน ความเชื่อ ประเพณี กรอบแนวคิด ธรรมเนียมปฏิบัติ ภาษาที่ใช้ในองค์กรนั้น ซึ่งพนักงานในองค์กรยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการปฏิบัติในทุกระดับชั้นขององค์กร (1983a อ้างถึงใน ผลิน ภู่อัญญา, 2546, น. 153) โดยแบ่งระดับความแตกต่างของวัฒนธรรมเป็น 6 ระดับ คือ วัฒนธรรมชาติ วัฒนธรรมภูมิภาค หรือกลุ่มชาติพันธุ์ / ศาสนา / ภาษา มีลักษณะเฉพาะ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความแตกต่างทางเพศวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคนในรุ่นต่าง ๆ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับฐานะทางสังคม ที่ดูจากการศึกษา และอาชีพ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์กรที่ทำงาน (Hofstede, 1991, p. 10) การแบ่งระดับความแตกต่างของวัฒนธรรม ชี้ให้เห็นว่ารัฐชาติไม่ได้มีวัฒนธรรมเดียว แต่เป็นลักษณะพหุวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมสมัยใหม่

ผู้วิจัยขอสรุป เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันว่า ในงานวิจัยนี้ วัฒนธรรมการจัดการ (management culture) หมายถึง ค่านิยมร่วม (shared values) ระบบคิดร่วม (shared belief) ปทัสถาน ประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติ ความรู้ ความสามารถ รูปแบบพฤติกรรม ขององค์การรัฐ และชุมชน กับกลุ่มทุน ที่มาปฏิสัมพันธ์กันในกระบวนการทำงาน และมีผลความสำเร็จในการท่องเที่ยว

แนวคิดในการจัดการการท่องเที่ยวภายใต้บริบทของท้องถิ่น เราไม่สามารถแยกการท่องเที่ยวออกจากวัฒนธรรมพื้นที่ของชาวบ้านที่ครอบคลุมถึงอาณาบริเวณที่เป็นสภาพแวดล้อม

ชาวบ้านจะมีระบบความเชื่อที่ซ้อนกันอยู่กับธรรมชาติ ดังนั้น ในการจัดการต้องคำนึงถึงมิติของความเชื่อ โครงสร้างสังคมและระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่น เสริมพลังและความภาคภูมิใจให้คนท้องถิ่น โดยการให้ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ทำให้ชุมชนอยู่กันในสังคมได้ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ต้องเน้นที่ความภูมิใจในตัวเองมากกว่ารายได้ จึงจะเป็นแกนนำในการฟื้นฟู ความเข้มแข็งของชาวบ้าน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545)

ขณะที่ คุณสมบัติของรัฐระดับท้องถิ่นที่จะทำให้ท้องถิ่นพัฒนา คือ การทำงานด้วยความรักท้องถิ่น มีความตั้งใจทำให้ท้องถิ่นดีขึ้น มีความรับผิดชอบ มีค่านิยมที่ให้ความสำคัญเรื่องความงาม ความรู้ และมีจิตใจที่เกื้อกูล กำหนดพื้นที่ที่คนท้องถิ่นสามารถทำกิจกรรมได้อย่างอิสระ ด้งความรู้สึกลอยจากทำงานของผู้ร่วมงานเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น ขอความช่วยเหลือผู้เชี่ยวชาญที่มีความสนใจในท้องถิ่น (Tamura, 2000, p. 191)

วิธีการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “รัฐ ทูน ชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น” ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnographical research)

ขั้นตอนการศึกษา

1. ระบุความสำคัญของปัญหาในการวิจัย โดยศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทบาทรัฐ ชุมชน และกลุ่มทุนในการจัดการท่องเที่ยว สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น รูปแบบ แนวคิด วัฒนธรรม การจัดการที่เป็นปัจจัยที่ทำให้การจัดการท่องเที่ยวของญี่ปุ่นประสบผลสำเร็จ
2. กำหนดประเด็นในการวิจัย โดยการศึกษาจากเอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ศึกษากรณีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของญี่ปุ่น
3. ออกแบบงานวิจัย โดยการประยุกต์กรอบแนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่นญี่ปุ่นที่ประสบความสำเร็จ และอิงกรอบแนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน มาสร้างกรอบการวิจัย

4. การเลือกพื้นที่ศึกษาในไทยโดยการสำรวจพื้นที่จริงและศึกษาจากเอกสาร เช่นเดียวกับการเลือกพื้นที่ศึกษาในญี่ปุ่น ที่ใช้การศึกษาจากเอกสารและการสำรวจพื้นที่จริง
5. การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ศึกษาของไทย โดยใช้การวิจัยเอกสาร การสำรวจพื้นที่ศึกษา การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory observation) การสัมภาษณ์เจาะลึกมีโครงสร้างคำถาม (semi-structured interview) การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง (group interview) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (discussion) ส่วนการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาของญี่ปุ่นใช้การวิจัยเอกสาร การสำรวจพื้นที่ และการสัมภาษณ์เจาะลึกมีโครงสร้างคำถาม (semi-structured interview)
6. การวิเคราะห์ข้อมูลสนามจากกรณีศึกษาในไทยและนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลของกรณีศึกษาในญี่ปุ่น
7. นำเสนอผลงานวิจัยต่อสาธารณะเพื่อรับฟังความเห็นต่องานวิจัยและข้อเสนอแนะ
8. เขียนรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เหตุผลในการเลือกพื้นที่ศึกษา

1. พื้นที่ศึกษาในไทย

เหตุผลการเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน มี 3 ประการคือ

ประการแรก เป็นผลสืบเนื่องจากการเริ่มต้นสำรวจพื้นที่ ปี พ.ศ. 2540 และทำวิจัยเรื่องการพัฒนากองท่องเที่ยวที่ยั่งยืนของจังหวัดแม่ฮ่องสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 จนถึงปี พ.ศ. 2544 จึงมีโอกาสลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เห็นพัฒนาการของหมู่บ้านในอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และอำเภอปางมะผ้าที่เริ่มจัดการการท่องเที่ยวชุมชน หรือจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทุนความรู้ของผู้วิจัยในการศึกษาการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ประการที่สอง แม่ฮ่องสอนเป็นเมืองชายขอบในอดีตของสังคมไทย ที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์และทรัพยากรธรรมชาติ

ประการที่สาม รัฐเริ่มดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนเมื่อปี พ.ศ. 2530 จากการร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานราชการ จังหวัด การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและธุรกิจท่องเที่ยวเอกชนต่างถิ่นร่วมกันสร้างจุดขายของการท่องเที่ยว โดยใช้งบประมาณของภาครัฐในการพัฒนาและประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว ขณะเดียวกันมีทุนขนาดใหญ่ต่างถิ่นเข้ามาลงทุนสร้างโรงแรม รีสอร์ทขนาดใหญ่ในตัวอำเภอเมืองเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่

เดินทางมาเป็นกลุ่มทัวร์ขนาดใหญ่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนอย่างรวดเร็ว ซึ่งพบว่ามีพื้นที่ท่องเที่ยวหลัก 3 จุดคือ

พื้นที่ในอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนและชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่รอบนอก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะเป็นคนไทย และต่างชาติที่เดินทางมากับกลุ่มทัวร์ที่รัฐและภาคธุรกิจเอกชนจากต่างถิ่นมีบทบาทหลักในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 แต่การท่องเที่ยวในตัวเมืองแม่ฮ่องสอนเริ่มที่จะชบเซาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา จากตัวเลขจำนวนนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติที่เดินทางมาจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างปี พ.ศ. 2534-2549 (ดูกราฟภาคผนวก ก)

พื้นที่ท่องเที่ยวในอำเภอปางมะผ้าเป็นจุดท่องเที่ยวใหม่ ที่ชุมชนหลายแห่งเริ่มจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พื้นที่นี้ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนกับอำเภอปาย เริ่มมี นักท่องเที่ยวต่างชาติกลุ่มแบ็กแพค (backpackers) ที่มาเที่ยวกันเอง เดินทางเป็นกลุ่มเล็ก

พื้นที่ในอำเภอปายและชุมชนหมู่บ้านในพื้นที่โดยรอบ มีนักท่องเที่ยวต่างชาติกลุ่มแบ็กแพค ที่มาเที่ยวกันเอง เดินทางเป็นกลุ่มเล็ก ๆ

เหตุผลการเลือกอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน มี 3 ประการ คือ

ที่ตั้งและประชากร อำเภอปาย เป็นเมืองชนบทเล็ก ๆ ที่เงียบสงบ ตั้งอยู่ทางเหนือของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของไทย ทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดตองกิง ประเทศสาธารณรัฐเมียนมาร์มีสันดอยหลวงเป็นเส้นกั้นพรมแดน ทางทิศตะวันออกติดกับตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ มีเทือกเขาดอยปู่กางเป็นเส้นกั้นเขต ทิศใต้ติดต่อกับตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่มีเทือกเขาม่อนอ้งเกตุเป็นเส้นกั้นเขต และทิศตะวันตกติดกับ ห้วยปูลิง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และกิ่งอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมีเทือกเขาดอยหนองขาวกั้นแบ่ง ดูแผนที่แสดงที่ตั้งของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่ตั้งของตำบลในอำเภอปาย (ในภาคผนวก ข) ปัจจุบัน ปายมี 1 เทศบาล 7 ตำบล 61 หมู่บ้าน ประชากรทั้งสิ้นประมาณ 28,853 คน แยกเป็นชาวพื้นราบ ร้อยละ 52.88 และชาวเขาร้อยละ 47.12 เป็นคนเมือง (ไทยล้านนา)และชาวไทยใหญ่ร้อยละ 52.88 กะเหรี่ยงร้อยละ 16.92 ลีซอ ร้อยละ 14.94 มูเซอร์ร้อยละ 5.9 ม้งร้อยละ 5 (ที่ว่าการอำเภอปาย, 2547) โดยมีเหตุผลในการเลือกอำเภอปาย มี 3 ประการคือ

ประการแรก ปายเป็นเมืองท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จัก และเป็นที่ยินยอมของกลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ กลุ่มแบ็กแพค ปายเป็นเมืองที่มีสภาพแวดล้อมและบุคลิกที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นในจังหวัดแม่ฮ่องสอน คือเป็นเมืองที่มีวัฒนธรรมที่มีชีวิต (living culture)

ประการที่สอง ขนาดจำนวนประชากรภายในตำบลเวียงใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมท่องเที่ยวมีจำนวนไม่มากเกินไป คาดว่าจะทำให้ศึกษาเชิงลึกได้

ประการที่สาม เพราะยังไม่มีการศึกษาด้านการจัดการการท่องเที่ยวในอำเภอปาย โดยเฉพาะในประเด็นวิจัยที่กำลังจะศึกษา

2. พื้นที่ศึกษาในญี่ปุ่น

เหตุผลในการเลือกจังหวัดโอกินาวา มี 3 ประการคือ

จังหวัดโอกินาวา มีประชากร 1.3 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 1 ของประชากรญี่ปุ่น มีหมู่เกาะน้อยใหญ่ประมาณ 160 เกาะ มีพื้นที่รวม 2,265 ตารางกิโลเมตรมากเป็นอันดับ 4 รองจากโตเกียว โอซากา และจังหวัดคานางาวา เกาะโอกินาวามีพื้นที่ใหญ่ที่สุด 1,199 ตารางกิโลเมตร รองลงมา คือ เกาะอิริโอะโมะเตะ (Iriomote) มีพื้นที่ 289 ตารางกิโลเมตร และเกาะอิชิหงะคิ (Ishigaki) มีพื้นที่ 222 ตารางกิโลเมตร แผนที่แสดงที่ตั้งของจังหวัดโอกินาวาและเมืองโยมิตัน (ในภาคผนวก ค) โดยมีเหตุผลในการเลือกจังหวัดโอกินาวา คือ

ประการแรก จังหวัดโอกินาวา เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยเคยไปศึกษาสังคม วัฒนธรรม โอกินาวาและการท่องเที่ยวในปี ค.ศ. 1998 (2 สัปดาห์) พบว่าจังหวัดโอกินาวาได้รับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว แต่มีหมู่บ้านที่สามารถควบคุมและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว ด้วยเหตุนี้ในปีค.ศ. 1999 (เวลา 1 เดือน) ผู้วิจัยเดินทางไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในแหล่งท่องเที่ยวโดยมีคนท้องถิ่นที่สามารถจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยว อาทิ เมืองโยมิตัน (Yomitan township) หมู่บ้านทะเคะโทะมิ (Taketomi village) และมีการเข้าร่วมสังเกตการณ์กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนเกาะอิริโอะโมะเตะ สัมภาษณ์ชุมชนและผู้บริหารท้องถิ่นผู้ที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและการท่องเที่ยว สัมภาษณ์ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวท้องถิ่น และเป็นตัวแทนขององค์กรวางแผนส่งเสริมตลาดการท่องเที่ยวของจังหวัดโอกินาวา (Okinawa Tourist Convention Bureau) มีความเข้าใจพัฒนาการของการท่องเที่ยวของจังหวัดโอกินาวา

เหตุผลประการที่สอง โอกินาวาเป็นจังหวัดพิเศษที่รัฐบาลให้ช่วยเหลือเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยรัฐส่วนกลาง กลุ่มทุนธุรกิจสายการบิน ธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจโรงแรมนอกจากนี้สื่อก็มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นเศรษฐกิจท่องเที่ยวของจังหวัดโอกินาวาให้เติบโตอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1972 ภายหลังจากที่โอกินาวากลับสู่มาตุภูมิ การท่องเที่ยวสามารถสร้างรายได้หลักให้กับจังหวัด 4 แสนล้านเยน มีนักท่องเที่ยวเดินทางมาถึง 5.6 ล้านคน ในปี ค.ศ. 2005 ดังกราฟแสดงรายได้จากการท่องเที่ยวและจำนวนนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจังหวัดโอกินาวาระหว่าง

ปีค.ศ. 1972-2005 (ดูในภาคผนวก ง) แม้ว่ากาารท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้กับจังหวัดมหาศาล แต่รายได้และผลประโยชน์ก็ไม่ตกสู่คนท้องถิ่น อัตราการว่างงานยังคงสูงที่สุด และรายได้ประชากรในจังหวัดโอกินาวายังจัดอยู่ในระดับต่ำที่สุดในญี่ปุ่น จากรายงานในปี ค.ศ. 2002 พบว่ารายได้เฉลี่ยของคนโอกินาาเฉลี่ยปีละ 2.03 ล้านเยน ซึ่งต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของคนญี่ปุ่นปีละ 2.92 ล้านเยน ขณะที่รายได้ของคนในเมืองโตเกียวมีรายได้เฉลี่ยปีละ 4.08 ล้านเยน (Toshiaki, 2006)

ประการที่สาม โอกินาาเป็นจังหวัดที่มีลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ชายขอบในอดีตที่มีประวัติศาสตร์สังคมท้องถิ่นที่แตกต่างจากท้องถิ่นในจังหวัดอื่นของญี่ปุ่น ด้วยเหตุผลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ โอกินาาจึงมีภูมิอากาศและทรัพยากรทางธรรมชาติที่คล้ายคลึงกับประเทศในเอเชียมากกว่าจังหวัดอื่น ๆ ในญี่ปุ่น นอกจากนี้ ด้วยเงื่อนไขด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้โอกินาายังมีบทบาทสำคัญทางการเมืองและทรัพยากรทางทะเล อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นทางด้านวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงเลือกให้โอกินาาเป็นแหล่งที่ตั้งทางยุทธศาสตร์ในทะเลตอนใต้ และถูกจัดให้เป็นฮับ (hub) เพื่อเชื่อมโยงญี่ปุ่นกับประเทศในเอเชีย รัฐบาลญี่ปุ่นยังได้เตรียมแผนส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดโอกินาา

เหตุผลที่เลือกเมืองโยมิตันเป็นพื้นที่ศึกษา

เมืองโยมิตัน (yomitan son) มีขนาดของพื้นที่ 35.17ตารางกิโลเมตรและมีประชากรกว่า 3.8 หมื่นคน (ปี ค.ศ. 2004) ขนาดของประชากรมีฐานะเทียบเท่ากับระดับเทศบาลตำบล ซึ่งมีจำนวนประชากรมากกว่าประชากรระดับหมู่บ้าน (ภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า son 村) แต่เล็กกว่าขนาดประชากรของเมือง (ภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า shi 市) แต่เนื่องจากลักษณะการปกครองท้องถิ่นของญี่ปุ่นแตกต่างจากของไทย จึงไม่สามารถหาค่าเทียบเคียงได้เหมาะสม หากพิจารณาขนาดของประชากรของโยมิตันจึงมีฐานะเทียบเท่ากับเทศบาลตำบลของไทย ในงานวิจัยนี้จะขอใช้คำว่า “เมืองโยมิตัน” แทนคำเรียกหน่วยปกครองในภาษาญี่ปุ่นว่า “Yomitan son ”

ในเมืองโยมิตันมีเขตเศรษฐกิจที่สำคัญ 4 เขต คือ เขตซัมปะ (Sampa) เป็นแหล่งผลิตอะวะโมริ (หมายถึง เหล้าขาวหรือเหล้าโรงของไทย) ทำรายได้ให้กับหมู่บ้านมากที่สุด และเป็นเขตที่มีสถานที่พักผ่อนชายทะเล เขตสะคิมิโจ (Zakimi jou) เป็นที่ตั้งของโบราณสถาน กำแพงพระราชวังเก่าสะคิมิที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในฐานะกลุ่มพระราชวังชูริ (Shuri jou) เขตโทะกูจิ (Toguchi) เป็นพื้นที่ที่สหรัฐฯ ยกพลขึ้นบกและมีการสังหารหมู่เกิดขึ้นและเขตนะหะมะ (Nagahama) ในแต่ละเขตมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาในแหล่งท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องดังที่

แสดงในตารางแสดงจำนวนนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาในแหล่งท่องเที่ยวของเมืองโยมิตันระหว่างปี ค.ศ.1997-2006 (ดูภาคผนวก จ.)

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่ามีการศึกษาของการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่นที่น่าสนใจหลายหมู่บ้าน แต่ภายหลังจากทำการสำรวจระยะสั้นหลายหมู่บ้านในจังหวัดโอกินาวา อาทิ หมู่บ้านบนเกาะทะเลเคะโทะมิ หมู่บ้านเกาะอิริโอะโมะเตะ และเมืองโยมิตันบนเกาะโอกินาวา

ผู้วิจัยตัดสินใจเลือกศึกษาเมืองโยมิตันเพราะเป็นหมู่บ้านที่รัฐท้องถิ่นระดับหมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรฐานเกษตร อาทิ ฝึอก มัน อ้อย สับปะรด ฐานวัฒนธรรม อาทิ ผ้าทอ และเครื่องปั้นดินเผาที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว โดยยึดหลักการการบริหารหมู่บ้านที่คำนึงถึงความมั่นคงในชีวิตของคนท้องถิ่นเป็นหลัก

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล พื้นที่ศึกษาในอำเภอปาย

การเก็บข้อมูลสนามในอำเภอปาย ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาคือ ตำบลเวียงใต้ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการท่องเที่ยว และเป็นพื้นที่ที่คนไทยใหญ่เป็นคนท้องถิ่นดั้งเดิมที่อยู่ร่วมกับคนเมืองครอบคลุมถึงตำบลเวียงเหนือและตำบลแม่ธิ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่การท่องเที่ยวกำลังขยายตัวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542

ระยะเวลาการเก็บรวบรวมข้อมูลที่อำเภอปาย ระหว่าง 10 เมษายน ถึง 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 และ 17-25 พฤษภาคม พ.ศ. 2549

วิธีการเก็บข้อมูลมี 5 วิธีการ คือ 1. การค้นคว้าจากเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2. การสังเกตที่ไม่ได้กำหนดเค้าโครงแน่นอนล่วงหน้า 3. การสนทนากลุ่มตามธรรมชาติ 4. การสัมภาษณ์ระดับลึก 5. การจัดสนทนากลุ่มย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนความเห็น

1. การค้นคว้าจากเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่สภาพแวดล้อมของการท่องเที่ยวและปัญหาการจัดการการท่องเที่ยว เป็นต้น

2. การสังเกตที่ไม่ได้กำหนดเค้าโครงแน่นอนล่วงหน้าเป็นวิธีการที่ผู้วิจัยใช้ในการสังเกตพฤติกรรมในการจัดการการท่องเที่ยวของกลุ่มตัวอย่าง การเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เพื่อเรียนรู้ชีวิตประจำวันของคนท้องถิ่น ตามที่ต่าง ๆ ตลาด งานเทศกาล ประเพณี งานศพ เพื่อสร้างความคุ้นเคยและเข้าใจชีวิตประจำวันของคนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลัก พบว่าร้านขายข้าวซอยที่เป็นร้านค้าประจำของคนท้องถิ่นกลายเป็น

แหล่งข้อมูลในการสืบหาผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ที่มีความเข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการประชุมของหน่วยงานต่างๆ จัดขึ้น ทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างราชการกับชาวบ้านปาย และกระบวนการทำงานของระบบราชการในการนำนโยบายจากส่วนกลางมาพัฒนาและจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ปฏิบัติการตอบสนองระหว่างชาวบ้านกับนโยบายรัฐ และปฏิบัติการตอบสนองระหว่างรัฐส่วนท้องถิ่น กับส่วนกลาง อาทิ

การสัมมนาเชิงปฏิบัติ ครั้งที่ 4 เพื่อจัดทำร่างผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน (วันที่ 17-19 พฤษภาคม พ.ศ. 2548)

การประชุมเพื่อเลือกประธานชมรมท่องเที่ยวปาย (วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2548)

การประชุมที่สำนักงานจังหวัดแม่ฮ่องสอนจัดขึ้นเพื่อถามความเห็นชุมชนในการก่อสร้างสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ (วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2548)

การประชุมของหน่วยงานรัฐเรื่องมลพิษทางเสียง (วันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2548)

การประชุมคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนจัดขึ้นเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน (3 ตุลาคม พ.ศ. 2548)

การประชุมรับฟังความคิดเห็นประชาชนเรื่องร่างผังแนวกิตติงเมืองรวมชุมชนปาย (23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548)

3. การสนทนากลุ่มตามธรรมชาติ เป็นการสนทนาที่ไม่เจาะจงสถานที่ ไม่มีโครงสร้างทั้งในแง่ของประเด็นในการสนทนา และผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา เพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สังคมท้องถิ่น ค่านิยม ศาสนา ความเชื่อของคนท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของการท่องเที่ยวแบบแผนความสัมพันธ์ของคนภายในองค์กรชุมชน ค่านิยม ความเชื่อ จารีตในการจัดการทรัพยากรที่ใช้เพื่อการท่องเที่ยว ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ลักษณะความขัดแย้งและการต่อรองกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว และกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน

4. การสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) เป็นการซักถามรายบุคคลจากตัวอย่างแต่ละกลุ่ม แบบเจาะจงเฉพาะเรื่อง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ในประเด็นที่ครอบคลุมกรอบการวิจัยในบทที่ 1 เริ่มมีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกขึ้นภายหลังจากที่ได้สร้างความคุ้นเคยกับคนท้องถิ่นได้ระยะหนึ่งและได้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับกาการท่องเที่ยว โดยเริ่มจากการสัมภาษณ์กลุ่มทุนที่เป็นคนท้องถิ่นที่ลงทุนทำธุรกิจที่พัก กลุ่มทุนต่างถิ่นที่ลงทุนธุรกิจที่พัก

ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน หลังจากทราบมุมมองของคนในพื้นที่ ผู้วิจัยจึงเริ่มสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นข้าราชการ อำเภอ สถานีตำรวจภูธร ศูนย์ตำรวจท่องเที่ยวและ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น รวมผู้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกรวม ในงานวิจัยนี้ขอปกปิดชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูล ดังรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสนามในอำเภอป่าพะยอมระหว่าง 10 เมษายน-20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 และ 17-25 พฤษภาคม พ.ศ. 2549 (ดูในภาคผนวก ฉ)

ขั้นตอนต่อไปมีการจัดระบบข้อมูลสนามด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการท่องเที่ยวสายและสรุปเป็นตาราง คือ การตรวจสอบยืนยันข้อมูล โดยใช้วิธีการจัดประชุมสนทนากลุ่มย่อย ที่มีประเด็นคำถามนำการสนทนา

5. การจัดสนทนากลุ่ม (group interview) เป็นเก็บรวบรวมข้อมูลจากบุคคล 3 คนขึ้นไป จนถึง 12 คน ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ในชุมชน โดยการกระตุ้นให้คนหันมาสนใจในสิ่งเดียวกัน และการสังเกตพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มที่ศึกษา ตลอดจนถึงการโต้ตอบกันภายในกลุ่มด้วยการจดบันทึกเอาไว้เพื่อการวิเคราะห์ต่อไป

การประชุมกลุ่มย่อยนี้ ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการสร้างบรรยากาศเป็นกันเองที่สมาชิกในกลุ่มได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นอย่างอิสระ โดยให้ความสำคัญที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกลุ่มผู้เข้าร่วม ที่มีอาชีพหลากหลาย และมีประสบการณ์ชีวิตในการจัดการการท่องเที่ยวมานานพอที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงของการท่องเที่ยว

ผู้วิจัยเป็นผู้ออกแบบกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมแบบหลวม ๆ จากนั้นก็ให้ผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นผู้เสนอชื่อคนเข้าร่วมประชุม ผู้วิจัยจัดแบ่งการประชุมกลุ่มย่อยตามเงื่อนไขดังกล่าว จึงแบ่งกลุ่มการประชุมออกเป็น 6 กลุ่ม ในงานวิจัยนี้ขอปกปิดชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูล (ดูภาคผนวก ข)

ผู้วิจัยจะใช้วิธีการนี้ โดยตั้งประเด็นคำถามเพื่อนำผู้ร่วมวงสนทนา มาร่วมแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นสนทนาให้ได้กว้างขวางลึกซึ้ง โดยใช้ตารางแสดงการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว (ดูภาคผนวก ข) เป็นอุปกรณ์ในการตั้งประเด็นคำถาม ในการสนทนาดังกล่าวมีลักษณะเปิดกว้างให้ผู้เข้าร่วมสนทนาวิพากษ์วิจารณ์หรือมีข้อสงสัยถามผู้เข้าร่วมสนทนาคนอื่นได้ เพื่อเป็นการค้นหาคำตอบที่ยังคลุมเครือ และเป็นการสำรวจความคิดเห็นและคุณลักษณะต่าง ๆ ของผู้เข้าร่วม

หลังจากประมวลข้อมูลที่ได้รับจากการประชุมกลุ่มย่อย พบว่ามีบางประเด็นที่จำเป็นต้องสอบถามเพิ่มเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมป่า เพื่อช่วยอธิบายสังคมป่าในปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงไปสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเฉพาะเรื่องกับผู้อาวุโสท้องถิ่น โดยการเล่าเรื่องแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) ที่ย้อนขึ้นไปสามรุ่นอายุคน

การเลือกกลุ่มเป้าหมายการสัมภาษณ์เชิงลึกในปาย

ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มเป้าหมาย กลุ่มรัฐ ทุน ชุมชน และนักท่องเที่ยว 3 พื้นที่ คือ ตำบลเวียงใต้ ตำบลเวียงเหนือ ตำบลแม่ฮี้

ผู้วิจัยจำแนกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) โดยพิจารณาเลือกกลุ่มรัฐ ทุน และชุมชนที่มีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวในปาย แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม

1) กลุ่ม “รัฐ” อาทิ ตัวแทนรัฐส่วนกลาง นายอำเภอและข้าราชการอำเภอ ข้าราชการที่ต้นจังหวัด ตำรวจท่องเที่ยว ตำรวจภูธรอำเภอปาย

ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีอำนาจหน้าที่ ดูแลการพัฒนา ส่งเสริมและจัดการท่องเที่ยว อนุรักษ์ และควบคุมการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอปาย อาทิ นายก อบต. และปลัดอบต. ตำบลเวียงใต้ ตำบลเวียงเหนือ ตำบลแม่ฮี้ นายกเทศมนตรี และ ปลัดเทศบาลปาย

2) กลุ่ม “ทุน” อาทิ ผู้ประกอบการธุรกิจที่พัก รีสอร์ท เกสต์เฮ้าส์ ธุรกิจเช่ารถมอเตอร์ไซด์ ร้านขายของที่ระลึก ร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม

3) กลุ่ม “ชุมชน” ประกอบด้วย กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจรีสอร์ท เกสต์เฮ้าส์ บ้านเช่า ธุรกิจทัวร์ ร้านอาหาร ธุรกิจเช่าจักรยาน ร้านขายของที่ระลึก ร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม ร้านขายเหล้าแบบมีดนตรี

กลุ่มชาวบ้าน ร้านค้าชุมชน แม่ค้าคนจีนฮ่อ แม่ค้าคนไตในตลาด ลูกจ้างเกสต์เฮ้าส์ชาวนา ชาวสวนล้นจี่คนจีนฮ่อ ชาวไร่กระเทียมคนลีซอ

กลุ่มผู้นำชุมชน กำนันและผู้ใหญ่บ้านในอดีตและปัจจุบัน ทานเจ้าอาวาส อิม่าม ครู ผู้จัดรายการวิทยุชุมชน ผู้รู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำหมู่บ้านที่จัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

4) นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่เข้ามาพำนักระยะยาว 2 อาทิตย์ขึ้นไป

กลุ่มเป้าหมายในการจัดสนทนากลุ่ม (group interview)

ผู้วิจัยจัดสนทนากลุ่มย่อยทั้งหมด 6 กลุ่ม ใช้วิธีการจัดกลุ่มแบ่งตามความสัมพันธ์ของคนในชุมชน (ดูภาคผนวก ข) ประกอบด้วย

กลุ่มคนใน มีสมาชิกที่เข้าร่วมคือ ผู้ประกอบการที่พักแบบเกสต์เฮ้าส์ที่เป็นคนท้องถิ่น ครู อดีตไกด์ทัวร์ป่า ชาวบ้านคนไต บ้านหมู่ 3 หมู่ 3 ตำบลเวียงใต้ รุ่นอายุ 50 ขึ้นไป

กลุ่มคนใน มีสมาชิกที่เข้าร่วมคือ ผู้ประกอบการที่พักเกสต์เฮ้าส์ที่เป็นชาวบ้านที่บ้านป่าขาม ตำบลเวียงใต้ รุ่นอายุ 50 ขึ้นไป

กลุ่มครอบครัวคนจีนมุสลิม ประกอบด้วย อิหม่าม ครู เกษตรกร
 กลุ่มผู้ประกอบการต่างถิ่นมาลงทุนทำธุรกิจร้านอาหาร รีสอร์ท ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2544
 กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจคนในท้องถิ่น และคนต่างถิ่น ที่ทำธุรกิจ เกสต์เฮ้าส์ ร้านอาหาร
 งานศิลปะ ร้านเช่าหนังสือ บริษัททัวร์ อติตไคด์ทัวร์ป่า

2. วิธีการเก็บข้อมูล พื้นที่ศึกษาในญี่ปุ่น

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล พื้นที่ศึกษาในญี่ปุ่น ระหว่างวันที่ 1 พฤศจิกายน ถึง 31 ธันวาคม พ.ศ. 2549 ใช้ 3 วิธี คือ

1) การค้นคว้าจากเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากข้อมูลสารสนเทศทางอิเล็กทรอนิกส์ เครือข่ายอินเทอร์เน็ต จากสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้ง หนังสือพิมพ์ เอกสารรายงาน ผลงานวิจัยวารสาร

2) การสังเกตการณ์พื้นที่ที่มีการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่น

3) การสัมภาษณ์ระดับลึกแบบเจาะจงเฉพาะเรื่อง แบบมีโครงสร้างคำถามนำ

การเก็บข้อมูลสนามในจังหวัดโอกินาวา เริ่มต้นภายหลังจากที่เสร็จสิ้นจากการเก็บข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูลสนามอำเภอปาย และจึงลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลที่จังหวัดโอกินาวาเพื่อสังเกตการณ์และสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ระหว่าง วันที่ 23- 30 พฤศจิกายน 2549

ประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์เจาะลึกเฉพาะเรื่อง เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์การท่องเที่ยวโอกินาวาในปัจจุบันและ เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ การท่องเที่ยวหมู่บ้านโยมิตันอย่างลึกซึ้ง โดยแบ่งประเด็นคำถามเป็นสองส่วนคือ

ศึกษาภาพรวมของกระบวนการการพัฒนาการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโยมิตันที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อดูว่าในการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน ใครเป็นแกนหลัก ใครเป็นผู้ริเริ่มในการดำเนินการเช่น รัฐ ทูต คนท้องถิ่นและบทบาทของรัฐท้องถิ่น (จังหวัด ตำบล หมู่บ้าน) ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวของหมู่บ้านนี้

รวบรวมข้อมูลทั่วไปจากหน่วยงานภาครัฐ (จังหวัด ตำบล หมู่บ้าน) ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโยมิตัน เช่น สถิติ ตัวเลข

ศึกษาโดยเน้นที่ประเด็น “ทรัพยากรการท่องเที่ยว” ว่า ธรรมชาติ ทิวทัศน์ ผลผลิต การเกษตร ประเพณีที่สืบทอดกันมา ศิลปะ อาหาร อื่น ๆ ที่ถูกคัดสรร ให้เป็นทรัพยากร และถูกเลือกขึ้นมาเพื่อเป็นเป้าหมายในการบริโภคของนักท่องเที่ยว และการพัฒนาทรัพยากรดังกล่าวข้างต้นของหมู่บ้านโยมิตันถูกพัฒนามาในรูปแบบใด และมีแตกต่างกันไปตามลักษณะของผู้เกี่ยวข้องกับพัฒนาที่รับผิดชอบการพัฒนาของเหล่านี้หรือไม่ อย่างไร

กลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์เชิงลึก

ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเพื่อตอบประเด็นคำถามในส่วนที่ 1 ผู้วิจัยได้ทำการสอบถามความเห็น

1) นักวิชาการด้านการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดโอกินาวาประจำมูลนิธิ Japan Travel Bureau (財団法人日本交通会社) และเป็นที่ปรึกษาให้กับสำนักงานจังหวัดโอกินาวา

2) ข้าราชการสำนักงานจังหวัดโอกินาวา สังกัดฝ่ายการท่องเที่ยว การค้า และอุตสาหกรรม (Department of Tourism, Commerce and Industry) (沖縄県観光商工部) และข้าราชการสังกัดฝ่ายส่งเสริมการเกษตร (沖縄県農林水産部営農支援課)

3) สัมภาษณ์นักรับหนังสือพิมพ์ที่วิเคราะห์เศรษฐกิจและการท่องเที่ยวโอกินาวามาตลอดสามสิบปี (沖縄観光速報社)

ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเพื่อตอบประเด็นคำถามในส่วนที่ 2 ได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งประกอบด้วย

4) ข้าราชการท้องถิ่น สังกัดฝ่ายการก่อสร้างและการท่องเที่ยว เทศบาลเมืองโยมิตัน (沖縄県読谷村建設経済部商工観光課)

5) ปัญญาชนท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทในคณะกรรมการศึกษาของเมืองโยมิตัน (読谷村教育委員会) และผู้บริหารพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์ของเมืองโยมิตัน (読谷村民族博物館)

6) ตัวแทนหอการค้าของเมืองโยมิตัน (読谷村商工会) ผู้มีบทบาทในการบริหารพื้นที่ฟูจิกิจการ theme park “Mura Saki Mura” ในท้องถิ่น

7) ไกด์ท้องถิ่นของเมืองโยมิตันที่มีประสบการณ์มากกว่า 20 ปี

8) ช่างปั้นดินเผาที่บ้านเกิดเครื่องปั้นดินเผา (Yachinmun no Sato) (ヤチンムンの里) ของเมืองโยมิตัน

3. การเก็บข้อมูลในอินโดนีเซีย (นอกพื้นที่ศึกษา)

ผู้วิจัยจึงเดินทางไปสังเกตการณ์ และสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวกับการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวท้องถิ่นในประเทศอินโดนีเซีย ตามคำแนะนำของรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ต้องการให้ผู้วิจัยเรียนรู้ถึงความแตกต่างในการจัดการของท้องถิ่นที่มีคนหลากหลายเชื้อชาติ ภาษาวัฒนธรรม ที่มีพื้นฐานเศรษฐกิจทางการเกษตร ภายหลังจากเสร็จสิ้นจากการเก็บข้อมูลสนามและวิเคราะห์

ข้อมูลอำเภอปาย ที่ชุมชนมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์และมีค่านิยม ความเชื่อ ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ศึกษาที่ญี่ปุ่นที่มีกลุ่มชาติพันธุ์เดียว ข้อมูลที่ได้จึงยังไม่พอที่จะวิเคราะห์เปรียบเทียบการจัดการของไทยกับญี่ปุ่น

วัตถุประสงค์ของการเดินทางไปเก็บข้อมูลในอินโดนีเซียครั้งนี้ (ระหว่างวันที่ 12-27 ตุลาคม พ.ศ. 2549) เพื่อไปสังเกตการณ์การจัดการในชุมชนฮินดู บนเกาะบาหลี ชุมชนอิสลามที่อยู่ร่วมกับชุมชนฮินดูชาติพันธุ์เท็งเกอเวด (Tengger) ที่หมู่บ้านพะสุรุอัน (Pasuruan) ที่เมืองโบโรโม (Bromo) บนเกาะชวาทางตะวันออก ชุมชนมุสลิมที่เมืองยอร์กยาร์การ์ต้า (Yogyakarta) ตอนกลางของเกาะชวา และหมู่บ้านของชาวโทราจา (Toraja) ที่คณันบือตีฟู พุทธ คริสต์ อาศัยที่ภูมิภาคดูริ (Duri region) บนเกาะสุลาเวสีตอนใต้ (South Sulawesi)

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำคำตอบของผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากแต่ละกลุ่มตัวอย่าง ที่รวบรวมได้จากเอกสารและภาคสนามที่อำเภอปาย (ระหว่าง 10 เมษายน-20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548) มาทำการตรวจสอบเบื้องต้น โดยจำแนกคำตอบเป็นข้อ ๆ แล้วสรุปเนื้อหาในรูปของตารางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวอำเภอปาย (ดูภาคผนวกข)

2. นำประเด็นคำตอบของแต่ละกลุ่มผู้ให้ข้อมูลมาวิเคราะห์ โดยพิจารณาความเหมือนและความต่าง แล้วนำคำตอบที่ประมวลแล้วลงไปภาคสนามอีกครั้งเพื่อไปจัดประชุมสนทนากลุ่มย่อย (ระหว่าง 17-25 พฤษภาคม พ.ศ. 2549) เพื่อตรวจสอบยืนยันข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์พื้นที่ศึกษาที่ปาย

3. สรุปรวบรวมอีกชั้นหนึ่ง และนำข้อมูลที่ประมวลได้จากการศึกษาพื้นที่ศึกษาที่ปาย มาตั้งคำถามก่อนลงภาคสนามไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้านโยมิตัน จังหวัดโอกินาวา

4. ประมวลข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลพื้นที่ศึกษาของญี่ปุ่นมาเปรียบเทียบกับข้อมูลสนามของอำเภอปาย นำมาวิเคราะห์แบบ thematic ประกอบกับการค้นคว้าจากเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เค้าโครงเนื้อหาของวิทยานิพนธ์

บทที่ 1

บทนำกล่าวถึง ความสำคัญของปัญหา ที่มาของการวิจัย คำถามวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ คำหลัก ขอบเขตของการศึกษา การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง แนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ วิจัยและเค้าโครงเนื้อหาของงานวิทยานิพนธ์

บทที่ 2

เนื้อหาบทนี้กล่าวถึงพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นเวลาร่วม 3 ทศวรรษ ซึ่งเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของการดำเนินนโยบายและการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย ที่รัฐเริ่มดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 โดยมี ตัวแทนรัฐส่วนกลางที่เกี่ยวข้องและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ร่วมกับทุนใหญ่ต่างถิ่นเป็นผู้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว สร้างภาพลักษณ์การท่องเที่ยวแม่ฮ่องสอนที่สร้างความตื่นตาตื่นใจ(exotic) ของชาติพันธุ์ปะด่อง และทุ่งดอกบัวตอง แต่ภายหลังจากรัฐประกาศดำเนินนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 และสนับสนุนชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ลูกขึ้นมาจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวท้องถิ่น จึงเริ่มมีองค์กรภาคเอกชนกับนักวิชาการจากส่วนกลางเข้าไปมีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนหมู่บ้านในอำเภอเมืองและอำเภอปางมะผ้า และสร้างองค์ความรู้เพื่อการจัดการทรัพยากรเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งแตกต่างไปจากพัฒนาการท่องเที่ยวของอำเภอปาย เนื้อหาในบทนี้จึงเป็นการปูพื้นฐานความรู้ด้านความเป็นมาของการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อนำไปสู่ภาพการท่องเที่ยวปายแบบเจาะลึกดังที่จะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 3

เนื้อหาบทนี้กล่าวถึงเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมปาย (ปี พ.ศ. 2484-2548) เพื่อต้องการสร้างความชัดเจนด้านบริบทสังคมวัฒนธรรมปาย โดยแบ่งการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 ระยะ คือ

การเปลี่ยนแปลงระยะแรกเริ่มตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปี พ.ศ. 2540 เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านดั้งเดิม สังคมเกษตรเพื่อยังชีพ สู่อสังคมนเกษตรเชิงเดี่ยวค้าขาย เป็นการนำเสนอข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมหมู่บ้าน ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ภาพความทรงจำในอดีตของคนท้องถิ่น อธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากนโยบายการพัฒนาท้องถิ่น และการเติบโตของการท่องเที่ยวอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้เกิดมีการย้ายเข้ามาทำกินของคนกลุ่มต่างๆ และการเข้ามาของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวเส้นทางทิวป่าแม่ฮ่องสอน-ปางมะผ้า-ปาย

การเปลี่ยนแปลงระยะที่สอง คือช่วงปี พ.ศ. 2540-2549 เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้านชนบท สู่อสังคมนเมืองท่องเที่ยวในยุคโลกาภิวัตน์ เราจะเห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมปายที่เกิดการปะทะประสานระหว่างคนในปายด้วยกันเอง ที่มีอคติทางชาติพันธุ์ และความขัดแย้งในชุมชน และการปะทะประสานกันระหว่างคนในกับคนนอก การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนท้องถิ่นกับนักท่องเที่ยว เมื่อปายเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมนเมืองท่องเที่ยวในยุคโลกาภิวัตน์ ยิ่งทำให้เส้นแบ่งทางวัฒนธรรมบางและเลือนไหล และมีความหลากหลายและความซับซ้อนทางวัฒนธรรมยิ่งขึ้น

บทที่ 4

เนื้อหาในบทนี้ กล่าวถึงพัฒนาการการท่องเที่ยวและการจัดการการท่องเที่ยวปายระหว่างปีพ.ศ. 2524-2549 โดยนำเสนอเรื่องการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มนักท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวของคนกลุ่มต่างๆ อาทิ คนในท้องถิ่น กลุ่มศิลปิน ทูชนขนาดเล็ก ทูชนขนาดใหญ่ต่างถิ่น และปฏิกริยาของคนท้องถิ่นที่มีต่อ รัฐ (นโยบายรัฐ) ทู และนักท่องเที่ยว

แบ่งการนำเสนอออก 3 ประเด็นคือ

ประเด็นที่แรก กล่าวถึง การจัดการการท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มนักท่องเที่ยว 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ยุคการเยี่ยมเยือนจากคนต่างชาติ และเป็นยุคเริ่มต้นของธุรกิจชุมชน (ปี พ.ศ. 2524-2534) ระยะที่ 2 ยุคปายเป็นทางผ่านของนักท่องเที่ยวและมีการขยายตัวของธุรกิจชุมชน และการเข้ามาของนักลงทุนรายย่อย (ปี พ.ศ. 2534-2542) และระยะที่ 3 ยุคที่กลุ่มนักท่องเที่ยวเริ่มเปลี่ยนแปลง และธุรกิจชุมชนต้องปรับตัว (ปี พ.ศ. 2542-2549) ในแต่ละระยะจะอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม

วัฒนธรรมท้องถิ่น และวิเคราะห์เชื่อมโยงเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

ประเด็นที่สอง กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

ประเด็นที่สาม กล่าวถึง การปรับตัว การตอบสนอง การตอบโต้ของคนในท้องถิ่นต่อรัฐทุน และนักท่องเที่ยว พร้อมกับนำเสนอกรณีตัวอย่างของการปรับตัวของชุมชนกับการจัดการธุรกิจที่พัก รัฐท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร และชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

บทที่ 5

เนื้อหาบทนี้กล่าวถึงการจัดการการท่องเที่ยวประเทศญี่ปุ่น กรณีเมืองโยมิตัน จังหวัดโอกินาวา โดยเริ่มต้นจากการปูพื้นฐานด้านการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวของญี่ปุ่นในระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นโดยการนำเสนอกรณีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการจัดการการท่องเที่ยวของเมืองโยมิตัน จังหวัดโอกินาวา ที่เริ่มดำเนินนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจจังหวัดมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1972 จนถึงปัจจุบัน โดยจะนำเสนอ 3 ประเด็นคือ

ประเด็นแรก กล่าวถึงพัฒนาการการท่องเที่ยวญี่ปุ่นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเน้นช่วงการพัฒนาการท่องเที่ยวใน “ยุคท้องถิ่น” (chihou no jidai) ของญี่ปุ่นที่เริ่มทศวรรษ 1970 เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของพัฒนาการการท่องเที่ยวญี่ปุ่น

ประเด็นที่สอง กล่าวถึงพัฒนาการการท่องเที่ยวของจังหวัดโอกินาวา นับตั้งแต่ดำเนินนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวในปี ค.ศ. 1972

ประเด็นที่สาม กล่าวถึง การพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวเมืองโยมิตัน จังหวัดโอกินาวา ที่รัฐท้องถิ่นมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวเพื่อคนโยมิตันเพื่อศึกษาผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง ในการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่นที่เมืองโยมิตัน

บทที่ 6

เนื้อหาในบทวิเคราะห์นี้ กล่าวถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังที่การจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่น ใน 4 ระดับ คือระดับรัฐ ระดับท้องถิ่น ระดับหมู่บ้านและระดับปัจเจก ที่ใช้ภาพมหภาคเป็นฉากในการวิเคราะห์และสะท้อนภาพจุลภาค และต้องการสร้างความชัดเจนเรื่องการพัฒนาและการจัดการท่องเที่ยวภายในบริบทของไทยเทียบเคียงกับเมืองโยมิตัน ในบริบทของญี่ปุ่น และอธิบาย

ปรากฏการณ์ทางสังคม และความหลากหลายของคนในชุมชน ซึ่งโดยทั่วไปเรามักจะมีสมมุติฐานชุมชนในแง่ความเป็นหนึ่งเดียว แต่งานวิจัยนี้ต้องการชี้ว่าความหลากหลายเกิดขึ้นได้อย่างไร คนจัดการความหลากหลายอย่างไร และภายใต้เงื่อนไขใดที่ผู้คนหยิบเอาอัตลักษณ์ของท้องถิ่นขึ้นมาใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว

ในการวิเคราะห์เรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเทียบเคียงระหว่างเมืองปายในบริบทของไทย และเมืองโยมิตันในบริบทของญี่ปุ่น จำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นบริบททางสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นปายและโยมิตันอย่างชัดเจน ก่อนจะวิเคราะห์เงื่อนไขที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยวท้องถิ่น ซึ่งในงานวิจัยนี้ค้นพบว่าเงื่อนไขที่กำหนดความสำเร็จ-ล้มเหลวในการจัดการการท่องเที่ยวประกอบด้วย 1. กระแสโลกาภิวัตน์ 2. นโยบายรัฐส่วนกลาง 3. บทบาทรัฐท้องถิ่น 4. คนท้องถิ่นและวัฒนธรรมการจัดการ (Culture Management) 5. นักท่องเที่ยว—ทุน—สื่อ โดยใช้กรอบแนวคิดโลกาภิวัตน์กับเรื่องท้องถิ่น (Appadurai) แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Timothy) แนวคิดวัฒนธรรมการจัดการ (Burns/Boudieu) และแนวคิดการท่องเที่ยวในมุมมองยุคหลังสมัยใหม่ (วัฒนธรรมคือสินค้า และการท่องเที่ยวร่วมสมัย) ในการวิเคราะห์

¹ กระบวนทัศน์เก่าเกิดขึ้นจากแนวคิดทางวิทยาศาสตร์แบบเดิม คือ วิทยาศาสตร์เชิงกลไกของนิวตัน-เดคาร์ท ซึ่งเกิดขึ้นในยุโรป เมื่อต้นศตวรรษที่ 17 กระบวนทัศน์เก่ามีลักษณะที่สำคัญคือ มีวิธีคิด วิธีการมองโลก วิธีรับรู้และวิธีปฏิบัติเป็นเส้นตรง และแยกส่วน ซึ่งหมายความว่า เมื่อเหตุเป็นเช่นใด ผลของมันก็เป็นเช่นนั้น โดยการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายจะเกิดขึ้นแบบก้าวไปข้างหน้าเรื่อย ๆ ไม่ย้อนกลับคืนมาเช่นเดิม กระบวนทัศน์เช่นนี้ทำให้เราสามารถสร้างวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่งขึ้นมา ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ในทางเทคโนโลยีได้ โดยเฉพาะเทคโนโลยีในทางอุตสาหกรรม ซึ่งได้รับความสำเร็จใน 2 ศตวรรษที่ผ่านมา และก่อให้เกิดระบบอุตสาหกรรมการผลิตแบบมหาชน การบริโภคโดยมหาชน และสืบต่อมาจนถึงการท่องเที่ยวแบบมหาชน กระบวนทัศน์เก่านี้ มีวิธีคิดว่า หากต้องการกำไรมาก เราต้องลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำ พร้อมทั้งผลิตให้มากขึ้น กำไรก็จะเกิดจากการขายผลิตภัณฑ์จำนวนมาก ๆ กระบวนทัศน์เก่านำไปสู่ความสิ้นเปลืองทรัพยากร และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นรากฐานของชีวิต กระบวนทัศน์เก่าเกิดขึ้นในยุคสังคมอุตสาหกรรม เป็นความสำเร็จของสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งมีด้านดี คือ การ

สร้างมาตรฐานของชีวิตให้สูงขึ้นเรื่อง ๆ ต่อเมื่อมาถึงจุดหนึ่งมาตรฐานชีวิตซึ่งเคยเป็นสิ่งเดียวกันกับคุณภาพของชีวิตก็กลับกลายเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน เราจึงแยกระหว่างมาตรฐานของชีวิต (standard of living) และคุณภาพชีวิต (quality of life) กระบวนทัศน์เก่าเน้นเรื่องมาตรฐานชีวิต เรื่องผลิตผล รายได้ กำไร และเรื่องฮาร์ดแวร์ เป็นหลัก ซึ่งเป็นอิทธิพลของสังคมอุตสาหกรรม แต่ในขณะนี้สังคมกำลังเปลี่ยนไปสู่สังคมหลังอุตสาหกรรม (post-industrial society) ซึ่งทำให้วิถีการบริโภค วิถีคิด และรูปแบบการใช้ชีวิตของคนเปลี่ยนแปลง (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ บพปาสฐกถา พิเศษ ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. “บพปาสฐกถาพิเศษในหัวข้อ ชุมชนไทยกับกระบวนทัศน์ใหม่การท่องเที่ยวไทย วันที่ 6 สิงหาคม 2539 ณ โรงแรมสยามคอนติเนนตัล อ่างถึงใน ดวงใจ หล่อธนวนิชย์ และคณะ. นักท่องเที่ยวญี่ปุ่นกับโอกาสในการยกระดับคุณภาพการท่องเที่ยวไทย.” กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539)

² ชุมชนแม่ละนาเป็นชุมชนไทใหญ่ตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 200 ปี ศรัทธาในพุทธศาสนา ส่วนชุมชนบ้านบ่อไคร้ และบ้านจำโบ้เป็นชุมชนละหู่ นับถือผีดิน ผีหินผา ผีไม้ ผีน้ำ ฯลฯ ชุมชนทั้งสามหมู่บ้านจะพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเรื่อง “การจัดการถ้ำ” เพราะเป็นที่ตั้งของถ้ำอย่างน้อย 3 ถ้ำ มีถ้ำหินปูนที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญ ซึ่งมีทั้งแบบที่ชาวบ้านจัดการกันเองและแบบธุรกิจท่องเที่ยวจากภายนอกชุมชน จุดเริ่มของการศึกษา เป็นเพราะถ้ำแม่ละนา ซึ่งเป็นถ้ำที่สวยงาม มีความยาว 14 กิโลเมตรมีนักท่องเที่ยวต่างชาติมาเที่ยวเพิ่มขึ้นพร้อม ๆ กับไข่มุกถ้ำบางส่วน ทรัพยากรธรรมชาติที่หายากหายไป และปลาถ้ำตายลง

³ เป็นองค์กรให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศในอาเซียนและแปซิฟิกในการพัฒนากลยุทธ์การวางแผนอย่างบูรณาการและการพัฒนาที่ยั่งยืน เสนอนิยามการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนจากการศึกษาเรื่อง แนวทางการวางแผนอย่างบูรณาการเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (United Nations Guidelines on Integrated Planning for Sustainable Tourism Development, 1999, pp. 1, 6)

⁴ คำว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ได้นำมาใช้ในฐานะที่เป็นคำไวพจน์ของ “การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน” (Sustainable Tourism) และ “การท่องเที่ยวทางเลือก” (Alternative Tourism) มีความหมายกว้างและครอบคลุมการท่องเที่ยวธรรมชาติ (nature based tourism) การท่องเที่ยวแนววัฒนธรรมและวิถีชีวิต (culture sensitive tourism) และการท่องเที่ยวชนบท (rural tourism) (ดวงใจ และคณะ, 2539)

⁵ บัญญัติขึ้นในทศวรรษ 1960 มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีกับประเทศต่าง ๆ และเพื่อสร้างสันติภาพ เพื่อให้ประชาชนในประเทศมีสุขภาพดี และดำเนินชีวิตที่มีแบบแผนทาง

วัฒนธรรม สร้างเสริมรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศ พัฒนาเศรษฐกิจประชาชนในประเทศและยกระดับคุณภาพชีวิต

⁶ ทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว (tourism resource) หมายถึงทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรทางวัฒนธรรม ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรม และเป็นนามธรรมมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม อาทิ พิพิธภัณฑสถาน ศิลปหัตถกรรม โบราณสถาน อาคารโบราณและพื้นที่การพักผ่อน การดนตรี การละคร งานนักขัตฤกษ์ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม พิธีกรรม อาหารเครื่องดื่ม ภาษา ศาสนา การเฉลิมฉลอง เสื้อผ้า เครื่องแต่งกายโบราณ กิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจ วรรณกรรม ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม อาทิ วิถีชีวิต โครงสร้างการตัดสินใจ ความเป็นชุมชน โครงสร้างสังคม ประเพณี คุณค่า ศาสนา และรวมถึง คุณภาพของสภาพแวดล้อม เช่นอากาศ เสียง กลิ่น คุณภาพของแสง (Walter J., 2001)

⁷ “วัฒนธรรม” มีการให้ความหมายที่แตกต่างกันไปตามบริบท Burns (1999, p. 56) กล่าวว่าเราศึกษาได้จากความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งก็คือรูปแบบของพฤติกรรม ภูมิปัญญา การกำหนดคุณค่า ที่มนุษย์ใช้เรียนรู้และสั่งสมจากคนรุ่นก่อน

ในอีกด้านหนึ่ง “วัฒนธรรม” เป็นเครื่องหรืออาวุธที่ทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้ เป็นสิ่งที่มนุษย์ในสังคมสร้างขึ้นเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน วัฒนธรรมของมนุษย์เกิดขึ้นมาจากศักยภาพและกระบวนการในการเรียนรู้และการใช้ภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ในการสื่อสาร มนุษย์ทุกชาติทุกภาษามีวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยโครงสร้าง 3 ประการที่กำหนดความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ คือ (1) โครงสร้างสังคม (2) เศรษฐกิจ และ (3) จักรวาลและความเชื่อ แต่ละเรื่องต่างก็มีหน้าที่ความสำคัญที่เชื่อมโยงกันอย่างมีดุลยภาพ แต่เมื่อมนุษย์อยู่ต่างท้องถิ่นต่างพื้นที่ซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นตัวกำหนด จึงทำให้วัฒนธรรมและสังคมแตกต่างกันไป สภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้มีผลไปถึงการมองโลก วิธีคิดและขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างกันไปด้วย วัฒนธรรมคือสิ่งที่กลุ่มคนหรือสังคมในพื้นที่หนึ่งปรับตัวเองเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางโครงสร้างสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อ ทำให้เกิดเป็นรูปแบบที่แตกต่างกันไป (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, น. 219-229)